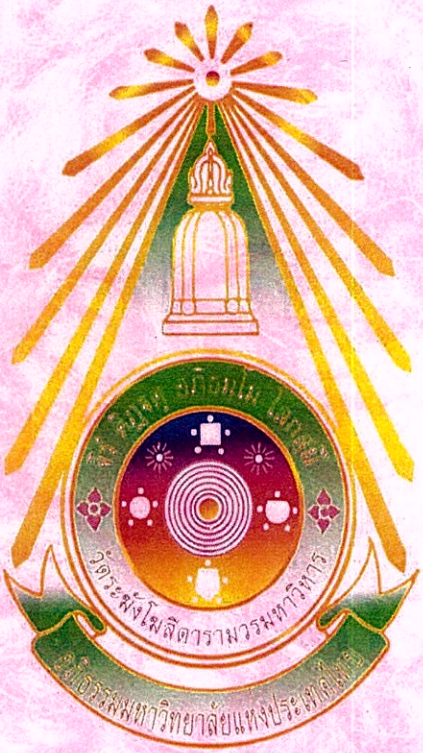
แนวข้อสอบ

ชั้นมหาอาภิธรรมิกโท [มหาโท]

อภิธรรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย

วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

โปรดช่วยค่าจัดพิมพ์ เล่มละ ๑๐๐ บาท

แนวข้อสอบ
ชั้นมหาอาภิธัมมิกโท (มหาโท)
อภิธรรมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย

ข้อ ๑ ถาม. จงแสดงอนุสนธิ ในอายตนยมกะ มาโดยละเอียด ?

ตอบ. แสดงอนุสนธิ ในอายตนยมกะดังต่อไปนี้

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงขันธยมกะจบลงแล้ว จึงทรงแสดงอายตนยมกะต่อไป

อายตนยมกะ มีวาระ ๓ อย่างคือ ปัณณัตติวาระ ปวัตติวาระ ปริญญาวาระ ในวาระทั้ง ๓ นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัณณัติวาระก่อน แล้วทรงแสดงปวัตติวาระเป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ปัณณัตติวาระ มี ๒ อย่างคือ อุทเทส กับ นิทเทส พระพุทธองค์ทรงแสดงอุทเทสก่อน แล้วทรงแสดงนิทเทสต่อไปตามลำดับ

อุทเทสนั้น จะไม่แสดงในที่นี้ เพราะอุทเทสคล้าย ๆ กับเป็นสารบาญของนิทเทส

นิเทสมีวาระ ๔ อย่าง คือ ปทโสธนวาระ ปทโสธนมูลจักกวาระ สุทธายตนวาระ สุทธายตนมูลจักกวาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงปทโสธนวาระก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปทโสธนมูลจักกวาระเป็นต้น ต่อไปตามลำดับ

ปทโสธนวาระนี้ มี ๒ อย่างคือ อนุโลม กับ ปัจจนิก พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุโลมก่อนแล้วจึงทรงแสดงปัจจนิกต่อไปตามลำดับ

อนุโลมและปัจจนิกนี้ มียมกะอย่างละ ๑๒ คือ จักขายตนยมกะ เป็นต้น จนถึงธัมมายตนยมกะเป็นที่สุด พระพุทธองค์ทรงแสดงจักขายตนยมกะก่อนแล้ว จึงทรงแสดงโสตายตนยมกะเป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ยมกะทั้ง ๑๒ นี้ ในยมกะหนึ่ง ๆ แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ อนุโลม และปฏิโลม พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุโลมก่อนแล้วจึงทรงแสดงปฏิโลมต่อไป

อนุโลมและปฏิโลมแบ่งออกเป็นอย่างละ ๒ คือ ปุจฉาและวิสัชนา พระพุทธองค์ทรงแสดงปุจฉาก่อนแล้วทรงแสดงวิสัชนาต่อไป

ปุจฉา มี ๒ อย่าง คือ สันนิฏฐานบทกับสังสยบท พระพุทธองค์ทรงแสดงสันนิฏฐานบทก่อนแล้ว จึงทรงแสดงสังสยบทต่อไป

ข้อ ๒ ถาม. คำว่า **อายตนะ** มีเนื้อความกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. คำว่า **อายตนะ** มีเนื้อความ ๕ อย่าง คือ

๑. **"สญฺชาติเทสฏฐ□□"** หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นที่เกิดแห่งวิถีจิตบ่อย ๆ คือ ไม่ว่า บุคคลจะเกิดในชาติใดภพใดก็ตาม จิตของสัตว์เหล่านั้น ย่อมไม่เกิดที่อื่น ต้องเกิดตามอายตนะเหล่านี้เท่านั้น

๒. **"นิวาสฏฐ□□"** หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นที่อยู่ของวิถีจิต แต่การแสดงเช่นนี้ เป็นการแสดงโดยอุปจารนัย คือ แสดงโดยอ้อม เพราะวิถีจิตต่าง ๆ นั้น ไม่ใช่มีอยู่แล้วที่ ตา หู จมูก เป็นต้น ต่อเมื่อมีเหตุปัจจัยประชุมพร้อมเพรียงกันแล้ว วิถีจิตเหล่านั้นจึงเกิดขึ้นได้ อุปมาเหมือนหนึ่งพิณกับเสียงพิณ ย่อมกล่าวไม่ได้ว่า เสียงพิณนั้นมีอยู่แล้วที่ตัวพิณ หรือมีอยู่ที่สายพิณ แต่เมื่อดีดขึ้นแล้ว เสียงนั้นก็จะปรากฏดังขึ้นมา คล้ายกับว่า เสียงนั้นอยู่ในตัวพิณ หรือในสายพิณ ข้อนี้ฉันใด วิถีจิตและอัชฌัตติกายตนะ ๖ ก็เช่นเดียวกัน ย่อมกล่าวไม่ได้ว่า วิถีจิตนั้นมีอยู่ที่ในอัชฌัตติกายตนะ ๖ เหล่านี้ แต่เมื่อมีเหตุปัจจัยประชุมพร้อมกันบริบูรณ์แล้ว วิถีจิตย่อมปรากฏเกิดขึ้นได้ เหมือนหนึ่งวิถีจิตนี้ มีอยู่ในอายตนะเหล่านี้ ดังกล่าวแล้ว ฉันนั้น

๓. **"อากรฏฐ□□"** หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเกิดขึ้นอยู่ในสัตว์ทั่วไปไม่เลือกชั้นต่ำ ชั้นสูง เล็ก ใหญ่ คือ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น ที่มีวิญญาณครอง ก็ต้องมี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (ตามสมควร) ด้วยกันทั้งสิ้น

๔. **"สโมสรณฏฐ□□"** หมายความว่า รูปายตนะ เป็นต้น จนถึง ธัมมายตนะ ที่เป็นอายตนะภายนอกนี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นที่ประชุมแห่งวิถีจิตทั้งหลาย คือ วิถีจิต

ต่างๆ ที่เกิดขึ้นนั้น จะต้องมีการรับรู้อารมณ์เสมอ การรับรู้อารมณ์ของวิถีจิตเหล่านี้ คล้ายกับว่า เข้าไปประชุมกันในอารมณ์ มีรูปารมณ์ เป็นต้นที่ตนรับรู้อยู่นั้น

๕. **"การณฏ□□"** หมายความว่า อายตนะภายใน ๖ และภายนอก ๖ เหล่านี้ เรียกว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้วิถีจิตเกิดขึ้น คือ ตามธรรมดาวิถีที่เกิดขึ้นได้นั้น ต้องมีอายตนะทั้งภายในและภายนอก ถ้าไม่มีอายตนะเหล่านี้เสียแล้ว วิถีจิตก็เกิดขึ้นไม่ได้

ข้อ ๓ ถาม. มหาวาระในอายตนยมกะนี้มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ มหาวาระในอายตนยมกะนี้ มี ๓ อย่าง คือ

๑. **ปัณณัตติวาระ** หมายความว่า เป็นวาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงรายละเอียดโดยการจำแนกชื่อของอายตนะ เป็นวาระที่ทรงแสดงเพื่อวัตถุประสงค์ให้รู้ถึงปริยัติญาณ

๒. **ปวัตติวาระ** หมายความว่า เป็นวาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงความเป็นไปของอายตนะโดยความเกิดดับ (อุปปาทะ นิโรธะ) เป็นวาระที่ทรงแสดงเพื่อให้รู้ถึงวิปัสสนาญาณ

๓. **ปริญญาวาระ** หมายความว่า เป็นวาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงการกำหนดรู้อายตนะ โดยปริญญา ๓ คือ ญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา เป็นวาระที่ทรงแสดงเพื่อให้รู้ถึงมัคคญาณ ผลญาณ

ข้อ ๔ ถาม. นิทเทสวาระในอายตนยมกะมีกี่อย่างคืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. นิทเทสวาระในอายตนยมกะนี้ มี ๔ อย่าง คือ

๑. **ปทโสธนวาระ** หมายความว่า เป็นวาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยการชำระบทแห่งอายตนะ ๑๒ แต่ละอย่าง (แบบธรรมดา)

๒. **ปทโสธนมูลจักกวาระ** หมายความว่า เป็นวาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยการชำระบทแห่งอายตนะ ๑๒ แต่ละอย่าง แล้วหมุนไป โดยความเป็นมูละ มูลี

๓. **สุทธายตนวาระ** หมายความว่า เป็นวาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงจำแนกอายตนะ ๑๒ ออกเป็นบท ๆ แล้วทรงแสดงโดยเฉพาะ ๆ ไม่ปะปนกับอายตนะอื่น

๔. สุทธายตนมูลจักกวาระ หมายความว่า เป็นวาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแยกอายตนะ ๑๒ ออกเป็นบท ๆ ไว้โดยเฉพาะ แล้วก็ทรงยกเอาอายตนะอื่น ๆ มาจำแนกหมุนไปโดยความเป็นมูละ มูลี

ข้อ ๕ ถาม. ปุจฉาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอายตนยมกะนี้มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมคำอธิบายของแต่ละอย่าง

ตอบ. ปุจฉาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอายตนยมกะนี้ ๔ อย่าง คือ

๑. ปุเรปัญหา หมายถึง เป็นคำถามที่มีองค์ธรรมต่างกัน คือ องค์ธรรมของสันนิฏฐานบทนั้น ต่างกันกับองค์ธรรมของสังสยบท

๒. ปัจฉาปัญหา หมายถึง เป็นคำถามที่มีองค์ธรรมเหมือนกัน คือ องค์ธรรมของสันนิฏฐานบทกับองค์ธรรมของสังสยบทนั้น เหมือนกัน

๓. ปริปุณณปัญหา หมายถึง เป็นคำถามที่มีองค์ธรรมต่างกันก็มี องค์ธรรมเหมือนกันก็มี คือ องค์ธรรมของสันนิฏฐานบทบางอย่าง ก็ต่างกันกับองค์ธรรมของสังสยบท และบางอย่างก็เหมือนกันกับองค์ธรรมของสังสยบท หมายความว่า มีทั้งปุเรปัญหาและปัจฉาปัญหารวมกันอยู่ในปัญหานี้

๔. โมฆปัญหา โมฆปัญหานี้ มี ๒ ประการ คือ

๑) เป็นคำถามที่ถามถึงองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ซึ่งองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทนั้นไม่มี ฉะนั้น คำถามประเภทนี้ จึงเป็นโมฆะไป

๒) เป็นคำถามที่ถามถึงองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท แต่สังสยบทที่เป็นบทถามนั้นไม่มีองค์ธรรม ฉะนั้น คำถามประเภทนี้ ก็เป็นโมฆะเช่นเดียวกัน

ข้อ ๖ ถาม. วิสัชนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอายตนยมกะนี้มีเท่าไรคืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมคำอธิบายของแต่ละอย่าง

ตอบ. วิสัชนาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในอายตนยมกะนี้ ๕ อย่าง คือ

๑. สรูปทัสสนวิสัชนา หมายถึง เป็นคำวิสัชนา โดยการแสดงสรุปองค์ธรรมของธรรมหมวดแรกและธรรมหมวดหลังทั้ง ๒ เข้าด้วยกัน มี ๒ อย่าง คือ

๑) สรูปทัสสนวิสัชนา ที่มีวิภังค์โดยตรง อย่างหนึ่ง

๒) สรูปทัสสนวิสัชนา ที่มีวิภังค์โดยอ้อม อย่างหนึ่ง

การแสดงวิสัชนา โดยการยกเอาธรรมที่เป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นตั้งไว้เป็นธรรมหมวดแรก แล้วยกธรรมที่เป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นตั้งไว้เป็นธรรมหมวดหลัง เรียกว่า **สรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง**

การแสดงวิสัชนาโดยการยกธรรมที่เป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นตั้งไว้เป็นธรรมหมวดแรก แล้วยกธรรมที่เป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นตั้งไว้เป็นธรรมหมวดหลัง เรียกว่า **สรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยอ้อม**

๒. ปฏิวจนวิสัชนา หมายถึง เป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้แก่ **อามนฺตา** นั่นเอง

๓. ปาฬิคติวิสัชนา หมายถึง คำวิสัชนาที่กล่าวคำตอบตรงกันข้ามกับคำถาม เช่น ถามว่า **ยตฺถ มนายตนำ นุปฺปชฺชติ ตตฺถ ธมฺมายตนำ นุปฺปชฺชตีติ** ? มนายตนะไม่ใช่กำลังเกิดในภูมิใด ธัมมายตนะก็ไม่ใช่กำลังเกิดในภูมินั้นใช่ไหม ? ตอบว่า **อุปฺปชฺชติ** กำลังเกิด ดังนี้เป็นต้น

๔. ปฏิกเขปวิสัชนา หมายถึง คำวิสัชนาที่กล่าวห้ามคำถาม เพราะคำถามนั้นไม่มีองค์ธรรมอยู่ในสันนิฏฐานบท เช่นถามว่า **ยตฺถ วาปน ธมฺมายตนำ นุปฺปชฺชติ ตตฺถ มนายตนำ นุปฺปชฺชตีติ** ? หรือว่า ธัมมายตนะไม่ใช่กำลังเกิดในภูมิใด มนายตนะก็ไม่ใช่กำลังเกิดในภูมินั้นใช่ไหม ? ตอบว่า **นตฺถิ** ไม่มี ซึ่งหมายความว่า ภูมิที่ธัมมายตนะไม่ใช่กำลังเกิดนั้นไม่มีเลยในสังสารวัฏฏ์นี้ มีแต่ภูมิที่ธัมมายตนะกำลังเกิดทั้งสิ้น ฉะนั้น คำถามอย่างนี้จึงเป็น **โมฆปัญหา** คือ เป็นปัญหาที่ไม่มีคำตอบ

๕. ปฏิเสธวิสัชนา หมายถึง คำวิสัชนาที่กล่าวปฏิเสธสังสยบท เพราะสังสยบทนั้นไม่มีองค์ธรรม เช่นถามว่า **ยสฺส จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชติ ตสฺส โสตายตนำ นิรุชฺฌตีติ** ? จักขายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด โสตายตนะก็กำลังดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? ตอบว่า โน ไม่ใช่ ซึ่งหมายความว่า ผู้ที่กำลังเกิดในปัญจโวการภูมินั้น แม้ว่าจักขายตนะกำลังเกิด แต่โสตายตนะไม่ใช่กำลังดับ ฉะนั้น คำถามอย่างนี้ ก็เป็นโมฆปัญหาเหมือนกัน แต่เป็นโมฆปัญหาที่ยังมีคำตอบอยู่บ้าง

ข้อ ๗ ถาม. จงแสดงเงื่อนไขในการจำแนกโกฏฐาสว่าปุจฉาใดคู่กับวิสัชนาไหน?

ตอบ. เงื่อนไขอันเป็นข้อสังเกตในการจำแนกโกฏฐาสนั้น มีอยู่ในการแสดงองค์ธรรม ดังต่อไปนี้

๑. เมื่อการแสดงองค์ธรรมมีคำว่า "**เท่านั้น**" ก็ต้องเข้าใจว่า ปัญหานี้ เป็น "**ปริปุณณปัญหา**" และคำวิสัชนานั้นต้องเป็น "**สรูปทัสสนวิสัชนา**" เสมอไป

๒. เมื่อการแสดงองค์ธรรมมีคำว่า "**เหมือนกัน**" ก็ต้องเข้าใจว่า ปัญหานี้เป็น "**ปัจฉาปัญหา**" และคำวิสัชนาก็ต้องเป็น "**ปฏิวจนวิสัชนา**" (**อามนฺตา**) เสมอไป

๓. เมื่อการแสดงองค์ธรรมมีคำว่า "**องค์ธรรมของสังสยบทไม่มี**" ก็ต้องเข้าใจว่าปัญหานี้เป็น "**ปุเรปัญหา**" และคำวิสัชนาก็ต้องเป็น "**ปาพิคติวิสัชนา**" (ตรงกันข้ามกับคำถาม) เสมอไป

๔. เมื่อการแสดงองค์ธรรมมีคำว่า "**องค์ธรรมของสันนิฏฐานบทไม่มี**" ก็ต้องเข้าใจว่าปัญหานี้เป็น "**โมฆะปัญหา**" และคำวิสัชนาก็ต้องเป็น "**ปฏิเขปวิสัชนา**" (**นตฺถิ**) หรือ "**ปฏิเสธวิสัชนา**" (**โน**) อย่างใดอย่างหนึ่งเสมอไป

สรุปแล้วย่อมจับคู่กันได้ดังนี้

ปริปุณณปัญหา	คู่กับ	สรูปทัสสนวิสัชนา
ปัจฉาปัญหา	คู่กับ	ปฏิวจนวิสัชนา
ปุเรปัญหา	คู่กับ	ปาพิคติวิสัชนา
โมฆปัญหา	คู่กับ	ปฏิเขปวิสัชนา
โมฆปัญหา	คู่กับ	ปฏิเสธวิสัชนา

ข้อ ๘ ถาม. จงแปล แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาต่อไปนี้ให้ถูกต้องตามหลักอายตนยมกะ?

ก. อนุโลมปุจฉา **จกฺขุ จกฺขายตนนฺติ ?** วิสัชนา **ทิพฺพจกฺขุ ปณ□าจกฺขุ จกฺขุ น จกฺขายตนํ, จกฺขายตนํ จกฺขุเจว จกฺขายตนญฺจ**

ข. ปฏิโลมปุจฉา **จกฺขายตนํ จกฺขูติ ?** วิสัชนา **อามนฺตา**

ตอบ. แปล แสดงองค์ธรรมและจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาดังต่อไปนี้

ก. อนุโลมปุจฉา ธรรมที่ชื่อว่า จักขุ ชื่อว่า จักขายตนะ ใช่ไหม ?

วิสัชนา ทุติยวิชาญาณ คือ ทิพพจักขุ ตติยวิชาญาณ คือ ปัญญาจักขุ ชื่อว่า จักขุ แต่ไม่ชื่อว่า จักขายตนะ, จักขายตนะ ชื่อว่า จักขุ ก็ใช่ ชื่อว่า จักขายตนะ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **จกฺขุ** เป็นสันนิฏฐานบท

จกฺขายตนำ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ทุติยวิชาญาณ คือ ทิพพจักขุ ตติยวิชาญาณ คือ ปัญญาจักขุ และ จักขุปสาทรูป

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ จักขุปสาทรูป เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ชื่อว่า จักขุ ชื่อว่า จักขายตนะ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาทุติยวิชาญาณ คือ ทิพพจักขุ ตติยวิชาญาณ คือ ปัญญาจักขุ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ทิพฺพจกฺขุ ปญ□าจกฺขุ จกฺขุ น จกฺขายตนำ** แล้วทรงยกเอาจักขุปสาทรูป ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบทดังแสดงว่า **จกฺขายตนำ จกฺขุเจว จกฺขายตนญจ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข. ปฏิโลมปุจฉา ธรรมที่ชื่อว่า จักขายตนะ ชื่อว่า จักขุ ใช่ไหม ? วิสัชนา ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **จกฺขายตนำ** เป็นสันนิฏฐานบท

จกฺขุ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ จักขุปสาทรูป

องค์**ธรรมของสังสยบท** เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ชื่อว่า จักขายตนะ ชื่อว่าจักขุใช่ไหม?พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนา**ว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์

ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า จักขุปสาท ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ก็ชื่อว่าจักขุด้วย

ข้อ ๙ ถาม. จงแสดงวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉา ดังต่อไปนี้ **ก. โสตํ โสตายตนนฺติ ?** **ข. คนฺโธ คนฺธายตนนฺติ ?**

ตอบ. ก.วิสัชนา **ทิพฺพโสตํ ตณฺหาโสตํ โสตํ น โสตายตนํ, โสตายตนํ โสตญฺเจว โสตายตนญฺจ** อภิญญาจิต คือ ทิพพโสตะ โลภเจตสิก คือ ตัณหาโสตะ ชื่อว่า โสตะ แต่ไม่ชื่อว่า โสตายตนะ โสตายตนะ ชื่อว่า โสตะ ก็ใช่ ชื่อว่า โสตายตนะ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**โสตํ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	โสตายตนํ	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อภิญญาจิต คือ ทิพพโสตะ โลภเจตสิก คือ ตัณหาโสตะ และโสตปสาทรูป

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ โสตปสาทรูป เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ชื่อว่า โสตะ ชื่อว่า โสตายตนะ ใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาอภิญญาจิต คือ ทิพพโสตะ และโลภเจตสิก คือ ตัณหาโสตะ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาสมีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ทิพฺพโสตํ ตณฺหาโสตํ โสตํ น โสตายตนํ** แล้วทรงยกเอาโสตปสาทรูป ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **โสตายตนํ โสตญฺเจว โสตายตนญฺจ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข. วิสัชนา **สีลคนฺโธ สมาธิคนฺโธ ปญฺญาคนฺโธ คนฺโธ น คนฺธายตนํ, คนฺธายตนํ คนฺโธ เจว คนฺธายตนญฺจ** สีลคันธะ สมาธิคันธะ ปัญญาคันธะ ชื่อว่าคันธะ แต่ไม่ชื่อว่าคันธายตนะ, คันธายตนะ ชื่อว่า คันธะ ก็ใช่ ชื่อว่า คันธายตนะ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**คนฺโธ**	เป็นสันนิฏฐานบท

คนฺธายตนำ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ สีลคันธะ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สมาธิคันธะ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ปัญญาคันธะ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ และ คันธารมณ์

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ คันธารมณ์ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่าธรรมที่ชื่อว่าคันธะ ชื่อว่าคันธายตนะ ใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาสีลคันธะ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สมาธิคันธะ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ปัญญาคันธะ คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สีลคนฺโธ สมาธิคนฺโธ ปญฺ[illegible]คนฺโธ คนฺโธ น คนฺธายตนำ** แล้วทรงยกคันธารมณ์ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **คนฺธายตนำ คนฺโธ เจว คนฺธายตนญฺจ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๑๐ ถาม. จักขุ โสตะ คันธะ รสะ นั้น มีอย่างละกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและองค์ธรรมมาด้วย ?

ตอบ. จักขุ มี ๓ ประเภท คือ

๑. ทุติยวิชาญาณ คือ ทิพพจักขุ หมายถึง ปัญญาที่เป็นเหตุให้รู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ไกลแสนไกล ที่ลึกลับ หรือที่เล็กที่สุดได้ ด้วยอำนาจแห่งปัญญาที่มีสมาธิเป็นประธาน องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในอภิญญาจิต ๒

๒. ตติยวิชาญาณ คือ ปัญญาจักขุ หมายถึง ปัญญาที่สามารถรู้เข้าใจในสภาพธรรมทั้งปวงตามความเป็นจริง มี ๔ ประการ คือ พุทธจักขุ สมันตจักขุ ญาณจักขุ ธรรมจักขุ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ (ตามสมควรแก่บุคคล)

๓. มังสจักขุ หมายถึง นัยน์ตาเนื้อที่ใช้รับรูปารมณ์ต่าง ๆ องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาทรูป

โสตะ มี ๓ อย่าง คือ

๑. **ทิพพโสตะ** หมายถึง ความสามารถในการได้ยินเสียงต่าง ๆ ได้เป็นพิเศษ ด้วยอำนาจการกระทำอภิญญาที่เกี่ยวกับทิพพโสตอภิญญา คือ หูทิพย์ ย่อมสามารถให้ได้ยินสรรพสำเนียงต่าง ๆ แม้ในที่ไกลเกินกว่าที่มนุษย์ธรรมดาจะสามารถได้ยินได้ องค์ธรรมได้แก่ อภิญญาจิต ๒

๒. **ตัณหาโสตะ** หมายถึง กระแสของตัณหา คำว่า **โสตะ** ในที่นี้แปลว่า กระแส ฉะนั้น คำว่า **ตัณหาโสตะ** จึงหมายถึง สภาพของตัณหาที่เป็นเหมือนกระแสน้ำซึ่งพัดพาสัตว์ทั้งหลายให้ไหลไปในกามอารมณ์ ๖ ทั้งย่อมนำให้ไหลไปสู่ภพภูมิต่าง ๆ และให้จมอยู่ในสังสารวัฏฏ์ องค์ธรรมได้แก่ โลภเจตสิก

๓. **ปสาทโสตะ** หมายถึง กัมมชรูปที่มีความใส ซึ่งมีความสามารถในการรับกระทบกับสัททารมณ์ได้ องค์ธรรมได้แก่ **โสตปสาทรูป**

คันธะ มี ๔ อย่าง คือ

๑. **สีลคันธะ** หมายถึง สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ที่เป็นองค์แห่งศีลสิกขา

๒. **สมาธิคันธะ** หมายถึง สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ ที่เป็นองค์แห่งจิตตสิกขา

๓. **ปัญญาคันธะ** หมายถึง สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ที่เป็นองค์แห่งปัญญาสิกขา

๔. **อายตนคันธะ** หมายถึง คันธารมณ์ คือ กลิ่นต่าง ๆ ทั้งดีและไม่ดี ซึ่งเป็นอารมณ์ของฆานวิญญาณจิตได้ องค์ธรรมได้แก่ คันธรูป

รสะ มี ๔ อย่าง คือ

๑. **ธรรมรสะ** หมายถึง ธรรมที่เป็นเหตุ คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม องค์ธรรมได้แก่ โลกียกุศลจิตตุปบาท ๑๗ อกุศลจิตตุปบาท ๑๒ และมัคคจิตตุปบาท ๔

๒. **อรรถรสะ** หมายถึง ธรรมที่เป็นผลของกุศลธรรม อกุศลธรรม องค์ธรรมได้แก่ โลกียวิบากจิตตุปบาท ๓๒ และผลจิตตุปบาท ๔

๓. **วิมุตติรสะ** หมายถึง รสแห่งความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งปวง องค์ธรรมได้แก่ พระนิพพาน ซึ่งเป็นรสอันเลิศกว่ารสทั้งปวง

๔. **อายตนรสะ** หมายถึง รสารมณ์ คือ รสต่าง ๆ ซึ่งเมื่อประมวลรสทั้งปวงเข้าแล้วย่อมได้ ๖ รสด้วยกัน คือ ๑) **อิมพิละ** = รสเปรี้ยว ๒) **มธุระ** = รสหวาน ๓) **โลณิกะ** = รสเค็ม ๔) **กฎุกะ** = รสเผ็ด ๕) **ติตตะ** = รสขม ๖) **กาสาวะ** = รสฝาด

อีกนัยหนึ่ง

๑. **ธรรมรสะ** หมายถึง วจีเภทสัททะ มีกุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา เป็นต้น

๒. **อรรถรสะ** หมายถึง ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ มีกุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น

๓. **วิมุตติรสะ** หมายถึง พระนิพพาน

(รสารมณ์จัดอยู่ในอรรถรสะ)

ข้อ ๑๑ ถาม.จงแสดงปุจฉาและวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรม และการจำแนกโกฏฐาส ในธัมมายตนมูละ มนายตนมูลียมกะ แห่งปทโสธนะมูลจักกวาระ อนุโลม มาดู ?

ตอบ. แสดงปุจฉาและวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในธัมมายตนมูละ มนายตนมูลียมกะ แห่งปทโสธนะมูลจักกวาระ อนุโลม ดังนี้

อนุโลมปุจฉา **ธมฺโม ธมฺมายตนนฺติ ?** ธรรมที่ชื่อว่าธรรมะ ชื่อว่าธัมมายตนะใช่ไหม?

วิสัชนา **ธมฺมายตนํ ฐเปตฺวา อวเสโส ธมฺโม น ธมฺมายตนํ, ธมฺมายตนํ ธมฺโม เจว ธมฺมายตนญฺจ** ยกเว้นธัมมายตนะเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ชื่อว่า ธรรมะ แต่ไม่ชื่อว่าธัมมายตนะ, ธัมมายตนะ ชื่อว่า ธรรมะ ก็ใช่ ชื่อว่า ธัมมายตนะ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ธมฺโม** เป็นสันนิฏฐานบท

ธมฺมายตนํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ จิต ๘๙ โอฬาริกรูป ๑๒ (เว้นธัมมายตนะทั้งหมด ได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน) บัญญัติธรรม คือ สมูหบัญญัติ เช่น กองช้าง กองม้า กองทัพ เป็นต้น และ ธัมมายตนะ

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ธัมมายตนะ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ชื่อว่า ธรรมะ ชื่อว่าธัมมายตนะ ใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาปรมัตถธรรม คือ จิต ๘๙

โอฬาริกรูป ๑๒ (เว้นธัมมายตนะ) บัญญัติธรรม คือ สมูหบัญญัติ เช่น กองช้าง กองม้า กองทัพ เป็นต้น ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ธมฺมายตนำ ฯเปฯวา อวเสโส ธมฺโม น ธมฺมายตนำ** แล้วทรงยกเอาธัมมายตนะ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ธมฺมายตนำ ธมฺโม เจว ธมฺมายตนญฺจ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ปฏิโลมปุจฉา **อายตนา, มนายตนนฺติ** ? ธรรมที่ชื่อว่า อายตนะ ชื่อว่า มนายตนะ ใช่ไหม ?

วิสัชนา **มนายตนำ อายตนญฺเจว มนายตนญฺจ, อวเสสา อายตนา น มนายตนำ** มนายตนะ ชื่อว่า อายตนะ ก็ใช่ ชื่อว่า มนายตนะก็ใช่, อายตนะที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า มนายตนะ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา	**อายตนา**	เป็นสันนิฏฐานบท
	มนายตนำ	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ (อายตนะ ๑๒ ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ และนิพพาน)

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ มนายตนะ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ชื่อว่า อายตนะ ชื่อว่า มนายตนะ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอามนายตนะ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **มนายตนำ อายตนญฺเจว มนายตนญฺจ** แล้วทรงยกเอาเจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน (เว้นมนายตนะ) ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อวเสสา อายตนา น มนายตนำ** คำวิสัชนาในปฏิโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยอ้อม

ข้อ ๑๒ ถาม. จงแปล พร้อมทั้งวิสัชนา แสดงองค์ธรรม และการจำแนกโกฏฐาสใน ปุ จ ฉ า

ต่อไปนี้ **น จกฺขุ, นายตนนฺติ ?**

ตอบ. อนุโลมปุจฉา ธรรมที่ไม่ชื่อว่า จักขุ ไม่ชื่อว่า อายตนะ ใช่ไหม ?

วิสัชนา **จกฺขุ ฐเปตฺวา อวเสสา อายตนา น จกฺขุ อายตนา, จกฺขุญฺจ อายตนญฺจ เปตฺวา อวเสสา น เจว จกฺขุ น จ อายตนา** ยกเว้นจักขุทั้ง ๓ เสียแล้ว อายตนะที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่าจักขุ แต่ชื่อว่า อายตนะ, ยกเว้นจักขุและอายตนะเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า จักขุ และไม่ชื่อว่า อายตนะ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**น จกฺขุ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	นายตนำ	เป็นสังสยบท
องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท		ได้แก่ อายตนะ ๑๑ (เว้นจักขุทั้ง ๓) และบัญญัติ
องค์ธรรมของสังสยบท		ได้แก่ บัญญัติ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ไม่ชื่อว่า จักขุ ไม่ชื่อว่าอายตนะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาอายตนะ ๑๑ (เว้นจักขุทั้ง ๓) ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบทดังแสดงว่า **จกฺขุ ฐเปตฺวา อวเสสา อายตนา น จกฺขุ อายตนา** แล้วทรงยกเอาบัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **จกฺขุญฺจ อายตนญฺจ เปตฺวา อวเสสา น เจว จกฺขุ น จ อายตนา** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๑๓ ถาม. จงแปล พร้อมทั้งวิสัชนา แสดงองค์ธรรม และการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาดังต่อไปนี้ **รโส, รสายตนนฺติ ?**

ตอบ. อนุโลมปุจฉา ธรรมที่ชื่อว่า รสะ ชื่อว่า รสายตนะ ใช่ไหม ?

วิสัชนา **อตฺถรโส ธมฺมรโส วิมุตฺติรโส รโส น รสายตนำ, รสายตนำ รโส เจว รสายตนญฺจ** อรรถรสะ ธรรมรสะ วิมุตติรสะ ชื่อว่า รสะ แต่ไม่ชื่อว่า รสายตนะ, รสายตนะ ชื่อว่า รสะ ก็ใช่ ชื่อว่า รสายตนะ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**รโส**	เป็นสันนิฏฐานบท

รสายตนำ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อรรถรสะ คือ ผลจิตตุปบาท ๔ ธรรมรสะ คือ มรรคจิตตุปบาท ๔ วิมุตติรสะ คือ พระนิพพาน หรืออีกนัยหนึ่ง อรรถรสะ คือ ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ มีกุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น (เว้นรสารมณ์) ธรรมรสะ คือ วจีเภทสัททะ (เสียงที่เปล่งออกมา) มี **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา** เป็นต้น วิมุตติรสะ คือ พระนิพพาน และรสารมณ์

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ รสารมณ์ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น **ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ชื่อว่า รสะ, ชื่อว่า รสายตนะ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดยการยกเอาอรรถรสะ คือ ผลจิตตุปบาท ๔ ธรรมรสะ คือ มรรคจิตตุปบาท ๔ วิมุตติรสะ คือ พระนิพพาน หรืออีกนัยหนึ่ง อรรถรสะ คือ ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ มี กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น (เว้นรสารมณ์) ธรรมรสะ คือ วจีเภทสัททะ มี **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา** เป็นต้น วิมุตติรสะ คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อตฺถ รโส ธมฺมรโส วิมุตติรโส รโส น รสายตนำ** แล้วทรงยกเอารสารมณ์ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **รสายตนำ รโส เจว รสายตนญฺจ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๑๔ ถาม. ให้แสดงอนุสนธิ ในปวัตติวาระ แห่งอายตนยมกมาโดยละเอียด ?

ตอบ. แสดงอนุสนธิ ในปวัตติวาระ แห่งอายตนยมกดังต่อไปนี้

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงปัณณัตติวาระจบลงแล้ว จึงทรงแสดงปวัตติวาระต่อไป

ปวัตติวาระนี้แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง คือ อุปปาทวาระ นิโรธวาระ อุปปาทนิโรธวาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงอุปปาทวาระก่อนแล้ว จึงทรงแสดงนิโรธวาระ เป็นต้นต่อไปตามลำดับ

อุปปาทวาระแบ่งออกเป็น ๖ อย่าง คือ ปัจจุปปันนวาระ อตีตวาระ อนาคตวาระ ปัจจุปปันนาตีตวาระ ปัจจุปปันนานาคตวาระ อตีตานาคตวาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจุปปันนวาระก่อนแล้ว จึงทรงแสดงอตีตวาระ เป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ปัจจุปปันนวาระนี้แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ อนุโลม และปัจจนิก พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุโลมก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปัจจนิกต่อไป

อนุโลมนี้ มีวาระ ๓ อย่าง คือ ปุคคลวาระ โอกาสวาระ ปุคคโลกาสวาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงปุคคลวาระก่อนแล้ว จึงทรงแสดงโอกาสวาระเป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ในปุคคลวาระนั้น มีมูละ ๑๐ อย่าง คือ จักขายตนมูละ เป็นต้น จนถึง มนายตนมูละ เป็นที่สุด (เว้นสัททายตนะ เพราะสัททายตนะไม่เกิดในขณะแห่งปฏิสนธิกาล) พระพุทธองค์ทรงแสดงจักขายตนมูละก่อนแล้ว จึงทรงแสดงโสตายตนมูละ เป็นต้นต่อไปโดยลำดับ

จักขายตนมูละ มีมูลี ๑๐ อย่าง คือ โสตายตนมูลี เป็นต้น จนถึงธัมมายตนมูลี เป็นที่สุด พระพุทธองค์ทรงแสดงโสตายตนมูลีก่อนแล้ว ทรงแสดงฆานายตนมูลี เป็นต้นต่อไปตามลำดับ

โสตายตนมูลี แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ อนุโลม ปฏิโลม พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุโลมก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปฏิโลมต่อไป

อนุโลม มี ๒ อย่าง คือ ปุจฉา วิสัชนา พระพุทธองค์ทรงแสดงปุจฉาก่อนแล้ว จึงทรงแสดงวิสัชนาต่อไป

ปุจฉา มี ๒ อย่าง คือ สันนิฏฐานบท กับ สังสยบท พระพุทธองค์ทรงแสดงสันนิฏฐานบทก่อนแล้ว จึงทรงแสดงสังสยบทต่อไป

ข้อ ๑๕ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของบุคคลต่อไปนี้ ?

ก. บุคคลที่ฆานายตนะและชิวหายตนะไม่เคยเกิดในภูมินั้น.

ข. บุคคลที่ฆานายตนะและชิวหายตนะจักเกิด.

ตอบ. แสงองค์ธรรมของบุคคลต่อไปนี้

ก. บุคคลที่ฆานายตนะและชิวหายตนะไม่เคยเกิดในภูมินั้น ได้แก่ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิ อรูปภูมิ กับรูปภูมิ ๑๖ อรูปภูมิ ๔

ข. บุคคลที่ฆานายตนะและชิวหายตนะจักเกิด ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในกามภูมิ และจักเกิดในกามภูมิอีก สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิ อรูปภูมิ และจักกลับมาเกิดในกามภูมิอีก

ข้อ ๑๖ ถาม. จงแสดงคาถาจำแนกภูมิโดยกำเนิดทั้ง ๔ พร้อมทั้งคำแปล และให้แสดงบุคคลที่อายตนะบกพร่องได้และไม่ได้มาโดยละเอียด ?

ตอบ. แสดงคาถาจำแนกภูมิโดยกำเนิดทั้ง ๔ พร้อมทั้งคำแปล ดังนี้

๑.	**ภุมฺมวชฺเชสุ เทเวสุ**	**เปเต นิชฺฌามตณฺหิเก**
	นิรเยสุ จ สมฺโภติ	**โยเนโก โอปปาติโก ฯ**
๒.	**ภุมมเทว มนุสฺเสสุ**	**ติรจฺฉาเน ปเร ตถา**
	เปเตสุ อวเสเสสุ	**จตสฺโส ปิจ โยนิโยฯ**

๑. เทวดาทั้งหลายที่นอกจากภุมมัฏฐเทวดาก็ดี นิชฌามตัณหิกเปรตก็ดี นรกก็ดี ย่อมได้โอปปาติกกำเนิดอย่างเดียว

๒. ภุมมัฏฐเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายก็ดี ติรัจฉานทั้งหลายก็ดี เปรตทั้งหลายที่นอกจากนิชฌามตัณหิกเปรตก็ดี ย่อมได้กำเนิดทั้ง ๔

แสดงบุคคลที่อายตนะบกพร่องได้และไม่ได้ ดังนี้

๑. บุคคลที่มีจักขุและโสตะบกพร่องได้ แต่อายตนะที่เหลืออีก ๙ บกพร่องไม่ได้ ได้แก่ ทุคติอเหตุกบุคคลที่เป็นโอปปาติกะจำพวกเดียวเท่านั้น

๒. บุคคลที่จักขุ โสตะ ฆานะ ทั้ง ๓ บกพร่องได้ แต่อายตนะที่เหลือ ๘ บกพร่องไม่ได้ ได้แก่ ทุคติอเหตุกบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและคัพภเสยยกกำเนิด

๓. บุคคลที่จะตายในระหว่างอายตนะทั้ง ๔ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา ยังไม่เกิด ได้แก่ ทุคติอเหตุกบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นคัพภเสยยกกำเนิดซึ่งกำลังเกิด (อยู่ในกามภูมิ) จำพวกเดียวเท่านั้น

๔. รูปาวจรอุปปัชชันตบุคคล (เว้นอสัญญสัตตพรหม) ที่อายตนะทั้ง ๕ คือ จักขายตนะ โสตายตนะ รูปายตนะ มนายตนะ ธัมมายตนะ กำลังเกิด แต่อายตนะที่เหลือ ๖ ไม่ใช่กำลังเกิด

๕. อสัญญสัตตอุปปัชชันตบุคคล ที่รูปายตนะ ธัมมายตนะ กำลังเกิด แต่อายตนะที่เหลือ ๔ ไม่ใช่กำลังเกิด

๖. อรูปาวจรอุปปัชชันตบุคคล ที่มนายตนะ ธัมมายตนะ กำลังเกิด แต่อายตนะที่เหลือ ๔ ไม่ใช่กำลังเกิด

๗. กามาวจรอุปปัชชันตบุคล ที่อายตนะ ๑๑ (เว้นสัททะ) กำลังเกิด

๘. จวันตบุคคลทั้งหมด ที่อายตนะ ๑๑ (เว้นสัททะ) ไม่ใช่กำลังเกิด

๙.กามบุคคลที่ปฏิสนธิเป็นโอปปาติกกำเนิดซึ่งฆานปสาทบกพร่องนั้นย่อมไม่มี **(กามธาตุยं ปน อฆานโก โอปปาติโก นตฺถิ)**

ข้อ ๑๗ ถาม. จงแปล แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาดังต่อไปนี้ ?

อนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส โสตายตนํ อุปฺปชฺชตีติ ?**

วิสัชนา **สจกฺขุกานํ อโสตกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสํ โสตายตนํ อุปฺปชฺชติ, สจกฺขุกานํ สโสตกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ จกฺขายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ โสตายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ.**

ตอบ. อนุโลมปุจฉา จักขายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด,โสตายตนะ ก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา เมื่อบุคคลที่มีจักขุเกิดได้ แต่โสตะเกิดไม่ได้เหล่านั้นกำลังเกิดอยู่ จักขายตนะกำลังเกิด แต่โสตายตนะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น, เมื่อบุคคลที่มีจักขุและโสตะเกิดได้เหล่านั้นกำลังเกิดอยู่ จักขายตนะก็กำลังเกิด โสตายตนะก็กำลังเกิด

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส โสตายตนำ อุปฺปชฺชติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ทุคติบุคคล ๑ ที่เป็นโอปปาติกกำเนิด ผู้มีจักขุเกิดได้ แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังเกิดในอบายภูมิ

ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและคัพภเสยยกกำเนิด ผู้มีจักขุเกิดได้ แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังเกิดในกามภูมิ

ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นคัพภเสยยกกำเนิด ผู้จะตายในระหว่างจักขุเกิดแล้ว แต่โสตะยังไม่เกิด ซึ่งกำลังเกิดในกามภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของอเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ เจตสิก ๑๐ กัมมชกลาป ๓-๖

และปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ผู้มีจักขุและโสตะเกิดได้ ซึ่งกำลังเกิดในปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปัญจโวการปฏิสนธิจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๗-๔

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ผู้มีจักขุและโสตะเกิดได้ ซึ่งกำลังเกิดในปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปัญจโวการปฏิสนธิจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๗-๔ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า จักขายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด โสตายตนะก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดยการยกเอาทุคติบุคคล ๑ ที่เป็นโอปปาติกกำเนิด ผู้มีจักขุเกิดได้แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังเกิดอยู่ในอบายภูมิ ๔, ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและคัพภเสยยกกำเนิด ผู้มีจักขุเกิดได้ แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังเกิดในกามภูมิ, และทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นคัพภเสยยกกำเนิดผู้จะตายในระหว่างที่จักขุเกิดแล้ว แต่โสตะยังไม่เกิด ซึ่งกำลังเกิดในกามภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของอเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ เจตสิก ๑๐ กัมมชกลาป ๓-๖ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สจกฺขุกานำ อโสตกานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสำ โสตายตนำ อุปฺปชฺชติ** แล้วทรงยกเอาปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ผู้มี

จักขุและโสตะเกิดได้ ซึ่งกำลังเกิดในปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคี ของปัญจโวการปฏิสนธิจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๗-๔ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สจกฺขุกานำ สโสตกานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ จกฺขายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ โสตายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๑๘ ถาม. จงอธิบายกัมมชกลาป ๓-๗-๔ มาดูโดยละเอียด ?

ตอบ. คำว่า **กัมมชกลาป ๓** นั้น ได้แก่

๑. **กายทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวน ๑๐ รูป มีกายปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ กายปสาท ๑

๒. **ภาวทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวน ๑๐ รูป มีภาวรูปเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ภาวรูป ๑ (อิตถีภาวรูปหรือปุริสภาวรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง)

๓. **วัตถุทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวน ๑๐ รูป มีหทยวัตถุรูปเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ หทยวัตถุรูป ๑

ทั้ง ๓ กลาปนี้ เป็นกลาปรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกใน**ปฏิสนธิขณะของคัพภเสยยก-บุคคล** หมายความว่า เป็นกลาปรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิตของบุคคลที่เป็นคัพภเสยยกกำเนิด คือ ผู้ที่อาศัยเกิดในครรภ์มารดา มี ๒ จำพวก คือ ๑. **ชลาพุชกำเนิด** เกิดในมดลูกแล้วคลอดออกมาเป็นตัวเลย ๒. **อัณฑชกำเนิด** เกิดในฟองไข่ คลอดออกมาเป็นไข่ก่อนแล้ว จึงฟักออกมาเป็นตัวอีกทีหนึ่ง

คำว่า **กัมมชกลาป ๗** นั้น ได้แก่

๑. **จักขุทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีจักขุปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ จักขุปสาท ๑

๒. **โสตทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีโสตปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ โสตปสาท ๑

๓. **ฆานทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีฆานปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ฆานปสาท ๑

๔. **ชิวหาทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีชิวหาปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ชิวหาปสาท ๑

๕. **กายทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีกายปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ กายปสาท ๑

๖. **ภาวทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีภาวรูป (อิตถีภาวรูป หรือปุริสภาวรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง) เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ภาวรูป ๑

๗. **วัตถุทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีหทยวัตถุเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ หทยวัตถุรูป ๑

กลาปรูปทั้ง ๗ กลาปนี้ เป็นกลาปรูปที่เกิดในปฏิสนธิขณะ**ของสังเสทชบุคคลและโอปปาติกบุคคล** ในกามภูมิ ๑๑ (ในนิรยภูมินั้นมีเฉพาะโอปปาติกกำเนิดอย่างเดียว) หมายความว่า เป็นกลาปรูปที่เกิดขึ้นพร้อมกับปฏิสนธิจิตของบุคคลที่เป็น**สังเสทชกำเนิด** คือ บุคคลที่เกิดในเถ้าไคล หรือที่ชื้นแฉะ และ**โอปปาติกกำเนิด** คือ ผู้ที่เกิดขึ้นมาเต็มตัวเติบโตทันทีโดยไม่ต้องอาศัยมารดาเกิด ที่เรียกว่า **เกิดผุดขึ้น** ในที่นี้หมายเอาเฉพาะผู้ที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑ เท่านั้น

คำว่า **กัมมชกลาป ๔** นั้น ได้แก่

๑. **จักขุทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีจักขุปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ จักขุปสาท ๑

๒. **โสตทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีโสตปสาทเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ โสตปสาท ๑

๓. **วัตถุทสกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๑๐ รูป มีหทยวัตถุเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ หทยวัตถุรูป ๑

๔. **ชีวิตนวกกลาป** หมายถึง กลาปรูปที่มีจำนวนรูป ๙ รูป มีชีวิตรูปเป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป

กลาปรูปทั้ง ๔ กลาปนี้ เป็นกลาปรูปที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะของ**โอปปาติกบุคคล**ที่เป็นรูปพรหมในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) หมายความว่า บุคคลที่เกิดในรูปภูมิ ๑๕

(เว้นอสัญญสัตตภูมิ) นั้น ย่อมมีกลาปรูปเกิดได้เพียง ๔ ประเภทนี้เท่านั้น และจะเกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิตพร้อมกันทั้งหมดเลย

ข้อ ๑๙ ถาม. ให้แสดงปุจฉาวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรม และการจำแนกโกฏฐาส ของจักขายตนมูละ ฆานายตนมูลียมกะ เฉพาะอนุโลมปุจฉา แห่งโอกาสวาระ อนุโลม ในอุปปาทวาระ ?

ตอบ. แสดงปุจฉาวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรม และการจำแนกโกฏฐาส ของจักขายตนมูละฆานายตนมูลียมกะ เฉพาะอนุโลมปุจฉา แห่งโอกาสวาระ อนุโลม ในอุปปาทวาระ ดังต่อไปนี้

อนุโลมปุจฉา **ยตฺถ จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ฆานายตนํ อุปฺปชฺชตีติ ?** จักขายตนะกำลังเกิดในภูมิใด, ฆานายตนะก็กำลังเกิดในภูมินั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **รูปาวจเร ตตฺถ จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ โน จ ตตฺถ ฆานายตนํ อุปปชฺชติ, กามาวจเร ตตฺถ จกฺขายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ ฆานายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ** ในรูปภูมินั้น จักขายตนะกำลังเกิด แต่ฆานายตนะไม่ใช่กำลังเกิดในภูมินั้น, ในกามภูมินั้น จักขายตนะก็กำลังเกิด ฆานายตนะก็กำลังเกิด

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**ยตฺถ จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	ตตฺถ ฆานายตนํ อุปฺปชฺชติ	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้แก่ รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) และกามภูมิ ๑๑
องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ กามภูมิ ๑๑ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า จักขายตนะกำลังเกิดในภูมิใด, ฆานายตนะก็กำลังเกิดในภูมินั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอารูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **รูปาวจเร ตตฺถ จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ โน จ ตตฺถ ฆานายตนํ อุปฺปชฺชติ** แล้วทรงยกเอากามภูมิ ๑๑ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **กามาวจเร**

ตตฺถ จกฺขายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ ฆานา-ยตนญฺจ อุปฺปชฺชติ คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๒๐ ถาม. จงกลับภาษาไทยเป็นภาษาบาลีในหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. จักขายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใดในภูมิใด, กายายตนะก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้น ในภูมินั้นใช่ไหม ?

ข. บุคคลที่มีจักขุเกิดได้ แต่กายะเกิดไม่ได้เหล่านั้นกำลังเกิดในภูมินั้น จักขายตนะกำลังเกิด แต่กายายตนะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, บุคคลที่มีจักขุและกายะเกิดได้เหล่านั้นกำลังเกิดอยู่ในภูมินั้น จักขายตนะก็กำลังเกิด กายายตนะก็กำลังเกิด

ค. หรือว่า กายายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใดในภูมิใด, จักขายตนะก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม ?

ง. บุคคลที่มีกายะเกิดได้ แต่จักขุเกิดไม่ได้เหล่านั้น กำลังเกิดในภูมินั้น กายายตนะกำลังเกิด แต่จักขายตนะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, บุคคลที่มีกายะและจักขุเกิดได้เหล่านั้น กำลังเกิดในภูมินั้น กายายตนะก็กำลังเกิด จักขายตนะก็กำลังเกิด

ตอบ. แสดงเป็นภาษาบาลีดังต่อไปนี้

ก. ยสฺส ยตฺถ จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชติ ตสฺส ตตฺถ กายายตนำ อุปฺปชฺชตีติ ?

ข. สจกฺขุกานำ อกายกานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ ตตฺถ จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสำ ตตฺถ กายายตนำ อุปฺปชฺชติ, สจกฺขุกานำ สกายกานำ เตสำ ตตฺถ จกฺขายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ กายายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ

ค. ยสฺส วาปน ยตฺถ กายายตนำ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ตตฺถ จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชตีติ ?

ง. สกายกานำ อจกฺขุกานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ ตตฺถ กายายตนำ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสำ ตตฺถ จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชติ, สกายกานำ สจกฺขุกานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ ตตฺถ กายายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ จกฺขายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ

ข้อ ๒๑ ถาม . จงแปล แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในปุจฉาและวิสัชนาดังต่อไปนี้ ?

ปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน ยตฺถ ธมฺมายตนำ อุปฺปชฺชติ ตสฺส ตตฺถ มนายตนำ อุปฺปชฺชตีติ ?**

วิสัชนา **อจิตฺตกานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ ตตฺถ ธมฺมายตนำ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสำ ตตฺถ มนายตนำ อุปฺปชฺชติ, สจิตฺตกานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ ตตฺถ ธมฺมายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ มนายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ**

ตอบ. ปฏิโลมปุจฉา หรือว่า ธัมมายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใดในภูมิใด, มนายตนะก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา บุคคลที่จิตเกิดไม่ได้เหล่านั้นกำลังเกิดในภูมินั้น ธัมมายตนะกำลังเกิดแต่มนายตนะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, บุคคลที่มีจิตเกิดได้เหล่านั้นกำลังเกิดอยู่ในภูมินั้น ธัมมายตนะก็กำลังเกิด มนายตนะก็กำลังเกิด

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน ยตฺถ ธมฺมายตนำ อุปฺปชฺชติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส ตตฺถ มนายตนำ อุปฺปชฺชติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดในอสัญญสัตตภูมิที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของชีวิตนวกกลาปที่เกิดในขณะแรกกับอสัญญสัตตภูมิ ๑

และปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๗-๔ กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๖

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชลาป ๓-๗-๔ กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๖ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า หรือว่า ธัมมายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด ในภูมิใด, มนายตนะก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาสุคติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดในอสัญญสัตตภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของชีวิตนวกกลาปที่เกิดในขณะแรกกับอสัญญสัตตภูมิ ๑ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อจิตฺตกานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ ตตฺถ ธมฺมายตนำ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสำ ตตฺถ มนายตนำ**

อุปฺปชฺชติ แล้วทรงยกเอาปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๗-๔ กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๖ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สจิตฺตกานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ ตตฺถ ธมฺมายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ มนายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ** คำวิสัชนาในปฏิโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๒๒ ถาม. จงแปล แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาและวิสัชนาดังต่อไปนี้

ก. อนุโลมปุจฉา **ยตฺถ มนายตนำ นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ธมฺมายตนำ นุปฺปชฺชตีติ ?**

วิสัชนา **อุปฺปชฺชติ.**

ข.ปฏิโลมปุจฉา **ยตฺถ วาปน ธมฺมายตนำ นุปฺปชฺชติ, ตตฺถ มนายตนำ นุปฺปชฺชตีติ ?**

วิสัชนา **นตฺถิ**

ตอบ. ก. อนุโลมปุจฉา มนายตนะไม่ใช่กำลังเกิดในภูมิใด, ธัมมายตนะก็ไม่ใช่กำลังเกิดในภูมินั้นใช่ไหม ? วิสัชนา กำลังเกิด

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยตฺถ มนายตนำ นุปฺปชฺชติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตตฺถ ธมฺมายตนำ นุปฺปชฺชติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อสัญญสัตตภูมิ ๑

องค์ธรรมของสังสยบท ไม่มี

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปุเรปัญหา** ถามว่า มนายตนะไม่ใช่กำลังเกิดในภูมิใด ธัมมายตนะก็ไม่ใช่กำลังเกิดในภูมินั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย **ปาฬิคติวิสัชนาว่า อุปฺปชฺชติ** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาตรงกันข้ามกับบทถาม เพราะว่า อสัญญสัตตภูมิ ๑ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทนั้น แม้ว่ามนายตนะไม่ใช่กำลังเกิด แต่ธัมมายตนะกำลังเกิด.

ข. ปฏิโลมปุจฉา หรือว่า ธัมมายตนะไม่ใช่กำลังเกิดในภูมิใด, มนายตนะก็ไม่ใช่กำลังเกิดในภูมินั้นใช่ไหม? **วิสัชนา** ไม่มี

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **ยตฺถ วาปน ธมฺมายตนำ นุปฺปชฺชติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตตฺถ มนายตนำ นุปฺปชฺชติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ไม่มี เมื่อองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทไม่มีแล้ว องค์ธรรมของสังสยบทก็ไม่มีเหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า หรือว่า ธัมมายตนะไม่ใช่กำลังเกิดในภูมิใด, มนายตนะก็ไม่ใช่กำลังเกิดในภูมินั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิกเขปวิสัชนา**ว่า **นตฺถิ** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาห้ามองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า ภูมิที่ธัมมายตนะไม่ใช่กำลังเกิดนั้นไม่มี มีแต่ภูมิที่ธัมมายตนะกำลังเกิดทั้งสิ้น

ข้อ ๒๓ ถาม. จงแสดงความเป็นไปในโอกาสวาระที่เกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ ในมหาวาระทั้ง ๓ คือ อุปปาทวาระ นิโรธวาระ และอุปปาทนิโรธวาระ มาโดยละเอียด ?

ตอบ. แสดงความเป็นไปในโอกาสวาระที่เกี่ยวกับกาลทั้ง ๓ ในมหาวาระทั้ง ๓ คือ อุปปาทวาระ นิโรธวาระ และอุปปาทนิโรธวาระ ดังต่อไปนี้

(๑) กามภูมิ ๑๑ อายตนะ ๑๑

กำลังเกิด (อุปฺปชฺชติ) เคยเกิด (อุปฺปชฺชิตฺถ) จักเกิด (อุปฺปชฺชิสฺสติ)

กำลังดับ (นิรุชฺฌติ) เคยดับ (นิรุชฺฌิตฺถ) จักดับ (นิรุชฺฌิสฺสติ)

(๒) รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ ๑) อายตนะ ๕ คือ จักขายตนะ โสตายตนะ รูปายตนะ มนายตนะ ธัมมายตนะ

กำลังเกิด (อุปฺปชฺชติ) เคยเกิด (อุปฺปชฺชิตฺถ) จักเกิด (อุปฺปชฺชิสฺสติ)

กำลังดับ (นิรุชฺฌติ) เคยดับ (นิรุชฺฌิตฺถ) จักดับ (นิรุชฺฌิสฺสติ)

และอายตนะที่เหลือ มี ฆานายตนะ เป็นต้น

ไม่ใช่กำลังเกิด (นุปฺปชฺชติ) ไม่เคยเกิด (นุปฺปชฺชิตฺถ) จักไม่เกิด (นุปฺปชฺชิสฺสติ)

ไม่ใช่กำลังดับ (น นิรุชฺฌติ) ไม่เคยดับ (น นิรุชฺฌิตฺถ) จักไม่ดับ (น นิรุชฺฌิสฺสติ)

(๓) อสัญญสัตตภูมิ ๑ อายตนะ ๒ คือ รูปายตนะ ธัมมายตนะ

กำลังเกิด (อุปฺปชฺชติ) เคยเกิด (อุปฺปชฺชิตฺถ) จักเกิด (อุปฺปชฺชิสฺสติ)

กำลังดับ (นิรุชฺฌติ) เคยดับ (นิรุชฺฌิตฺถ) จักดับ (นิรุชฺฌิสฺสติ)

อายตนะที่เหลือ ๙ มีจักขายนะ เป็นต้น

ไม่ใช่กำลังเกิด (นุปฺปชฺชติ) ไม่เคยเกิด (นุปฺปชฺชิตฺถ) จักไม่เกิด (นุปฺปชฺชิสฺสติ)

ไม่ใช่กำลังดับ (น นิรุชฺฌติ) ไม่เคยดับ (น นิรุชฺฌิตฺถ) จักไม่ดับ (น นิรุชฺฌิสฺสติ)

(๔) อรูปภูมิ ๔ อายตนะ ๒ คือ มนายตนะ ธัมมายตนะ

กำลังเกิด (อุปฺปชฺชติ) เคยเกิด (อุปฺปชฺชิตฺถ) จักเกิด (อุปฺปชฺชิสฺสติ)

กำลังดับ (นิรุชฺฌติ) เคยดับ (นิรุชฺฌิตฺถ) จักดับ (นิรุชฺฌิสฺสติ)

อายตนะที่เหลือ ๙ มีจักขายตนะ เป็นต้น

ไม่ใช่กำลังเกิด (นุปฺปชฺชติ)ไม่เคยเกิด (นุปฺปชฺชิตฺถ) จักไม่เกิด (นุปฺปชฺชิสฺสติ)

ไม่ใช่กำลังดับ (น นิรุชฺฌติ) ไม่เคยดับ (น นิรุชฺฌิตฺถ) จักไม่ดับ (น นิรุชฺฌิสฺสติ)

ข้อ ๒๔ ถาม. จงแสดงวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาดังต่อไปนี้ **ยสฺส ยตฺถ จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ โสตายตนำ อุปฺปชฺชิตฺถาติ ?**

ตอบ. วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส ยตฺถ จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส ตตฺถ โสตายตนำ อุปฺปชฺชิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในปัญจโวการภูมิ กับปัญจโวการภูมิ ๒๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕)

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า จักขายตนะเคยเกิดแก่บุคคลใดในภูมิใด โสตายตนะ ก็เคยเกิดแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โด**ยปฏิวจนวิสัชนา**ว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า ปุถุชน

๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในปัญจโวการภูมิ กับปัญจโวการภูมิ ๒๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น โสตายตนะก็เคยเกิด.

ข้อ ๒๕ ถาม. จงแสดงปุจฉาและวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในจักขายตนมูละ โสตายตนมูลียมกะ ปุคคลวาระ อตีตวาระ ปัจจนิก ในอุปปาทวารนิทเทส ?

ตอบ. แสดงวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในจักขายตนมูละ โสตายตนมูลียมกะ ปุคคลวาระ อตีตวาระ ปัจจนิก ในอุปปาทวารนิทเทส ดังนี้

อนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส โสตายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ ?** จักขายตนะ ไม่เคยเกิดแก่บุคคลใด,โสตายตนะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **นตฺถิ** ไม่มี

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส โสตายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท **ไม่มี** เมื่อองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทไม่มีเสียแล้ว องค์ธรรมของสังสยบทก็ไม่มีเหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า จักขายตนะไม่เคยเกิดแก่บุคคลใด โสตายตนะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิกเขปวิสัชนา** ว่า **นตฺถิ** ซึ่งเป็นวิสัชนาห้ามองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า บุคคลที่จักขายตนะไม่เคยเกิดในภพภูมิต่าง ๆ นั้นไม่มี มีแต่บุคคลที่จักขายตนะเคยเกิดมาแล้วทั้งสิ้น.

ปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน โสตายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ ?** หรือว่า โสตายตนะไม่เคยเกิดแก่บุคคลใด, จักขายตนะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม?

วิสัชนา **นตฺถิ** ไม่มี

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน โสตายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท **ไม่มี** เมื่อองค์ธรรมสันนิฏฐานบทไม่มีแล้ว องค์ธรรมของสังสยบทก็ไม่มีเหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า หรือว่า โสตายตนะไม่เคยเกิดแก่บุคคลใด จักขายตนะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิกเขปวิสัชนา**ว่า **นตฺถิ** ซึ่งเป็นวิสัชนาห้ามองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่าบุคคลที่โสตายตนะไม่เคยเกิดในภพภูมิต่าง ๆ นั้นไม่มี มีแต่บุคคลที่โสตายตนะเคยเกิดมาแล้วทั้งสิ้น.

ข้อ ๒๖ ถาม. จงแสดงคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาและวิสัชนาดังต่อไปนี้

ปุจฉา **ยสฺส ยตฺถ มนายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ ตสฺส ตตฺถ ธมฺมายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ ?**

วิสัชนา **อสญฺสตฺตานํ เตสํ ตตฺถ มนายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสํ ตตฺถ ธมฺมายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ, สุทธาวาสานํ เตสํ ตตฺถ มนายตนญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถ ธมฺมายตนญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถ**

ตอบ. อนุโลมปุจฉา มนายตนะไม่เคยเกิดแก่บุคคลใดในภูมิใด, ธัมมายตนะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา บุคคลที่เกิดอยู่ในอสัญญสัตภูมิเหล่านั้นในภูมินั้น มนายตนะไม่เคยเกิด แต่ธัมมายตนะเคยเกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, บุคคลที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสเหล่านั้นในภูมินั้น มนายตนะก็ไม่เคยเกิด ธัมมายตนะก็ไม่เคยเกิด

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส ยตฺถ มนายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส ตตฺถ ธมฺมายตนํ นุปฺปชฺชิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในอสัญญสัตตภูมิกับอสัญญสัตตภูมิ ๑ และอนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในสุทธาวาสภูมิกับสุทธาวาสภูมิ ๕

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ อนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในสุทธาวาสภูมิกับสุทธาวาสภูมิ ๕ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า มนายตนะไม่เคยเกิดแก่บุคคลใดในภูมิใด ธัมมายตนะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอา สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในอสัญญสัตตภูมิกับอสัญญสัตตภูมิ ๑ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาสมีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อสญฺสตฺตานำ เตสำ ตตฺถ มนายตนำ นุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสำ ตตฺถ ธมฺมายตนำ นุปฺปชฺชิตฺถ** แล้วทรงยกเอาอนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในสุทธาวาสภูมิกับสุทธาวาสภูมิ ๕ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สุทธาวาสานำ เตสำ ตตฺถ มนายตนญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถ ธมฺมายตนญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๒๗ ถาม. จงแปลพร้อมทั้งแสดงองค์ธรรมในบาลีดังต่อไปนี้

ก. เย รูปาวจรำ อุปฺปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ เตสำ จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ เตสำ ฆานายตนำ อุปฺปชฺชิสฺสติ

ข. อิตเรสำ เตสำ จกฺขายตนญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสติ ฆานายตนญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสติ

ค. เย อรูปำ อุปฺปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ เตสำ มนายตนำ อุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ เตสำ จกฺขายตนำ อุปฺปชฺชิสฺสติ

ง. อิตเรสำ เตสำ มนายตนญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสติ จกฺขายตนญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสติ

ตอบ. ก. บุคคลเหล่าใดจักเกิดในรูปภูมิแล้วจักปรินิพพาน บุคคลเหล่านั้น จักขายตนะจักเกิด แต่ฆานายตนะจักไม่เกิดแก่บุคคลเหล่านั้น องค์ธรรมได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในกามสุคติภูมิและจักเกิดในรูปภูมิแล้วจักปรินิพพาน (ในรูปภูมิ)

ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิ และจักเกิดในรูปภูมิอีกแล้วจักปรินิพพาน

ข. บุคคลที่นอกจากบุคคลเหล่านั้น จักขายตนะก็จักเกิด ฆานายตนะก็จักเกิด องค์ธรรมได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในกามภูมิ และ

จักเกิดในกามภูมิอีก, สุดติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิ อรูปภูมิ

ค. บุคคลเหล่าใดจักเกิดในอรูปภูมิแล้วจักปรินิพพาน บุคคลเหล่านั้น มนายตนะจักเกิด แต่จักขายตนะจักไม่เกิดแก่บุคคลเหล่านั้น องค์ธรรมได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในกามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๕ (เว้นจตุตถฌานภูมิ ๗) ที่จะได้มรรคเบื้องต่ำแล้วจักเกิดในอรูปภูมิ แล้วจักประนิพพาน, ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๕ (เว้นจตุตถฌานภูมิ ๗) แล้วจักเกิดในอรูปภูมิแล้วจักปรินิพพาน, ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในอรูปภูมิ และจักเกิดในอรูปภูมิภูมิใดภูมิหนึ่งอีก (เว้นภูมิที่ต่ำกว่า) แล้วจักปรินิพพาน

ง บุคคลที่นอกจากบุคคลเหล่านั้น มนายตนะก็จักเกิด จักขายตนะก็จักเกิด องค์ธรรมได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในปัญจโวการภูมิและจักเกิดในปัญจโวการภูมิอีก, สุดติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในอสัญญสัตตภูมิ และอรูปภูมิ

ข้อ ๒๘ ถาม. จงแสดงปุจฉาวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในมนายตนมูละ ธัมมายตนมูลียมกะ ปุคคลวาระ อนุโลม แห่งปัจจุปปันนาตีตวาระ ในอุปปาทวาระ?

ตอบ. แสดงวิสัชนาในปุจฉาดังต่อไปนี้ พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในมนายตนมูละ ธัมมายตนมูลียมกะ ปุคคลวาระ อนุโลม แห่งปัจจุปปันนาตีตวาระ ในอุปปาทวาระดังนี้

อนุโลมปุจฉา **ยสฺส มนายตนำ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ธมฺมายตนำ อุปฺปชฺชิตฺถาติ ?** มนายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด, ธัมมายตนะก็เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส มนายตนำ อุปฺปชฺชติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส ธมฺมายตนำ อุปฺปชฺชิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปฺุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๗-๔

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า มนายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด, ธัมมายตนะก็เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนา**ว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า ปฺุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๗-๔ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ธัมมายตนะก็เคยเกิด.

ปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส มนายตนํ อุปฺปชฺชตีติ?** หรือว่า ธัมมายตนะเคยเกิดแก่บุคคลใด, มนายตนะก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **สพฺเพสํ จวนฺตานํ อจิตฺตกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสํ มนายตนํ อุปฺปชฺชติ, สจิตฺตกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ ธมฺมายตนญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ มนายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ** บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดกำลังตายจาก ๓๑ ภูมิ และบุคคลที่จิตเกิดไม่ได้เหล่านั้นกำลังเกิด ธัมมายตนะเคยเกิด แต่มนายตนะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น, บุคคลที่มีจิตเกิดได้เหล่านั้นกำลังเกิด ธัมมายตนะก็เคยเกิด มนายตนะก็กำลังเกิด.

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส มนายตนํ อุปฺปชฺชติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปฺุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังตายจาก ๓๑ ภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของจุติจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ชีวิตนวกกลาป ที่ดับครั้งสุดท้าย

สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดในอสัญญสัตตภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้นในขณะแรก

และ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๙-๔

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๙-๔ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า หรือว่า ธัมมายตนะ เคยเกิดแก่บุคคลใด, มนายตนะก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังตายจาก ๓๑ ภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของจุติจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ชีวิตนวกกลาปที่ดับครั้งสุดท้าย, สุดติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดในอสัญญสัตตภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้นในขณะแรก ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สพฺเพสํ จวนฺตานํ อจิตฺตกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ ธมฺมายตนํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสํ มนายตนํ อุปฺปชฺชติ** แล้วทรงยกเอาปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๙-๔ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สจิตฺตกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ ธมฺมายตนญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ มนายตนญฺจ อุปฺปชฺชติ** คำวิสัชนาในปฏิโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๒๙ ถาม. บุคคลที่จักขายตนะไม่ใช่กำลังเกิด แต่โสตายตนะไม่ใช่เคยเกิดนั้น มีกี่ประเภท คือใครบ้าง ?

ตอบ. บุคคลที่จักขายตนะไม่ใช่กำลังเกิด แต่โสตายตนะไม่ใช่เคยเกิดนั้น มี ๕ ประเภท คือ

๑) ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังตายจาก ๓๑ ภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของจุติจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ชีวิตนวกกลาปที่ดับครั้งสุดท้าย

๒) ทุคติบุคคล ๑ ที่เป็นโอปปาติกะอันจักขุเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังเกิดอยู่ในอบายภูมิ ๔

๓) ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและคัพภเสยยกกำเนิด อันจักขุเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังเกิดในกามภูมิ

๔) ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นคัพภเสยยกกำเนิด ผู้จะตายในระหว่างจักขุยังไม่เกิดซึ่งกำลังเกิดในกามภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของอเหตุกปฏิสนธิจิต ๒ เจตสิก ๑๐ กัมมชกลาป ๓-๖

๕) สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกบุคคล ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในอสัญญสัตตภูมิ อรูปภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของอรูปาวจรปฏิสนธิจิต ๔ เจตสิก ๓๐ ชีวิตนวกกลาปที่เกิดในขณะแรก

ข้อ ๓๐ ถาม. จงแปลปุจฉาต่อไปนี้ แล้ววิสัชนา และแสดงการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาดังต่อไปนี้ **ยสฺส วาปน ยตฺถ คนฺธายตนำ นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตตฺถ รูปายตนำ นุปฺปชฺชิตฺถาติ?**

ตอบ. ปฏิโลมปุจฉา หรือว่า คันธายตนะจักไม่เกิดแก่บุคคลใดในภูมิใด, รูปายตนะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **กามาวจเร ปจฺจุปฺปนฺนภวิกานำ รูปาวจรานำ เตสำ ตตฺถ คนฺธายตนำ นุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ เตสำ ตตฺถ รูปายตนำ นุปฺปชฺชิตฺถ, สุทฺธาวาสานำ อรูปานำ เตสำ ตตฺถ คนฺธายตนญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ รูปายตนญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถ** เมื่อปัจจุบันภวิกบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิดในกามสุคติภูมิก็ดี บุคคลที่เกิดอยู่ในรูปภูมิเหล่านั้นก็ดี ในภูมินั้นคันธายตนะจักไม่เกิด แต่รูปายตนะเคยเกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, บุคคลที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมิเหล่านั้นก็ดี บุคคลที่เกิดอยู่ในอรูปภูมิเหล่านั้นก็ดีในภูมินั้น คันธายตนะก็จักไม่เกิด รูปายตนะก็ไม่เคยเกิด

แสดงการจำแนกโกฏฐาส

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า หรือว่า คันธายตนะ จักไม่เกิดแก่บุคคลใดในภูมิใด, รูปายตนะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ที่เป็นปัจจุบันภวิกะซึ่งกำลังเกิดในกามสุคติภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีของมหาวิบากญาณสัมปยุตตปฏิสนธิจิต ๔ เจตสิก ๓๓ กัมมชกลาป ๓-๗ กับกามสุคติภูมิ ๗, อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลัง

ปรินิพพานในกามสุคติภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของมหาวิบากญาณสัมปยุตตจุติจิต ๔ เจตสิก ๓๓ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้ายกับกามสุคติภูมิ ๗, ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในกามภูมิ และจะไม่เกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีกกับกามภูมิ ๑๑, สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๔ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิกับรูปภูมิ ๑๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **กามาวจเร ปจฺฉิมภวิกานำ รูปาวจรานำ เตสำ ตตฺถ คนฺธายตนำ นุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ เตสำ ตตฺถ รูปายตนำ นุปฺปชฺชิตฺถ** แล้วทรงยกเอาอนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในสุทธาวาสภูมิกับสุทธาวาสภูมิ ๕ , ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๔ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในอรูปภูมิกับอรูปภูมิ ๔ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สุทฺธาวาสานำ อรูปานำ เตสำ ตตฺถ คนฺธายตนญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ รูปายตนญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถ** คำวิสัชนาในปฏิโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๓๑ ถาม. ให้แปลบาลีดังต่อไปนี้

ก. อสญ□สตฺตานำ เตสำ ตตฺถ มนายตนำ นุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสำ ตตฺถ ธมฺมายตนำ นุปฺปชฺชิสฺสติ, สุทฺธาวาสานำ เตสำ ตตฺถ มนายตนญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถ ธมฺมายตนญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ

ข. ปจฺฉิมภวิกานำ เตสำ ตตฺถ ธมฺมายตนำ นุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ เตสำ ตตฺถ มนายตนำ นุปฺปชฺชิตฺถ, สุทฺธาวาสานำ เตสำ ตตฺถ ธมฺมายตนญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ มนายตนญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถ

ตอบ. ก. บุคคลที่เกิดอยู่ในอสัญญสัตตภูมิเหล่านั้นในภูมินั้น, มนายตนะไม่เคยเกิด แต่ธัมมายตนะจักเกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, บุคคลที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมิเหล่านั้นในภูมินั้น มนายตนะก็ไม่เคยเกิด ธัมมายตนะก็จักไม่เกิดแก่บุคคลเหล่าในภูมนั้น

ข. ปัจฉิมภวิกบุคคลเหล่านั้น ที่เกิดอยู่ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ในภูมินั้น ธัมมายตนะจักไม่เกิด แต่มนายตนะเคยเกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, บุคคลที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมิเหล่านั้นในภูมินั้น ธัมมายตนะก็จักไม่เกิด มนายตนะก็ไม่เคยเกิด แก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น

ข้อ ๓๒ ถาม. จงแสดงคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในปุจฉาและวิสัชนาดังต่อไปนี้

ปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนำ นุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส โสตายตนำ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ ?** วิสัชนา **นตฺถิ**

ตอบ. อนุโลมปุจฉา จักขายตนะไม่เคยเกิดแก่บุคคลใด,โสตายตนะก็จักไม่เกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? วิสัชนา ไม่มี

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนำ นุปฺปชฺชิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส โสตายตนำ นุปฺปชฺชิสฺสติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ไม่มี เมื่อองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทไม่มีแล้ว องค์ธรรมของสังสยบทก็ไม่มีเช่นเดียวกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า จักขายตนะไม่เคยเกิดแก่บุคคลใด โสตายตนะก็จักไม่เกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิกเขปวิสัชนา** ว่า **นตฺถิ** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาห้ามองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า บุคคลที่จักขายตนะไม่เคยเกิดในภพภูมิต่าง ๆ นั้นไม่มี มีแต่บุคคลที่จักขายตนะเคยเกิดมาแล้วทั้งสิ้น

ข้อ ๓๓ ถาม. จงแสดงวิสัชนา คำแปล องค์ธรรม และการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาดังต่อไปนี้

ยสฺส จกฺขายตนำ นิรุชฺฌติ, ตสฺส โสตายตนำ นิรุชฺฌตีติ ?

ตอบ. วิสัชนา **สจกฺขุกานำ อโสตกานำ จวนฺตานำ เตสำ จกฺขายตนำ นิรุชฺฌติ โน จ เตสำ โสตายตนำ นิรุชฺฌติ, สจกฺขุกานำ สโสตกานำ จวนฺตานำ เตสำ จกฺขายตนญฺจ นิรุชฺฌติ โสตายตนญฺจ นิรุชฺฌติ** บุคคลที่มีจักขุเกิดได้ แต่โสตะเกิดไม่ได้เหล่านั้นกำลังตาย จักขายตนะกำลังดับ แต่โสตนะไม่ใช่กำลังดับแก่บุคคลเหล่านั้น, บุคคลที่มีจักขุและโสตะเกิดได้เหล่านั้น กำลังตาย จักขายตนะก็กำลังดับโสตายตนะก็กำลังดับ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนำ นิรุชฺฌติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส โสตายตนำ นิรุชฺฌติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ทุคติบุคคล ๑ ที่เป็นโอปปาติกกำเนิด อันมีจักขุเกิดได้แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในอบายภูมิ

ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและคัพภเสยยกกำเนิด อันมีจักขุเกิดได้แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ

ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นคัพภเสยยกกำเนิด ผู้จะตายในระหว่างจักขุเกิดแล้วแต่โสตะยังไม่เกิดซึ่งกำลังตายในกามภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของ อเหตุกจุติจิต ๒ เจตสิก ๑๐ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้าย

และ ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ อันมีจักขุและโสตะเกิดได้ซึ่งกำลังตายในปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของปัญจโวการจุติจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้าย

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ อันมีจักขุและโสตะเกิดได้ซึ่งกำลังตายในปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของปัญจโวการจุติจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้าย เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า จักขายตนะกำลังดับแก่บุคคลใด, โสตายตนะ ก็กำลังดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาทุคติบุคคล ๑ ที่เป็นโอปปาติกกำเนิดอันมีจักขุเกิดได้แต่โสตะเกิดไม่ได้ซึ่งกำลังตายในอบายภูมิ, ทุคติบุคคล ๑ สุคติ อเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและคัพภเสยยกกำเนิดอันมีจักขุเกิดได้ แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ และทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นคัพภเสยยกกำเนิด ผู้จะตายในระหว่างที่จักขุเกิดแล้ว แต่โสตะยังไม่เกิด ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของอเหตุกจุติจิต ๒ เจตสิก ๑๐ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้าย ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สจกฺขุกานำ อโสตกานำ จวนฺตานำ เตสำ จกฺขายตนำ นิรุชฺฌติ โน จ เตสำ โสตายตนำ นิรุชฺฌติ** แล้วทรงยกเอาปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ อันมีจักขุและโสตะเกิดได้ซึ่งกำลังตายในปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของปัญจโวการจุติจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้าย ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สจกฺขุกานำ สโสตกานำ**

จวนฺตานำ เตสำ จกฺขายตนญฺจ นิรุชฺฌติ โสตายตนญฺจ นิรุชฺฌติ คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๓๔ ถาม. จงแสดงปุจฉาและวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ใน จักขายตนมูละโสตายตนะมูลียมกะ แห่งปุคคโลกาสวาระ อนุโลม (เฉพาะอนุโลมปุจฉา) ปัจจุปปันนวาระ ในนิโรธวาระ มาดู ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **ยสฺส ยตฺถ จกฺขายตนำ นิรุชฺฌติ, ตสฺส ตตฺถ โสตายตนำ นิรุชฺฌตีติ ?** จักขายตนะกำลังดับแก่บุคคลใดในภูมิใด โสตายตนะก็กำลังดับแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **สจกฺขุกานำ อโสตกานำ จวนฺตานำ เตสำ ตตฺถ จกฺขายตนำ นิรุชฺฌติ โน จ เตสำ ตตฺถ โสตายตนำ นิรุชฺฌติ, สจกฺขุกานำ สโสตกานำ จวนฺตานำ เตสำ ตตฺถ จกฺขายตนญฺจ นิรุชฺฌติ โสตายตนญฺจ นิรุชฺฌติ** บุคคลที่มีจักขุเกิดได้แต่โสตะเกิดไม่ได้เหล่านั้นกำลังตายในภูมินั้น จักขายตนะกำลังดับแต่โสตายตนะไม่ใช่กำลังดับแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, บุคคลที่มีจักขุและโสตะเกิดได้เหล่านั้นกำลังตายในภูมินั้น จักขายตนะก็กำลังดับโสตายตนะก็กำลังดับ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส ยตฺถ จกฺขายตนำ นิรุชฺฌติ** เป็นสันนิฏฐาบบท

ตสฺส ตตฺถ โสตายตนำ นิรุชฺฌติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ทุคติบุคคล ๑ ที่เป็นโอปปาติกะอันมีจักขุเกิดได้แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในอบายภูมิ

ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและคัพภเสยยกกำเนิดอันจักขุเกิดได้แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ

ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นคัพภเสยยกกำเนิดผู้จะตายในระหว่างจักขุเกิดแล้วแต่โสตะยังไม่เกิด ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของ อเหตุกจุติจิต ๒ เจตสิก ๑๐ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้ายกับกามภูมิเบื้องต่ำ ๖

และปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ อันมีจักขุและโสตะเกิดได้ ซึ่งกำลังตายในปัญจโวการภูมิที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของปัญจโวการจุติจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้ายกับปัญจโวการภูมิ ๒๖

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ อันมีจักขุและโสตะเกิดได้ ซึ่งกำลังตายในปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของปัญจโวการจุติจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้ายกับปัญจโวการภูมิ ๒๖ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า จักขายตนะกำลังดับแก่บุคคลใดในภูมิใด โสตายตนะก็กำลังดับแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาทุคติบุคคล ๑ ที่เป็นโอปปาติกกำเนิดอันมีจักขุเกิดได้แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในอบายภูมิ, ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและคัพภเสยยกกำเนิดอันมีจักขุเกิดแล้ว แต่โสตะเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ, ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เป็นคัพภเสยยกกำเนิดผู้จะตายในระหว่างจักขุเกิดแล้ว แต่โสตะยังไม่เกิด ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของอเหตุกจุติจิต ๒ เจตสิก ๑๐ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้ายกับกามภูมิเบื้องต่ำ ๖ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สจกฺขุกานำ อโสตกานำ จวนฺตานำ เตสำ ตตฺถ จกฺขายตนำ นิรุชฺฌติ โน จ เตสำ ตตฺถ โสตายตนำ นิรุชฺฌติ** แล้วทรงยกเอาปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ อันมีจักขุและโสตะเกิดได้ ซึ่งกำลังตายในปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของปัญจโวการจุติจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้ายกับปัญจโวการภูมิ ๒๖ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทแลสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สจกฺขุกานำ สโสตกานำ จวนฺตานำ เตสำ ตตฺถ จกฺขายตนญฺจ นิรุชฺฌติ โสตายตนญฺจ นิรุชฺฌติ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๓๕ ถาม. จงแสดงคำแปล พร้อมทั้งองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในปุจฉาและวิสัชนา ดังต่อไปนี้ **ยสฺส จกฺขายตนำ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส โสตายตนำ นิรุชฺฌิตฺถาติ ? อามนฺตา**

ตอบ. อนุโลมปุจฉา จักขายตนะเคยดับแก่บุคคลใด โสตายตนะก็เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนำ นิรุชฺฌิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส โสตายตนำ นิรุชฺฌิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายใน ๓๑ ภูมิ

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า จักขายตนะเคยดับแก่บุคคลใด โสตายตนะก็เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนา**ว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายใน ๓๑ ภูมิ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น โสตายตนะก็เคยดับ

ข้อ ๓๖ ถาม. จงแสดงคำแปล พร้อมทั้งองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในจักขายตนมูละ โสตายตนมูลียมกะ อตีตวาระ ปัจจนิก ปุคคลวาระ นิโรธวาระ?

ตอบ. แสดงคำปุจฉาและวิสัชนา คำแปล พร้อมทั้งองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในจักขายตนมูละโสตายตนมูลียมกะ อตีตวาระ ปัจจนิก ปุคคลวาระ นิโรธวาระ ดังนี้

อนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนำ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส โสตายตนำ น นิรุชฺฌิตฺถาติ ?** จักขายตนะไม่เคยดับแก่บุคคลใด, โสตายตนะก็ไม่เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? วิสัชนา **นตฺถิ** ไม่มี

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนํ น นิรุชฺฌิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส โสตายตนํ น นิรุชฺฌิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท **ไม่มี** เมื่อองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทไม่มีแล้ว องค์ธรรมของสังสยบทก็ไม่มีเช่นเดียวกัน

ฉะนั้นคำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า จักขายตนะไม่เคยดับแก่บุคคลใด โสตายตนะก็ไม่เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิเขปวิสัชนา**ว่า **นตฺถิ** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาห้ามองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า บุคคลที่จักขายตนะไม่เคยดับในภพภูมิต่าง ๆ นั้นไม่มี มีแต่บุคคลที่จักขายตนะเคยดับมาแล้วทั้งสิ้น

ปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน โสตายตนํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส จกฺขายตนํ น นิรุชฺฌิตฺถาติ ?** หรือว่า โสตายตนะไม่เคยดับแก่บุคคลใด, จักขายตนะก็ไม่เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **นตฺถิ** ไม่มี

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน โสตายตนํ น นิรุชฺฌิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส จกฺขายตนํ น นิรุชฺฌิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบทไม่มี เมื่อองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทไม่มี แล้วองค์ธรรมของสังสยบทก็ไม่มีเช่นเดียวกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า หรือว่า โสตายตนะไม่เคยดับแก่บุคคลใด, จักขายตนะก็ไม่เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิกเขปวิสัชนา**ว่า **นตฺถิ** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาห้ามองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า บุคคลที่โสตายตนะไม่เคยดับในภพภูมิต่าง ๆ นั้นไม่มี มีแต่บุคคลที่โสตายตนะเคยดับมาแล้วทั้งสิ้น

ข้อ ๓๗ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของบุคคลดังต่อไปนี้

ก. บุคคลที่จักขายตนะเคยดับ แต่ฆานายตนะจักไม่ดับ มีกี่ประเภท คือใครบ้าง ?

ข. บุคคลที่จักขายตนะเคยดับ และฆานายตนะก็จักดับ มีกี่ประเภท คือใครบ้าง ?

ตอบ. ก. บุคคลที่จักขายตนะเคยดับ แต่ฆานายตนะจักไม่ดับ มี ๘ ประเภท คือ

๑) อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังปรินิพพานในกามสุคติภูมิ

๒) ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ที่เป็นปัจฉิมภวิกะซึ่งกำลังเกิดในรูปภูมิ อรูปภูมิ

๓) อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังปรินิพพานในรูปภูมิ อรูปภูมิ

๔) ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายในกามสุคภูมิ ๗ และจะเกิดในรูปภูมิ แล้วจะปรินิพพาน

๕) ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิ และจักเกิดในรูปภูมิอีก แล้วจะปรินิพพาน

๖) ติเหตุกปุถุชน ๑ ซึ่งกำลังเกิดในกามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๔ (เว้นจตุตถฌานภูมิ) ที่จะได้มรรคเบื้องต่ำ และจะเกิดในอรูปภูมิ แล้วจะปรินิพพาน

๗) ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายในกามสุคติภูมิ ๗ รูปภูมิ ๔ (เว้นจตุตถฌานภูมิ) และจักเกิดในอรูปภูมิ แล้วจะปรินิพพาน

๘) ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในอรูปภูมิ และจักเกิดในอรูปภูมิภูมิใดภูมิหนึ่งอีก (เว้นภูมิที่ต่ำกว่า) แล้วจักปรินิพพาน

ข. บุคคลที่จักขายตนะเคยดับและฆานายตนะก็จักดับ มี ๓ ประเภท คือ

๑) ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ซึ่งกำลังเกิดในกามภูมิ (เว้นบุคคลที่มีจมูกบกพร่อง)

๒) ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ และจักเกิดในกามภูมิอีก (เว้นบุคคลที่มีจมูกบกพร่อง)

๓) สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิ และอรูปภูมิ แล้วจะมาเกิดในกามภูมิ

ข้อ ๓๘ ถาม. จงแสดงวิสัชนา พร้อมคำแปลและองค์ธรรมในปุจฉาดังต่อไปนี้

ยสฺส จกฺขายตนำ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตสฺส ฆานายตนำ นิรุชฺฌิสฺสตีติ ?

ตอบ. วิสัชนา **ปจฺจุปฺปนฺนภวิกานำ รูปาวจรำ อุปปชฺชนฺตานำ เย จ รูปาวจรำ อุปฺปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายิสฺสนฺติ เตสำ จวนฺตานำ เตสำ จกฺขายตนำ นิรุชฺฌิสฺสติ โน จ เตสำ ฆานายตนำ**

นิรุชฺฌิสฺสติ อิตเรสํ เตสํ จกฺขายตนญฺจ นิรุชฺฌิสฺสติ ฆานายตนญฺจ นิรุชฺฌิสฺสติ เมื่อปัจฉิมภวิกบุคคลเหล่านั้นกำลังเกิดในรูปภูมิก็ดี บุคคลเหล่าใดจักเกิดในรูปภูมิแล้วจะปรินิพพาน บุคคลเหล่านั้นกำลังตายก็ดี จักขายตนะจักดับ แต่ฆานายตนะจักไม่ดับแก่บุคคลเหล่านั้น, บุคคลที่นอกจากนั้น จักขายตนะก็จักดับ ฆานายตนะก็จักดับ

แสดงองค์ธรรม

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนํ นิรุชฺฌิสฺสติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส ฆานายตนํ นิรุชฺฌิสฺสติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ที่เป็นปัจฉิมภวิกะ (ผู้เกิดเป็นภพสุดท้าย) ซึ่งกำลังกิดในรูปภูมิ

ติเหตุกปุถุชน ๑ ซึ่งกำลังเกิดในรูปภูมิ ๙ (เว้นจตุตถฌานภูมิ) ที่จะได้มรรคเบื้องต่ำและจะเกิดในอรูปภูมิ แล้วจักปรินิพพาน

ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในรูปภูมิ ๙ (เว้นจตุตถฌานภูมิ) และจะเกิดในอรูปภูมิแล้วจักปรินิพพาน

ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายในกามสุคติภูมิ และจักเกิดในรูปภูมิแล้วจักปรินิพพาน

ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิ และจะเกิดในรูปภูมิอีก แล้วจักปรินิพพาน

และปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ซึ่งกำลังเกิดในกามภูมิ, ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิและจะเกิดในกามภูมิอีก, สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิ อรูปภูมิ และจะเกิดในกามภูมิอีก

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ซึ่งกำลังเกิดในกามภูมิ, ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิและจะเกิดในกามภูมิอีก, สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ซึ่งกำลังเกิดและกำลังตายในรูปภูมิ อรูปภูมิ และจะเกิดในกามภูมิอีก เท่านั้น

ข้อ ๓๙ ถาม. จงแปลและแสดงองค์ธรรมในคำบาลีดังต่อไปนี้ **สพฺเพสํ อุปปชฺชนฺตานํ อจกฺขุกานํ จวนฺตานํ เตสํ โสตายตนํ นิรุชฺฌิตฺถ โน จ เตสํ จกฺขายตนํ นิรุชฺฌติ, สจกฺขุกานํ จวนฺตานํ เตสํ โสตายตนญฺจ นิรุชฺฌิตฺถ จกฺขายตนญฺจ นิรุชฺฌติ ?**

ตอบ. แปลความว่า บุคคลเหล่านั้นทั้งหมดกำลังเกิดก็ดี บุคคลที่จักขุเกิดไม่ได้เหล่านั้นกำลังตายก็ดี โสตายตนะเคยดับ แต่จักขายตนะไม่ใช่กำลังดับแก่บุคคลเหล่านั้น, บุคคลที่มีจักขุเกิดได้เหล่านั้นกำลังตายโสตายตนะก็เคยดับ จักขายตนะก็กำลังดับ

แสดงองค์ธรรม

ในปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน โสตายตนํ นิรุชฺฌิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส จกฺขายตนํ นิรุชฺฌติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดใน ๓๑ ภูมิ

ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ อันจักขุเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ

สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังตายในอสัญญสัตตภูมิ อรูปภูมิ และปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ อันมีจักขุเกิดได้ ซึ่งกำลังตายในปัญจโวการภูมิ

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ อันมีจักขุเกิดได้ ซึ่งกำลังตายในปัญจโวการภูมิ เท่านั้น

ข้อ ๔๐ ถาม. จงแปล พร้อมทั้งแสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาดังต่อไปนี้

ยสฺส จกฺขายตนํ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส โสตายตนํ น นิรุชฺฌิตฺถาติ ? นิรุชฺฌิตฺถ

ตอบ. อนุโลมปุจฉา จักขายตนะไม่ใช่กำลังดับแก่บุคคลใด, โสตายตนะก็ไม่เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? วิสัชนา เคยดับ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนํ น นิรุชฺฌติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส โสตายตนํ น นิรุชฺฌิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดใน ๓๑ ภูมิ

ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ อันจักขุเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ

สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังตายในอสัญญสัตตภูมิ, อรูปภูมิ

องค์ธรรมของสังสยบท ไม่มี

ฉะนั้นคำถามบทนี้เป็น**ปุเรปัญหา** ถามว่า จักขายตนะไม่ใช่กำลังดับแก่บุคคลใด, โสตายตนะก็ไม่เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปาพิคติวิสัชนา**ว่า **นิรุชฺฌิตฺถ** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาตรงกันข้ามกับบทถาม เพราะว่า ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดใน ๓๑ ภูมิ, ทุคติบุคคล ๑ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ อันจักขุเกิดไม่ได้ ซึ่งกำลังตายในกามภูมิ, สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังตายในอสัญญสัตตภูมิ , อรูปภูมิ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น แม้ว่าจักขายตนะไม่ใช่กำลังดับ แต่โสตายตนะเคยดับ

ข้อ ๔๑ ถาม. จงวิสัชนา พร้อมทั้งแสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉา ดังต่อไปนี้ **ยสฺส จกฺขายตนํ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส มนายตนํ นิรุชฺฌิสฺสตีติ** ?

ตอบ. วิสัชนา **ปรินิพฺพนฺตานํ เตสํ จกฺขายตนํ นิรุชฺฌิตฺถ โน จ เตสํ มนายตนํ นิรุชฺฌิสฺสติ, อิตเรสํ เตสํ จกฺขายตนญฺจ นิรุชฺฌติ มนายตนญฺจ นิรุชฺฌิสฺสติ** เมื่อบุคคลเหล่านั้นกำลังปรินิพพานในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ จักขายตนะเคยดับ แต่มนายตนะจักไม่ดับแก่บุคคลเหล่านั้น, บุคคลที่นอกจากนั้น จักขายตนะก็เคยดับ มนายตนะก็จักดับ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**ยสฺส จกฺขายตนํ นิรุชฺฌิตฺถ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	ตสฺส มนายตนํ นิรุชฺฌิสฺสติ	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังปรินิพพานในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีแห่งติเหตุกจุติจิต ๑๓ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้าย

และ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดใน ๓๑ ภูมิ

ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายใน ๓๐ ภูมิ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ)

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดใน ๓๑ ภูมิ, ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายใน ๓๐ ภูมิ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ) เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า จักขายตนะเคยดับแก่บุคคลใด, มนายตนะก็จักดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาอรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังปรินิพพานในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีของติเหตุกจุติจิต ๑๓ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปที่ดับครั้งสุดท้าย ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ปรินิพฺพนฺตานำ เตสำ จกฺขายตนำ นิรุชฺฌิตฺถ โน จ เตสำ มนายตนำ นิรุชฺฌิสฺสติ** แล้วทรงยกเอา ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดใน ๓๑ ภูมิ, ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายใน ๓๐ ภูมิ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ) ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อิตเรสำ เตสำ จกฺขายตนญฺจ นิรุชฺฌิตฺถ มนายตนญฺจ นิรุชฺฌิสฺสติ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๔๒ ถาม. จงแปลและแสดงองค์ธรรมในคำบาลีดังต่อไปนี้ **สพฺเพสำ จวนฺตานำ อรูปานำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ ตตฺถ รูปายตนำ นุปฺปชฺชติ โน จ เตสำ ตตฺถ ธมฺมายตนำ น นิรุชฺฌิสฺสติ, ปรินิพฺพนฺตานำ เตสำ ตตฺถ รูปายตนญฺจ นุปฺปชฺชติ ธมฺมายตนญฺจ น นิรุชฺฌิสฺสติ?**

ตอบ. แปลความว่า เมื่อบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดกำลังตายใน ๒๖ ภูมิ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) บุคคลที่รูปเกิดไม่ได้เหล่านั้น กำลังเกิดในภูมินั้น รูปายตนะไม่ใช่กำลังเกิด แต่ธัมมายตนะจักดับแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, เมื่อบุคคลเหล่านั้นกำลังปรินิพพานในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ในภูมินั้น รูปายตนะก็ไม่ใช่กำลังเกิด ธัมมายตนะก็จักไม่ดับ

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายใน ๒๖ ภูมิ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) และจะเกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก กับ ๒๖ ภูมิ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕)

ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในอรูปภูมิ กับอรูปภูมิ ๔

และ อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังปรินิพพานในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔) ปรินิพพันตบุคคลโดยตรง

ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายใน ๓๐ ภูมิ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ) และจะไม่เกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีกกับ ๓๐ ภูมิ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ)

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งกำลังปรินิพพานในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔) ปรินิพพันตบุคคลโดยตรง

ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายใน ๓๐ ภูมิ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ) และจะไม่เกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีกกับ ๓๐ ภูมิ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ) เท่านั้น

ข้อ ๔๓ ถาม. จงแปล พร้อมทั้งแสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาและวิสัชนาดังต่อไปนี้ **ยสฺส มนายตนำ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส ธมฺมายตนำ นิรุชฺฌิสฺสตีติ ?**

วิสัชนา **อามนฺตา**?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา มนายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด, ธัมมายตนะก็จักดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? วิสัชนา ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส มนายตนำ อุปฺปชฺชติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส ธมฺมายตนำ นิรุชฺฌิสฺสติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า มนายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด, ธัมมายตนะก็จักดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนา**ว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ธัมมายตนะก็จักดับ

ข้อ ๔๔ ถาม.จงแสดงปุจฉา วิสัชนา คำแปล พร้อมทั้งองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสะ ในจักขายตนมูละโสตายตนมูลียมกะ แห่งปัจจุปปันนวาระ อนุโลม ปุคคลวาระ ในอุปปาทนิโรธวาระ เฉพาะอนุโลมปุจฉา มาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **ยสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส โสตายตนํ นิรุชฺฌตีติ?** จักขายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด, โสตายตนะก็กำลังดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? วิสัชนา **โน** ไม่ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**ยสฺส จกฺขายตนํ อุปฺปชฺชติ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	ตสฺส โสตายตนํ นิรุชฺฌติ	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในปัญจโวการภูมิ

องค์ธรรมของสังสยบท ไม่มี

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า จักขายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลใด, โสตายตนะก็กำลังดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิเสธวิสัชนา**ว่า **โน** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาปฏิเสธองค์ธรรมของสังสยบท เพราะว่า ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดในปัญจโวการภูมิ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น แม้ว่า จักขายตนะกำลังเกิด แต่โสตายตนะไม่ใช่กำลังดับ

ข้อ ๔๕ ถาม. จงแปลบาลีดังต่อไปนี้

ก. สจกฺขุกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ โสตายตนํ น นิรุชฺฌติ โน จ เตสํ จกฺขายตนํ นุปฺปชฺชติ

ข. อโสตกานํ จวนฺตานํ อจกฺขุกานํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ โสตายตนญฺจ น นิรุชฺฌติ จกฺขายตนญฺจ นุปฺปชฺชติ

ตอบ. ก. บุคคลที่มีจักขุเกิดได้เหล่านั้นกำลังเกิด โสตายตนะไม่ใช่กำลังดับ แต่จักขายตนะกำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น

ข. บุคคลที่มีโสตะเกิดไม่ได้กำลังตายก็ดี บุคคลที่มีจักขุเกิดไม่ได้เหล่านั้นกำลังเกิดก็ดี โสตายตนะก็ไม่ใช่กำลังดับ จักขายตนะก็ไม่ใช่กำลังเกิด

ข้อ ๔๖ ถาม. ในปวัตติวาระ นิโรธวาระ อุปปาทนิโรธวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงบุคคลไว้กี่จำพวก คือใครบ้าง เพราะเหตุไร?

ตอบ. พระพุทธองค์ทรงแสดงบุคคลไว้ ๘ จำพวก คือ ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ เพราะบุคคลเหล่านี้มีความเกี่ยวเนื่องกับปฏิสนธิและจุติ จึงเข้ากับองค์ธรรมในอุปปาทวาระ นิโรธวาระ ส่วนมัคคบุคคล ๔ นั้น ไม่มีปฏิสนธิและจุติ จึงเข้ากับองค์ธรรมในอุปปาทวาระ นิโรธวาระไม่ได้

ข้อ ๔๗ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส เฉพาะอนุโลมปุจฉา ในจักขายตนมูละ โสตายตนมูลียมกะ ปุคคลวาระ แห่งอตีตานาคตวาระ ปัจจนิก ในปริญญวาระ มาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **โย จกฺขายตนํ น ปริชานิตฺถ, โส โสตายตนํ น ปริชานิสฺสติ** ? บุคคลใดไม่เคยรู้แจ้งจักขายตนะ บุคคลนั้นก็จักไม่รู้แจ้งโสตายตนะใช่ไหม ?

วิสัชนา **เย มคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ เต จกฺขายตนํ น ปริชานิตฺถ โน จ โสตายตนํ น ปริชานิสฺสนฺติ, อคฺคมคฺคสมงฺคี เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ เต จกฺขายตนญฺจ น ปริชานิตฺถ โสตายตนญฺจ น ปริชานิสฺสนฺติ** บุคคลเหล่าใดจักได้มรรค บุคคลเหล่านั้นไม่เคยรู้แจ้งจักขายตนะ แต่จักรู้แจ้งโสตายตนะ, อรหัตตมัคคบุคคลก็ดี ปุถุชนเหล่าใดจักไม่ได้มรรค ปุถุชนเหล่านั้นก็ดี ไม่เคยรู้เจ้งจักขายตนะ และจักไม่รู้แจ้งโสตายตนะ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **โย จกฺขายตนํ น ปริชานิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

โส โสตายตนํ น ปริชานิสฺสติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ภัพพปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ และ อรหัตตมัคคบุคคล ๑ อภัพพปุถุชน ๑

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ อรหัตตมัคคบุคคล ๑ อภัพพปุถุชน ๑ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า บุคคลใดไม่เคยรู้แจ้งจักขายตนะ บุคคลนั้นก็จักไม่รู้แจ้งโสตายตนะใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดยการยกเอาภัพพปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท

ได้บทเดียวขึ้นไว้ใน ปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **เย มคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ เต จกฺขายตนํ น ปริชานิตฺถ โน จ โสตายตนํ น ปริชานิสฺสนฺติ** แล้วทรงยกเอาอรหัตตมัคคบุคคล ๑ อภัพพปุถุชน ๑ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อคฺคมคฺคสมงฺคี เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ เต จกฺขายตนญฺจ น ปริชานิตฺถ โสตายตนญฺจ น ปริชานิสฺสนฺติ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๔๘ ถาม. จงแสดงอนุสนธิในธาตุยมกะมาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุสนธิในธาตุยมกะมีดังต่อไปนี้

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงอายตนยมกะจบลงแล้ว ก็ทรงแสดงธาตุยมกะต่อไป

ในธาตุยมกะนี้มีวาระ ๓ อย่าง คือ ๑. ปัณณัตติวาระ ๒. ปวัตติวาระ ๓. ปริญญาวาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงปัณณัตติวาระก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปวัตติวาระเป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ในปัณณัติวาระนั้น มีวาระ ๔ อย่าง คือ ๑. ปทโสธนวาระ ๒. ปทโสธนมูลจักกวาระ ๓. สุทธธาตุวาระ ๔. สุทธธาตุมูลจักกวาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงปทโสธนวาระก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปทโสธนมูลจักกวาระเป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ในปัณณัตติวาระทั้ง ๔ อย่างนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงธาตุทั้ง ๑๘ มีจักขุธาตุ เป็นต้น จนถึงธัมมธาตุเป็นที่สุด การแสดงธาตุ ๑๘ ในปัณณัตติวาระทั้ง ๔ อย่างนั้น เว้นวิญญาณธาตุ ๗ เสียแล้ว ธาตุที่เหลือนอกนั้น แสดงเหมือนกันกับปัณณัตติวาระทั้ง ๔ ในอายตนยมกะทุกประการ เพราะองค์ธรรมเหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ต้องแสดงในธาตุยมกะนี้อีก อนึ่ง วิญญาณธาตุ ๗ ก็จะแสดงแต่พอเป็นแนวทางเท่านั้น

ในปทโสธนวาระนั้น มี ๒ อย่าง คือ ๑. อนุโลม ๒. ปัจจนิก พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุโลมก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปัจจนิกต่อไปตามลำดับ

อนุโลมและปัจจนิกนี้ มียมกะอย่างละ ๑๘ อย่าง คือ จักขุธาตุยมกะ เป็นต้น จนถึงธัมมธาตุยมกะ เป็นที่สุด พระพุทธองค์ทรงแสดงจักขุธาตุยมกะก่อนแล้ว จึงทรงแสดงโสตธาตุยมกะ เป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ในยมกะทั้ง ๑๘ นั้น ในยมกะหนึ่ง ๆ แบ่งเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. อนุโลม ๒. ปฏิโลม พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุโลมก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปฏิโลมต่อไปตามลำดับ

ในอนุโลมและปฏิโลมนั้น แบ่งเป็นอย่างละ ๒ คือ ปุจฉา และวิสัชนา พระพุทธองค์ทรงแสดงปุจฉาก่อนแล้ว จึงทรงแสดงวิสัชนาต่อไปตามลำดับ

ในปุจฉานั้น มี ๒ อย่าง คือ สันนิฏฐานบท และสังสยบท พระพุทธองค์ทรงแสดงสันนิฏฐานบทก่อนแล้ว จึงทรงแสดงสังสยบทต่อไปตามลำดับ

ข้อ ๔๙ ถาม. จงแสดงวจนัตถะพร้อมคำแปลและอธิบายความหมายของคำว่า **ธาตุ** ?

ตอบ. แสดงวจนัตถะพร้อมคำแปลและอธิบายความหมายของคำว่า **ธาตุ** ดังนี้

อตฺตโน สภาวํ ธาเรตีติ = ธาตุ แปลความว่า ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน ชื่อว่า ธาตุ หมายความว่า ธรรมดาธาตุทั้ง ๑๘ นั้น ย่อมเป็นไปตามสภาพของตน ไม่ขึ้นอยู่กับอำนาจบังคับบัญชาของใครทั้งสิ้น สภาพของตนเป็นอย่างไร ก็จะคงสภาพของตนไว้อย่างนั้นเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลงสภาพไปเป็นอย่างอื่น เช่น จักขุปสาท มีสภาพใส สมควรที่สีต่างๆ จะมาปรากฏได้ หรือสามารถรับกระทบกับสีต่าง ๆ ฉะนั้น จักขุธาตุนี้ จะเกิดกับบุคคลใดก็ตาม ย่อมมีความใสที่สามารถรับกระทบกับสีต่าง ๆ ได้เหมือนกัน ความใสของจักขุธาตุไม่สามารถรับเสียง หรือกลิ่น เป็นต้นได้เลย และก็ไม่มีใครสามารถมาใช้อำนาจบังคับบัญชาให้ความใสของจักขุธาตุนี้ ไปรับสิ่งอื่น ๆ ที่นอกไปจากรูปารมณ์ได้ แม้ในธาตุอื่น ๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ เพราะเหตุนี้ จึงได้ชื่อว่า ธาตุ แปลว่า ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน

ข้อ ๕๐ ถาม. จงแสดงวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาดังต่อไปนี้ **ก. จกฺขุ, จกฺขุธาตูติ ? ข. โสตํ, โสตธาตูติ ?**

ตอบ. ก.วิสัชนา **ทิพฺพจกฺขุ ปญฺาจกฺขุ จกฺขุ น จกฺขุธาตุ จกฺขุธาตุ จกฺขุเจว จกฺขุธาตุ จ** ทิพพจักขุ ปัญญาจักขุ ชื่อว่า จักขุ แต่ไม่ชื่อว่า จักขุธาตุ จักขุธาตุ ชื่อว่า จักขุ ก็ใช่ ชื่อว่าจักขุธาตุก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **จกฺขุ** เป็นสันนิฏฐานบท

จกฺขุธาตุ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ทุติยวิชาญาณ คือ ทิพพจักขุ ตติยวิชาญาณ คือ ปัญญาจักขุ และจักขุปสาท

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ จักขุปสาท เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ชื่อว่า จักขุ ชื่อว่า จักขุธาตุใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาทุติยวิชาญาณ คือ ทิพพจักขุ ตติยวิชาญาณ คือ ปัญญาจักขุ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ทิพฺพจกฺขุ ปญฺาจกฺขุ จกฺขุ น จกฺขุธาตุ** แล้วทรงยกเอาจักขุปสาท ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **จกฺขุธาตุ จกฺขุ เจว จกฺขุธาตุ จ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข. วิสัชนา **ทิพฺพโสตๆ ตณฺหาโสตๆ โสตๆ น โสตธาตุ, โสตธาตุ โสตญฺเจว โสตธาตุ จ** อภิญญาจิต คือ ทิพพโสตะ โลภเจตสิก คือ ตัณหาโสตะ ชื่อว่า โสตะ แต่ไม่ชื่อว่า โสตธาตุ, โสตธาตุ ชื่อว่า โสตะ ก็ใช่ ชื่อว่า โสตธาตุ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **โสตๆ** เป็นสันนิฏฐานบท

โสตธาตุ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อภิญญาจิต คือ ทิพพโสตะ โลภเจตสิก คือ ตัณหาโสตะ และโสตปสาท

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ โสตปสาท เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้ เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ชื่อว่า โสตะ ชื่อว่า โสตธาตุใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดยการยกเอาอภิญญาจิต คือ ทิพพโสตะ โลภเจตสิก คือ ตัณหาโสตะ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ทิพฺพโสตๆ ตณฺหาโสตๆ โสตๆ น โสตธาตุ** แล้วทรงยกเอาโสตปสาท ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส

ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **โสตธาตุ โสตญฺเจว โสตธาตุ จ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๕๑ ถาม. จงแปล พร้อมทั้งแสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในคำบาลีดังต่อไปนี้

กาโย, กายธาตูติ ? วิสัชนา **กายธาตุ เปตฺวา อวเสโส กาโย น กายธาตุ, กายธาตุ กาโย เจว กายธาตุ จ**

ตอบ. อนุโลมปุจฉา ธรรม ที่ชื่อว่า กาย ชื่อว่า กายธาตุ ใช่ไหม ?

วิสัชนา ยกเว้นกายธาตุเสียแล้ว กายที่เหลือนอกนั้น ชื่อว่า กาย แต่ไม่ชื่อว่า กายธาตุ, กายธาตุ ชื่อว่า กาย ก็ใช่ ชื่อว่า กายธาตุ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **กาโย** เป็นสันนิฏฐานบท

กายธาตุ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ นามกาย คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ นิพพาน รูปกาย คือ รูป ๒๗ (เว้นกายสปาท) บัญญัติกาย คือ สมูหบัญญัติ เช่น กองช้าง กองม้า กองทัพ เป็นต้น และกายปสาท

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ กายปสาท เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ชื่อว่า กาย ชื่อว่า กายธาตุ ใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอานามกาย คือ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ นิพพาน รูปกาย คือ รูป ๒๗ (เว้นกายปสาท) บัญญัติกาย คือ สมูหบัญญัติ เช่น กองช้าง กองม้า กองทัพ เป็นต้น ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ใน ปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **กายธาตุ เปตฺวา อวเสโส กาโย น กายธาตุ** แล้วทรงยกเอากายปสาท ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **กายธาตุ กาโย เจว กายธาตุ จ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๕๒ ถาม. จงแสดงวิสัชนาพร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาดังต่อไปนี้ **ก. จกฺขุวิญฺญาณ, จกฺขุวิญฺญาณธาตูติ ? ข. มโน, มโนธาตูติ ?**

ตอบ. ก. วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**จกฺขุวิญฺญาณ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	จกฺขุวิญฺญาณธาตุ	เป็นสังสยบท
องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท		ได้แก่ จักขุวิญญาณจิต ๒
องค์ธรรมของสังสยบท		เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ชื่อว่า จักขุวิญญาณ ชื่อว่า จักขุวิญญาณธาตุใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนาว่า อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า จักขุวิญญาณจิต ๒ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ก็ชื่อว่า จักขุวิญญาณธาตุ ด้วย

ข. วิสัชนา **มโนธาตุ เปตวา อวเสโส มโน น มโนธาตุ, มโนธาตุ มโน เจว มโนธาตุ จ** ยกเว้นมโนธาตุเสียแล้ว มนะที่เหลือนอกนั้น ชื่อว่า มนะ แต่ไม่ชื่อว่า มโนธาตุ, มโนธาตุ ชื่อว่า มนะก็ใช่ ชื่อว่า มโนธาตุ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**มโน**	เป็นสันนิฏฐานบท
	มโนธาตุ	เป็นสังสยบท
องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท		ได้แก่ จิต ๘๙ ทั้งหมด
องค์ธรรมของสังสยบท		ได้แก่ มโนธาตุ ๓ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ชื่อว่า มนะ ชื่อว่า มโนธาตุใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาจิต ๘๖ (เว้นมโนธาตุ ๓) ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **มโนธาตุ เปตฺวา อวเสโส มโน น มโนธาตุ** แล้วทรงยกเอามโนธาตุ ๓ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดัง

แสดงว่า **มโนธาตุ มโน เจว มโนธาตุ จ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๕๓ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งบาลี คำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในจักขุวิญญาณธาตุยมกะ ปทโสธนวาระ ปัจจนิก แห่งปัณณัตติวาระ มาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **น จกฺขุวิญฺาณ, น จกฺขุวิญฺาณธาตูติ** ? ธรรม ที่ไม่ชื่อว่า จักขุวิญญาณ ไม่ชื่อว่า จักขุวิญญาณธาตุ ใช่ไหม ? วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **น จกฺขุวิญฺาณ**เป็นสันนิฏฐานบท

น จกฺขุวิญฺาณธาตุ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ จิต ๘๗ (เว้นจักขุวิญญาณจิต ๒) เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ไม่ชื่อว่า จักขุวิญญาณ ไม่ชื่อว่าจักขุวิญญาณธาตุใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนา**ว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า จิต ๘๗ (เว้นจักขุวิญญาณจิต ๒) เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ก็ไม่ชื่อว่า จักขุวิญญาณธาตุ ด้วย

ปฏิโลมปุจฉา **น จกฺขุวิญฺาณธาตุ, น จกฺขุวิญฺาณนฺติ** ? ธรรมที่ไม่ชื่อว่า จักขุวิญญาณธาตุ ไม่ชื่อว่า จักขุวิญญาณใช่ไหม ? วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **น จกฺขุวิญฺาณธาตุ** เป็นสันนิฏฐานบท

น จกฺขุวิญฺาณ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ จิต ๘๗ (เว้นจักขุวิญญาณจิต ๒) เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ไม่ชื่อว่า จักขุวิญญาณธาตุ ไม่ชื่อว่า จักขุวิญญาณ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนาว่า อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า จิต ๘๗ (เว้นจักขุวิญญาณจิต ๒) เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ก็ไม่ชื่อว่า จักขุวิญญาณ ด้วย

ข้อ ๕๔ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งบาลี คำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในมโนธาตุยมกะ ปทโสธนวาระ ปัจจนิก แห่งปัณณัตติวาระ มาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **น มโน, น มโนธาตูติ ?** ธรรมที่ไม่ชื่อว่า มนะ ไม่ชื่อว่า มโนธาตุใช่ไหม ? วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**น มโน**	เป็นสันนิฏฐานบท
	น มโนธาตุ	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ไม่ชื่อว่า มนะ ไม่ชื่อว่า มโนธาตุ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนาว่า อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ก็ไม่ชื่อว่า มโนธาตุ ด้วย

ปฏิโลมปุจฉา **น มโนธาตุ, น มโนติ** ? ธรรมที่ไม่ชื่อว่า มโนธาตุ ไม่ชื่อว่า มนะใช่ไหม ?

วิสัชนา **มโนธาตุ เปตฺวา อวเสโส มโน น มโนธาตุ มโน, มนญฺจ มโนธาตุญฺจ เปตฺวา อวเสโส น เจว มโน น จ มโนธาตุ** ยกเว้นมโนธาตุเสียแล้ว มนะที่เหลือนอกนั้น ชื่อ

ว่า มนะ แต่ไม่ชื่อว่า มโนธาตุ ยกเว้นมนะและมโนธาตุเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า มนะ และไม่ชื่อว่า มโนธาตุ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา	**น มโนธาตุ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	น มโน	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ วิญญาณธาตุ ๖ (เว้นมโนธาตุ) และเจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ไม่ชื่อว่า มโนธาตุ ไม่ชื่อว่า มนะ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาวิญญาณธาตุ ๖ (เว้นมโนธาตุ) ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **มโนธาตุ เปตฺวา อวเสโส มโน น มโนธาตุ มโน** แล้วทรงยกเอาเจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **มนญฺจ มโนธาตุญฺจ เปตฺวา อวเสโส น เจว มโน น จ มโนธาตุ** คำวิสัชนาในปฏิโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๕๕ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งบาลี คำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในธัมมธาตุยมกะ ปทโสธนวาระ ปัจจนิก แห่งปัณณัตติวาระ มาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **น ธมฺโม, น ธมฺมธาตูติ ?** ธรรม ที่ไม่ชื่อว่า ธรรมะ ไม่ชื่อว่า ธัมมธาตุใช่ไหม ? วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**น ธมฺโม**	เป็นสันนิฏฐานบท
	น ธมฺมธาตุ	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ บัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ไม่ชื่อว่า ธรรมะ ไม่ชื่อว่า ธรรมธาตุ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนา**ว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ก็ไม่ชื่อว่า ธัมมธาตุ ด้วย

ปฏิโลมปุจฉา **น ธมฺมธาตุ, น ธมฺโมติ** ? ธรรมที่ไม่ชื่อว่าธัมมธาตุไม่ชื่อว่าธรรมะใช่ไหม?

วิสัชนา **ธมฺมธาตุ เปตฺวา อวเสโส ธมฺโม น ธมฺมธาตุ ธมฺโม, ธมฺมญฺจ ธมฺมธาตุญฺจ เปตฺวา อวเสโส น เจว ธมฺโม น จ ธมฺมธาตุ** ยกเว้นธัมมธาตุเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ชื่อว่า ธรรมะ แต่ไม่ชื่อว่า ธัมมธาตุ ยกเว้นธรรมะและธัมมธาตุเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า ธรรมะ และไม่ชื่อว่า ธัมมธาตุ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา	**น ธมฺมธาตุ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	น ธมฺโม	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน และบัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ บัญญัติ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ไม่ชื่อว่า ธัมมธาตุ ชื่อว่าธรรมะ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ธมฺมธาตุ เปตฺวา อวเสโส ธมฺโม น ธมฺมธาตุ ธมฺโม** แล้วทรงยกเอาบัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ธมฺมญฺจ ธมฺมธาตุญฺจ เปตฺวา อวเสโส น เจว ธมฺโม น จ ธมฺมธาตุ** คำวิสัชนาในปฏิโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๕๖ ถาม. จงแสดงอนุสนธิในสัจจยมกะมาโดยละเอียด ?

ตอบ. แสดงอนุสนธิในสัจจยมกะดังต่อไปนี้

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงธาตุยมกะจบลงแล้ว ทรงแสดงสัจจยมกะต่อไปตามลำดับ

ในสัจจยมกะนี้ มีวาระอยู่ ๓ อย่าง คือ ๑.ปัณณัตติวาระ ๒. ปวัตติวาระ ๓. ปริญญาวาระพระพุทธองค์ทรงแสดงปัณณัตติวาระก่อนแล้ว ทรงแสดงปวัตติวาระ เป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ในปัณณัตติวาระนี้ มีวาระอยู่ ๔ อย่าง คือ ๑.ปทโสธนวาระ ๒. ปทโสธนมูลจักกวาระ ๓. สุทธสัจจวาระ ๔. สุทธสัจจมูลจักกวาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงปทโสธนวาระก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปทโสธนมูลจักกวาระ เป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ปทโสธนวาระ มี ๒ อย่าง คือ อนุโลม กับ ปัจจนิก พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุโลมก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปัจจนิกต่อไปตามลำดับ

อนุโลมมี ๒ อย่าง คือ ปุจฉา กับ วิสัชนา พระพุทธองค์ทรงแสดงปุจฉาก่อนแล้ว จึงทรงแสดงวิสัชนาต่อไปตามลำดับ

ปุจฉา มี ๒ อย่าง คือ สันนิฏฐานบท กับ สังสยบท พระพุทธองค์ทรงแสดงสันนิฏฐานบทก่อนแล้ว จึงทรงแสดงสังสยบทต่อไปตามลำดับ

ข้อ ๕๗ ถาม. จงแสดงวจนัตถะและอธิบายความหมายของคำว่า **อริยสจฺจานิ** มาดู ?

ตอบ. แสดงวจนัตถะและอธิบายความหมายของคำว่า **อริยสจฺจานิ** ดังนี้

อริยานำ ตถานิ สจฺจานิ = อริยสจฺจานิ แปลความว่า **ความเป็นจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย** ชื่อว่า อริยสัจจะ หมายความว่า ความจริง ๔ ประการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นี้ บรรดาปุถุชนทั้งหลาย แม้ว่า จะได้ยินได้ฟังมามากก็ตาม แต่สภาพที่เป็นความจริงดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ธรรมนี้เป็นทุกข์ ธรรมนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ธรรมนี้เป็นความดับทุกข์ ธรรมนี้เป็นหนทางให้ถึงความดับทุกข์เหล่านี้ ปุถุชนทั้งหลาย ย่อมเข้าใจได้ไม่ลึกซึ้ง ไม่มั่นคง หรือไม่กระจ่างแจ้ง เหมือนกับพระอริยเจ้าทั้งหลาย ดังนั้น ธรรมที่เป็นความจริงตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นี้ จึงเป็นความจริงแท้ของพระอริยเจ้าทั้งหลายเท่านั้น จึงได้ชื่อว่า อริยสัจจะ

ข้อ ๕๘ ถาม. จงแสดงความหมายของคำต่อไปนี้ ขันธ์, อุปาทานักขันธ์, อายตนะ, ธาตุ, อริยสัจจะ มาดู ?

ตอบ. ขันธ์ หมายถึง ธรรมที่ถูกทุกข์ต่าง ๆ เคี้ยวกิน หมายความว่า ขันธ์ทั้ง ๕ นี้ เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ทั้งปวง คือ ชาติ ชรา พยาธิ มรณะ เป็นต้น ถ้าไม่มีขันธ์ ๕ แล้ว ทุกข์ต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง ธรรมที่แสดงอาการว่างเปล่าจากตัวตน

อุปาทานักขันธ์ หมายถึง กองแห่งธรรมที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน หมายความว่า ขันธ์ทั้ง ๕ นั่นเอง เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ๔ ได้แก่ ๑) **กามุปาทาน** ความยึดมั่นในกามคุณอารมณ์ ๒) **ทิฏฐุปาทาน** ความยึดมั่นในความเห็นผิด ๓) **สีลัพพตุปาทาน** ความยึดมั่นในศีลพรต ๔) **อัตตวาทุปาทาน** ความยึดมั่นในความคิดความเห็นของตนที่ผิดจากมรรคาแห่งพระนิพพาน ซึ่งเป็นธรรมที่เกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ (ตามสมควร) เรียกว่า อุปาทานักขันธ์ ๕

อายตนะ หมายถึง ธรรมที่มีสภาพคล้ายกับว่า มีความพยายามเพื่อยังผลของตนให้เกิดขึ้น หมายความว่า จักขายตนะกับรูปายตนะทั้ง ๒ นี้ เป็นเหตุให้การเห็นเกิดขึ้น ฉะนั้น การเห็นจึงเป็นผลของอายตนะทั้ง ๒ นั้น ในอายตนะคู่อื่น ๆ ก็เป็นไปทำนองเดียวกันนี้

ธาตุ หมายถึง ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน หมายความว่า ธรรมดาธาตุทั้ง ๑๘ นั้น ย่อมเป็นไปตามสภาพของตน ไม่ขึ้นอยู่กับอำนาจบังคับบัญชาของผู้ใดทั้งสิ้น สภาพของตนเป็นอย่างไร ก็จะทรงสภาพของตนไว้อย่างนั้นเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น จักขุปสาท มีสภาพใส สมควรที่สีต่าง ๆ จะสามารถกระทบได้ หรือสามารถรับกระทบกับสีต่างๆ ฉะนั้น จักขุธาตุนี้ จะเกิดอยู่กับใครก็ตาม ย่อมมีความใสที่สามารถรับกระทบกับสีต่าง ๆ ได้ทั้งสิ้น ซึ่งความใสของจักขุธาตุนี้ ไม่สามารถรับเสียงหรือกลิ่นเป็นต้นได้เลย และก็ไม่มีใครสามารถมาใช้อำนาจบังคับบัญชาให้ความใสของจักขุธาตุนี้ รับสิ่งอื่น ๆ ที่นอกไปจากสีได้ แม้ในธาตุอื่น ๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

อริยสัจจะ หมายถึง ธรรมที่เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย หมายความว่า ความจริง ๔ ประการ ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้น บรรดาปุถุชนทั้งหลาย แม้ว่า จะได้ยินได้ฟังมามากก็ตาม แต่สภาพที่เป็นความจริงดังที่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ธรรมนี้เป็นทุกข์ ธรรมนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ธรรมนี้เป็นความดับทุกข์ ธรรมนี้เป็นหนทางให้ถึงความ

ดับทุกข์เหล่านี้ ปุถุชนทั้งหลาย ย่อมเข้าใจได้ไม่ลึกซึ้ง ไม่มั่นคง หรือไม่กระจ่างแจ้ง เหมือนกับพระอริยเจ้าทั้งหลาย ดังนั้น ธรรมที่เป็นความจริงตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้นั้น จึงได้ชื่อว่า **เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย** ดังวจนัตถะแสดงว่า **อริยานิ ตถานิ สจฺจานิ = อริยสจฺจานิ** สัจจะทั้ง ๔ ประการนี้ เป็นความจริงที่ไม่เปลี่ยนแปลง จึงชื่อว่า **อริยสัจจะ**

ข้อ ๕๙ ถาม. จงแสดงปุจฉาวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในทุกขสัจจยมกะ ปทโสธนวาระ อนุโลม แห่งปัณณัตติวาระ มาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **ทุกฺขํ, ทุกฺขสจฺจนฺติ ?** ธรรม ที่ชื่อว่า ทุกข์ ชื่อว่า ทุกขสัจจะ ใช่ไหม ?

วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ทุกฺขํ** เป็นสันนิฏฐานบท

ทุกฺขสจฺจํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ กายิกทุกข์ คือ เวทนาเจตสิกที่ในทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑ เจตสิกทุกข์ คือ เวทนาเจตสิกที่ในโทสมูลจิต ๒

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ชื่อว่า ทุกข์ ชื่อว่า ทุกขสัจจะใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนาว่า อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า กายิกทุกข์ คือ เวทนาเจตสิก ที่ในทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑ เจตสิกทุกข์ คือ เวทนาเจตสิกที่ในโทสมูลจิต ๒ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ก็ชื่อว่า ทุกขสัจจะ ด้วย

ปฏิโลมปุจฉา **ทุกฺขสจฺจํ, ทุกฺขนฺติ ?** ธรรมที่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ ชื่อว่าทุกข์ใช่ไหม?

วิสัชนา **กายิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ ทุกฺขํ □เปตฺวา อวเสสํ ทุกฺขสจฺจํ น ทุกฺขํ, กายิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ ทุกฺขํ ทุกฺขญฺเจว ทุกฺขสจฺจญฺจ** ยกเว้นกายิกทุกข์และเจตสิกทุกข์เสียแล้ว ธรรมที่

เหลือนอกนั้น ชื่อว่า ทุกจสัจจะ แต่ไม่ชื่อว่า ทุกข์, กายิกทุกข์ เจตสิกทุกข์ ชื่อว่า ทุกข์ ก็ใช่ ชื่อว่า ทุกขสัจจะ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **ทุกฺขสจฺจํ** เป็นสันนิฏฐานบท

ทุกฺขํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (ที่นอกจากโลภเจตสิกกับทุกข์ทั้ง ๒) อินทริยพัทธรูป ๒๘ และกายิกทุกข์ เจตสิกทุกข์

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ กายิกทุกข์ เจตสิกทุกข์ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ, ชื่อว่า ทุกข์ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาโลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (ที่นอกจากโลภเจตสิกกับทุกข์ทั้ง ๒) อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **กายิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ ทุกฺขํ เปตฺวา อวเสสํ ทุกฺขสจฺจํ น ทุกฺขํ** แล้วทรงยกเอากายิกทุกข์ เจตสิกทุกข์ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **กายิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ ทุกฺขํ ทุกฺขญฺเจว ทุกฺขสจฺจญฺจ** คำวิสัชนาในปฏิโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๖๐ ถาม. ทุกขสัจจะ เมื่อว่าโดยประเภทใหญ่แล้ว มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง และเมื่อว่าโดยประเภทเล็กแล้ว มีเท่าไร คืออะไรบ้าง และจงแสดงข้อความพิเศษในทุกขสัจจะมาด้วย ?

ตอบ. ทุกขสัจจะ เมื่อว่า โดยประเภทใหญ่แล้ว มี ๓ ประเภท คือ ๑. โลกียจิต ๘๑ ๒. เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภเจตสิก) ๓. อินทริยพัทธรูป ๒๘

เมื่อว่าโดยประเภทเล็กแล้วมี ๑๖๐ คือ ๘๑+๕๑+๒๘ = ๑๖๐

ข้อความพิเศษในทุกขสัจจะมีดังนี้

คำว่า "**ทุกข์**" นี้เป็นคำกล่าวที่มุ่งหมายถึงทุกข์โดยแท้ ดังนั้น จึงได้องค์ธรรมเฉพาะแต่ในทุกข์ทั้งสองอย่าง คือ กายิกทุกข์ เจตสิกทุกข์เท่านั้น ส่วนทุกข์อื่น ๆ มีวิปริณามทุกข์

สังขารทุกข์ ปฏิจฉันนทุกข์ อัปปฏิจฉันนทุกข์ เป็นต้นเหล่านี้ หาใช่มีสภาวะเป็นทุกข์โดยแท้ไม่ เหตุนี้จึงไม่จัดเข้าเป็นองค์ธรรมในคำว่า "**ทุกข์**" สมดังที่ท่านอาจารย์อานันทเถระ ที่ได้แสดงไว้ในสัจจยมกมูลฎีกาว่า **"นิปฺปริยายโต ทุกฺขสภาวตาเอว ยํ ทุกฺขทุกฺขํ ตสฺมึ ทุกฺขทุกฺเข เอส ทุกฺขสทฺโท"** แปลความว่า ทุกขทุกข์อันใดมีอยู่ คำว่า ทุกข์นี้ ย่อมแสดงความเป็นไปในทุกขทุกข์นั้น เพราะคำว่าทุกขทุกข์นั้น มีสภาวะเป็นทุกข์โดยแท้

ข้อ ๖๑ ถาม. จงแปล แสดงองค์ธรรม และข้อความพิเศษของสมุทยสัจจะ ดังนี้

สมุทโย,สมุทยสจฺจนฺติ ? สมุทยสจฺจํ เปตฺวา อวเสโส สมุทโย น สมุทยสจฺจํ, สมุทยสจฺจํ สมุทโย เจว สมุทยสจฺจญฺจ ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา ธรรมที่ชื่อว่า สมุทัย, ชื่อว่า สมุทยสัจจะ ใช่ไหม ?

วิสัชนา ยกเว้นสมุทยสัจจะเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ชื่อว่า สมุทัย แต่ไม่ชื่อว่าสมุทยสัจจะ, สมุทยสัจจะ ชื่อว่า สมุทัย ก็ใช่ ชื่อว่า สมุทยสัจจะ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรม

ในอนุโลมปุจฉา **สมุทโย** เป็นสันนิฏฐานบท

สมุทยสจฺจํ เปยสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ สมุทัยสามัญ คือ กิเลส ๙ (เว้นโลภะ), อกุศล ๑๒ จิตตุปบาทที่เกิดพร้อมด้วยกิเลส ๙ โลกียกุศล ๑๗ จิตตุปบาท ที่เป็นอารมณ์ของอกุศลจิตตุปบาท และสมุทยสัจจะ คือ ตัณหา

องค์ธรรมของสังสยบทได้แก่ สมุทยสัจจะคือ ตัณหา เท่านั้น

แสดงข้อความพิเศษในสมุทยสัจจะดังนี้

คำว่า "**สมุทัย**" นี้เป็นคำกล่าวถึงสมุฏฐานอันเป็นตัวเหตุของทุกขสัจจะ สมุฏฐานอันเป็นตัวเหตุของทุกขสัจจะมี ๒ อย่าง คือ สมุฏฐานโดยอ้อม เรียกว่า **สมุทัยสามัญ** อย่างหนึ่ง สมุฏฐานโดยตรง เรียกว่า **สมุทยสัจจะ** อย่างหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ สมุทัยสามัญ จึงได้แก่ **กิเลส ๙** (เว้นโลภะ) อกุศลจิตตุปาทและโลกียกุศลจิตตุปบาท ส่วนสมุทยสัจจะนั้น ได้แก่ **ตัวตัณหา** ดังมีหลักฐานที่พระพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในสัจจยมกอรรถกถาว่า **"อวเสโส สมุทโยติ สจฺจวิภงฺเค นิทฺทิฏฺฐ โลกียกุสลากุสลเภโท ทุกฺขสจฺจสฺส ปจฺจโย"** แปลความว่า สมุทัยที่

นอกจากสมุทยสัจจะนั้น ได้แก่ โลกียกุศลจิต และอกุศลจิตตุปบาท อันเป็นปัจจัยของทุกขสัจจะที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในสัจจวิภังค์

ข้อ ๖๒ ถาม. จงแสดงวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมในข้อปุจฉาว่า **นิโรโธ, นิโรธสจฺจนฺติ ?** และจงแสดงข้อความพิเศษในนิโรธสัจจะมาด้วย ?

ตอบ. วิสัชนา **นิโรธสจฺจํ เปตวา อวเสโส นิโรโธ น นิโรธสจฺจํ, นิโรธสจฺจํ นิโรโธ เจว นิโรธสจฺจญฺจ** ยกเว้นนิโรธสัจจะเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ชื่อว่า นิโรธ แต่ไม่ชื่อว่านิโรธสัจจะ, นิโรธสัจจะ ชื่อว่า นิโรธ ก็ใช่ ชื่อว่า นิโรธสัจจะ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรม

ในอนุโลมปุจฉา **นิโรโธ** เป็นสันนิฏฐานบท

นิโรธสจฺจํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ นิโรธสามัญ ๕ ประการ คือ

๑. **ตทังคนิโรธ** คือ ความไม่มีภาวะแห่งกิเลสที่ได้ถูกประหาณด้วยกามกุศล

๒. **วิกขัมภนนิโรธ** คือ ความไม่มีภาวะแห่งนิวรณ์ที่ได้ถูกประหาณด้วยมหัคคตกุศล

๓. **สมุจเฉทนิโรธ** คือ ความไม่มีภาวะแห่งกิเลสที่ได้ถูกประหาณด้วยอริยมรรค

๔. **ปฏิปัสสัทธินิโรธ** คือ ความไม่มีภาวะแห่งกิเลสด้วยอำนาจอริยผล

๕. **ขณิกนิโรธ** คือ ภังคักขณะของจิตและเจตสิก

และนิโรธสัจจะ คือ พระนิพพาน

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ นิโรธสัจจะ คือ พระนิพพาน เท่านั้น

แสดงข้อความพิเศษในนิโรธสัจจะดังต่อไปนี้

คำว่า "**นิโรธ**" นี้เป็นคำแสดงเนื้อความแห่งความดับ นิโรธ คือ ความดับ มีอยู่ ๒ ประการ คือ **นิโรธสามัญ** อย่างหนึ่ง **นิโรธสัจจะ** อย่างหนึ่ง ดังมีหลักฐานที่พระพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในสัจจยมกอรรถกถาว่า "**อวเสโส นิโรโธติ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุจฺเฉทปฏิปสฺสทฺธินิโรโธ เจว ขณภงฺคนิโรโธ จ**" แปลความว่า นิโรธที่นอกจากนิโรธสัจจะนั้น ได้แก่ ตทังคนิโรธ วิกขัมภนนิโรธ สมุจเฉทนิโรธ ปฏิปัสสัทธินิโรธ และขณิกนิโรธ

ข้อ ๖๓ ถาม. จงแสดงวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในปุจฉาว่า **มคฺโค, มคฺคสจฺจนฺติ ?** และจงแสดงข้อความพิเศษในมัคคสัจจะมาด้วย ?

ตอบ. วิสัชนา **มคฺคสจฺจํ ฐเปตฺวา อวเสโส มคฺโค น มคฺคสจฺจํ, มคฺคสจฺจํ มคฺโค เจว มคฺคสจฺจญฺจ** ยกเว้นมัคคสัจจะเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ชื่อว่า มรรค แต่ไม่ชื่อว่า มัคคสัจจะมัคคสัจจะ ชื่อว่า มรรค ก็ใช่ ชื่อว่า มัคคสัจจะ ก็ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **มคฺโค** เป็นสันนิฏฐานบท

มคฺคสจฺจํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ มัคคสามัญ คือ ปัญจังคิกมรรค (ปัญญา วิตก สติ วิริยะ เอกัคคตา) ที่ในมหาวิบากจิต มหากิริยาจิต และมหัคคตจิต อัฏฐังคิกมรรค (องค์มรรค ๘) ที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตและผลจิต มิจฉามรรคทั้ง ๔ มีมิจฉาทิฏฐิมรรค เป็นต้น ที่ในอกุศลจิต ชังคมรรค คือ ทางเท้า สกฏมรรค คือ ทางเกวียน เป็นต้น และมัคคสัจจะ คือ องค์มรรค ๘ ที่ในมัคคจิต ๔

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ มัคคสัจจะ คือ องค์มรรค ๘ ที่ในมัคคจิต ๔ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรม ที่ชื่อว่า มรรค ชื่อว่า มัคคสัจจใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอามัคคสามัญ คือ ปัญจังคิกมรรคที่ในมหาวิบากจิต มหากิริยาจิต และมหัคคตจิต อัฏฐังคิกมรรคที่ในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตและผลจิต มิจฉามรรคทั้ง ๔ มี มิจฉาทิฏฐิมรรค เป็นต้นที่ในอกุศลจิต ชังคมรรค คือ ทางเท้า สกฏมรรค คือ ทางเกวียน เป็นต้น ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาสมีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **มคฺคสจฺจํ เปตฺวา อวเสโส มคฺโค น มคฺคสจฺจํ** แล้วทรงยกเอามัคคสัจจะ คือ องค์มรรค ๘ ที่ในมัคคจิต ๔ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **มคฺคสจฺจํ มคฺโค เจว มคฺคสจฺจญฺจ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

แสดงข้อความพิเศษในมัคคสัจจะดังต่อไปนี้

คำว่า "**มรรค**" นี้เป็นคำแสดงถึงเนื้อความแห่งหนทาง มรรค คือ หนทางนี้ มี ๒ ประการ คือ **มัคคสามัญ** อย่างหนึ่ง **มัคคสัจจะ** อย่างหนึ่ง ดังมีหลักฐานที่พระพุทธโฆษาจารย์แสดงไว้ในสัจจยมกอรรถกถาว่า "**อวเสโส มคฺโคติ ตสฺมึ โข ปน สมเย ปญฺจงฺคิโก มคฺโค โหติ อฏฺงฺคิโก มคฺโค มิจฺฉามคฺโค ชงฺมคฺโค สกฏมคฺโคติ เอวมาทิโก**" แปลความว่า มรรคที่นอกจากมัคคสัจจะนั้น ได้แก่ ปัญจังคิกมรรคที่ในมหาวิบากจิต มหากิริยาจิต และมหัคคจิต อัฏฐังคิกมรรคที่เกิดขึ้นในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิตและผลจิต มิจฉามรรค ทั้ง ๔ มี มิจฉาทิฏฐิมรรค เป็นต้น ที่เกิดขึ้นในอกุศลจิต และชังคมรรค คือ ทางเท้า สกฏมรรค คือ ทางเกวียน เป็นต้น ชื่อว่า มรรค

ข้อ ๖๔ ถาม. จงแสดงวิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาต่อไปนี้ **น ทุกฺขํ, น ทุกฺขสจฺจนฺติ** ?

ตอบ. วิสัชนา **กายิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ ทุกฺขํ เปตฺวา อวเสสํ ทุกฺขสจฺจํ น ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจํ, ทุกฺขญฺจ ทุกฺขสจฺจญฺจ เปตฺวา อวสสํ น เจว ทุกฺขํ น จ ทุกฺขสจฺจํ** ยกเว้นกายิกทุกข์และเจตสิกทุกข์เสียแล้ว ทุกขสัจจะที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า ทุกข์ แต่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ, ยกเว้นทุกข์และทุกขสัจจะเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า ทุกข์ และไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **น ทุกฺขํ** เป็นสันนิฏฐานบท

น ทุกฺขสจฺจํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (ที่นอกจากโลภะกับทุกข์ทั้ง ๒) อินทริยพัทธรูป ๒๘ และสัจจะทั้ง ๓ (ที่นอกจากทุกข์ทั้ง ๒ กับทุกขสัจจะ) สัจจวิมุตติ คือ มัคคจิตตุปบาท ๒๙ ผลจิตตุปาท ๓๗ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูปบัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ สัจจะทั้ง ๓ (ที่นอกจากทุกข์ทั้ง ๒ กับทุกขสัจจะ) สัจจวิมุตติ คือ มัคคจิตตุปบาท ๒๙ ผลจิตตุปาท ๓๗ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูปบัญญัติ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ไม่ชื่อว่า ทุกข์, ไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาโลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ ที่นอกจากโลภะกับทุกข์ทั้ง ๒ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **กายิกं ทุกฺขं เจตสิกं ทุกฺขं เปตฺวา อวเสสं ทุกฺขสจฺจํ น ทุกฺขं ทุกฺขสจฺจํ** แล้วทรงยกเอาสัจจะทั้ง ๓ (ที่นอกจากทุกข์ทั้ง ๒ กับทุกขสัจจะ) สัจจวิมุตติ คือ มัคคจิตตุปบาท ๒๙ ผลจิตตุปบาท ๓๗ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ทุกฺขญฺจ ทุกฺขสจฺจญฺจ เปตฺวา อวเสสं น เจว ทุกฺขं น จ ทุกฺขสจฺจํ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๖๕ ถาม. คำว่า **สัจจวิมุตติ** หมายความว่าอย่างไร? มีอะไรบ้าง และเพราะเหตุใด จึงได้ชื่อว่า เป็นสัจจวิมุตติ ? จงอธิบาย

ตอบ. คำว่า **สัจจวิมุตติ** หมายความว่า ธรรมที่พ้นจากการนับสงเคราะห์เข้าในสัจจะทั้ง ๔ คือ ไม่ได้เป็นทุกขสัจจะ สมุทยสัจจะ นิโรธสัจจะ มัคคสัจจะ อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ มัคคจิตตุปบาทที่เหลือ (จากมัคคสัจจะ) ๒๙ ผลจิตตุปบาท ๓๗ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริพัทธรูป และบัญญัติ

เหตุที่ธรรมเหล่านี้ ได้ชื่อว่า สัจจวิมุตติ นั้น เพราะ

มัคคจิตตุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นของมัคคจิตและเจตสิกที่ประกอบ ซึ่งธรรมดาการเกิดขึ้นของจิตนั้น จิตเกิดได้ครั้งละหนึ่งดวงเท่านั้น ฉะนั้น แม้มัคคจิตจะมี ๔ ดวงก็ตาม แต่เวลานับมัคคจิตตุปบาทนั้น นับจิตเพียง ๑ ดวง และเจตสิกที่ประกอบในมัคคจิตนั้น เช่น ปฐมฌานมัคคจิต มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ก็นับเป็นมัคคจิตตุปบาท ๓๗ คือ จิต ๑ เจตสิก ๓๖ ถ้าเป็นมัคคจิตอื่น ก็ลดลงไปตามลำดับขององค์ฌาน ในบรรดามัคคจิตตุปบาทเหล่านี้ ที่นับสงเคราะห์เป็นมัคคสัจจะนั้น มีเพียง ๘ คือ เจตสิกที่เป็นองค์มรรค ๘ ได้แก่ ปัญญา วิตก วิรตี ๓ วิริยะ สติ และเอกัคคตา ส่วนที่เหลือนอกนั้นอีก ๒๙ คือ มัคคจิต ๑ เจตสิก ๒๘

ไม่ได้นับสงเคราะห์เป็นมัคคสัจจะ และไม่สามารถนับสงเคราะห์เข้าในสัจจะอื่น ๆ ได้อีก จึงได้ชื่อว่า สัจจวิมุตติ

ผลจิตตุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นของผลจิตและเจตสิกที่ประกอบ ซึ่งเป็นไปทำนองเดียวกันกับมัคคจิตตุปบาททุกประการ ต่างกันแต่ว่าในผลจิตนั้น ไม่ได้หักมัคคสัจจะออก เพราะองค์มรรค ๘ ที่เป็นมัคคสัจจะนั้น มีอยู่เฉพาะในมัคคจิตเท่านั้น ฉะนั้น เวลานับผลจิตตุปบาท จึงนับจำนวนเต็ม คือ ผลจิต ๑ และเจตสิกที่ประกอบ ตามแต่จำนวนเจตสิกที่ประกอบในผลจิตนั้น ๆ เช่น ในปฐมฌานผลจิต มีเจตสิกประกอบ ๓๖ รวมกับจิตอีก ๑ จึงรวมเป็นผลจิตตุปบาท ๓๗ ดังนี้เป็นต้น ในบรรดาผลจิตตุปบาททั้งหมดนี้ ไม่ได้นับสงเคราะห์เข้าในสัจจะทั้ง ๔ เลย เนื่องจากนับสงเคราะห์เป็นทุกขสัจจะก็ไม่ได้ เพราะเป็นจิตที่รับพระนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียว และนิพพานนั้นก็จัดเป็นโลกุตตรธรรมโดยแน่นอนด้วย จะสงเคราะห์เป็นสมุทยสัจจะก็ไม่ได้ เพราะสมุทยสัจจะนั้น ได้แก่ โลภเจตสิกอย่างเดียว จะนับสงเคราะห์เป็นนิโรธสัจจะ ก็ไม่ได้ เพราะนิโรธสัจจะนั้น ได้แก่ พระนิพพาน อย่างเดียว และจะนับสงเคราะห์เป็นมัคคสัจจะก็ไม่ได้เช่นกัน เพราะมัคคสัจจะนั้น ได้แก่ เจตสิก ๘ ดวง มีปัญญาเจตสิก เป็นต้น ที่ในมัคคจิต ๔ เท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ผลจิตตุปบาท ๓๗ จึงได้ชื่อว่า สัจจวิมุตติ ไปด้วย

อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป ได้แก่

๑. สุทธัฏฐกกลาป หมายถึง อากาศและอุณหภูมิต่าง ๆ ที่เป็นสุญญากาศโดยทั่วไป ซึ่งมีส่วนปรุงแต่งให้เกิดเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิตต่าง ๆ ได้

๒. สัททนวกกลาป หมายถึง เสียงลมพัด เสียงฟ้าร้อง เสียงน้ำไหล เสียงรถ เสียงเรือ เสียงระฆัง เป็นต้น

รูปเหล่านี้ไม่เกี่ยวกับสิ่งมีชีวิตและไม่สามารถกำหนดพิจารณาให้เห็นโดยความเป็นไตรลักษณ์ได้ ฉะนั้น จึงไม่สามารถสงเคราะห์เข้าในสัจจะใด ๆ ได้ จึงจัดเป็นสัจจวิมุตติ

บัญญัติ หมายถึง สัททบัญญัติและอัตถบัญญัติ ซึ่งเป็นเพียงสิ่งที่สมมุติขึ้นมาเพื่อหมายรู้ร่วมกันของคนในสังคมเท่านั้น ไม่มีสภาวะอยู่จริง ฉะนั้น จึงไม่มีความเป็นไปโดยอาการแห่งไตรลักษณ์ จึงสงเคราะห์เข้าในสัจจะใด ๆ ไม่ได้เช่นเดียวกัน จึงจัดเป็นสัจจวิมุตติ

ข้อ ๖๖ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรม ในหัวข้อดังต่อไปนี้

ก. สมุทัยสามัญ **ข. สมุทยสัจจะ** **ค. นิโรธสามัญ**

ฆ. นิโรธสัจจะ **ง. มัคคสามัญ** **จ. มัคคสัจจะ**

ตอบ. ก. **สมุทยสามัญ** ได้แก่ กิเลส ๙ (เว้นโลภะ) อกุศลจิต ๑๒ จิตตุปบาทที่เกิดพร้อมด้วยกิเลส ๙ โลกียกุศลจิต ๑๗ จิตตุปบาท ที่เป็นอารมณ์ของอกุศลจิตตุปบาท

ข. สมุทยสัจจะ ได้แก่ ตัณหา คือ โลภเจตสิก

ค. นิโรธสามัญ ได้แก่

๑. **ตทังคนิโรธ** คือ ความไม่มีภาวะแห่งกิเลสที่ได้ถูกประหาณด้วยมหากุศล

๒. **วิกขัมภนนิโรธ** คือ ความไม่มีภาวะแห่งกิเลสที่ถูกประหาณด้วยมหัคคตกุศล

๓. **สมุจเฉทนิโรธ** คือ ความไม่มีภาวะแห่งกิเลสที่ถูกประหาณด้วยอริยมรรค

๔. **ปฏิปัสสัทธินิโรธ** คือ ความไม่มีภาวะแห่งกิเลสด้วยอำนาจผลญาณ

๕. **ขณนิโรธ** คือ ภังคักขณะของจิตและเจตสิก

ฆ. นิโรธสัจจะ คือ พระนิพพาน

ง. มัคคสามัญ ได้แก่ ปัญจังคิกมรรคที่ในมหาวิบาก มหากิริยา และมหัคคตจิต

จ. มัคคสัจจะ ได้แก่ องค์มรรค ๘ ที่ในมัคคจิต ๔

ข้อ ๖๗ ถาม. จงแปล แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในปุจฉาและวิสัชนาดังต่อไปนี้

ปุจฉา **น ทุกฺขํ, น ทุกฺขสจฺจนฺติ ?** วิสัชนา **กายิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ ทุกฺขํ ฐเปตฺวา อวเสสํ ทุกฺขสจฺจํ น ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจํ, ทุกฺขญฺจ ทุกฺขสจฺจญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ น เจว ทุกฺขํ น จ ทุกฺขสจฺจํ** ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา ธรรมที่ไม่ชื่อว่า ทุกข์ ไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ ใช่ไหม ?

วิสัชนา ยกเว้นกายิกทุกข์ เจตสิกทุกข์เสียแล้ว ทุกขสัจจะที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่าทุกข์ แต่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ, ยกเว้นทุกข์และทุกขสัจจะเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อทุกข์ และไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **น ทุกฺขํ** เป็นสันนิฏฐานบท

น ทุกฺขสจฺจํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (ที่นอกจากโลภเจตสิกกับทุกข์ทั้ง ๒) อินทริยพัทธรูป ๒๘ และสัจจะทั้ง ๓ (ที่นอกจากทุกข์ทั้ง ๒ กับทุกขสัจจะ) สัจจวิมุติ คือ มัคคจิตตุปบาท ๒๙ ผลจิตตุปบาท ๓๗ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูปบัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ สัจจะทั้ง ๓ (ที่นอกจากทุกข์ทั้ง ๒ กับทุกขสัจจะ) สัจจวิมุติ คือ มัคคจิตตุปบาท ๒๙ ผลจิตตุปบาท ๓๗ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูปบัญญัติ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ไม่ชื่อว่า ทุกข์, ไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาโลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (ที่นอกจากโลภะกับทุกข์ทั้ง ๒) อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **กายิกํ ทุกฺขํ เจตสิกํ ทุกฺขํ ฐเปตฺวา อวเสสํ ทุกฺขสจฺจํ น ทุกฺขํ ทุกฺขสจฺจํ** แล้วทรงยกเอาสัจจะทั้ง ๓ (ที่นอกจากทุกข์ทั้ง ๒ กับทุกขสัจจะ) สัจจวิมุตติ คือ มัคคจิตตุปบาท ๒๙ ผลจิตตุปบาท ๓๗ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ทุกฺขญฺจ ทุกฺขสจฺจญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ น เจว ทุกฺขํ น จ ทุกฺขสจฺจํ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๖๘ ถาม. อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป ได้แก่อะไรบ้าง ?

ตอบ. อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูปนั้น ได้แก่

๑. **สุทธัฏฐกกลาป** คือ วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลก และภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ ไฟ ลม พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดวงดาว แสงสว่าง เงา เป็นต้น ซึ่งอยู่ภายนอกร่างกายสัตว์

๒. สัททนวกกลาป คือ เสียงลมพัด เสียงฟ้าร้อง เสียงน้ำไหล เสียงรถ เสียงเรือ เสียงระฆัง เหล่านี้เป็นต้น

ข้อ ๖๙ ถาม. จงแสดงวิสัชนา คำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสของปุจฉาดังต่อไปนี้ **สจฺจา, สมุทยสจฺจนฺติ ?**

ตอบ. วิสัชนา **สมุทยสจฺจํ สจฺจญฺเจว สมุทยสจฺจญฺจ, อวเสสา สจฺจา น สมุทยสจฺจํ** สมุทยสัจจะ ชื่อว่า สัจจะก็ใช่ ชื่อว่า สมุทยสัจจะก็ใช่, สัจจะที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า สมุทยสัจจะ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **สจฺจา** เป็นสันนิฏฐานบท

สมุทยสจฺจํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ สัจจะ ๔ ทั้งหมด

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ สมุทยสัจจะ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ชื่อว่า สัจจะ ชื่อว่า สมุทยสัจจะ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาสมุทยสัจจะ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สมุทยสจฺจํ สจฺจญฺเจว สมุทยสจฺจญฺจ** แล้วทรงยกเอาสัจจะที่เหลือ ๓ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อวเสสา สจฺจา น สมุทยสจฺจํ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยอ้อม

ข้อ ๗๐ ถาม. จงแสดงวิสัชนาและการจำแนกโกฏฐาสของปุจฉาดังต่อไปนี้

ก. น ทุกฺขํ, น สจฺจนฺติ ? **ข. น สจฺจา, น ทุกฺขสจฺจนฺติ ?**

ตอบ. แสดงวิสัชนาและการจำแนกโกฏฐาสของปุจฉาดังต่อไปนี้

ก. วิสัชนา **ทุกฺขํ เปตฺวา อวเสสา สจฺจา น ทุกฺขํ สจฺจา, ทุกฺขญฺจ สจฺจญฺจ เปตฺวา อวเสสา น เจว ทุกฺขํ น จ สจฺจา** ยกเว้นกายิกทุกข์และเจตสิกทุกข์เสียแล้ว สัจจะที่เหลือ

นอกนั้น ไม่ชื่อว่าทุกข์ แต่ชื่อว่า สัจจะ ยกเว้นทุกข์และสัจจะเสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า ทุกข์ และไม่ชื่อว่า สัจจะ

แสดงการจำแนกโกฏฐาส

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ไม่ชื่อว่า ทุกข์ ไม่ชื่อว่า สัจจะ ใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดยการยกเอาโลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ ที่นอกจากโลภะกับทุกข์ทั้ง ๒ อินทริยพัทธรูป ๒๘ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ทุกฺขํ เปตฺวา อวเสสา สจฺจา น ทุกฺขํ สจฺจา** แล้วทรงยกเอาสัจจะทั้ง ๓ ที่นอกจากทุกข์ทั้ง ๒ กับทุกขสัจจะ สัจจวิมุตติ คือ มัคคจิต ตุปบาท ๒๙ ผลจิตตุปบาท ๓๗ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ทุกฺขญฺจ สจฺจญฺจ เปตฺวา อวเสสา น เจว ทุกฺขํ น จ สจฺจา** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข. วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงการจำแนกโกฏฐาส

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ไม่ชื่อว่า สัจจะ ไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิวจนวิสัชนา**ว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า สัจจวิมุตติ คือ มัคคจิตตุปบาท ๒๙ ผลจิตตุปบาท ๓๗ อุตุช กลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ก็ไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ ด้วย

ข้อ ๗๑ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา องค์ธรรม และการจำแนกโกฏฐาส ของมัคคสัจจมูละ ทุกขสัจจมูลียมกะ ในสุทธสัจจมูลจักกวาระ ปัจจนิก แห่งปัณณัตติวาระ ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **น มคฺโค, น สจฺจนฺติ ?** ธรรมที่ไม่ชื่อว่า มรรค ไม่ชื่อว่าสัจจะใช่ไหม ?

วิสัชนา **มคฺคํ จ เปตฺวา อวเสสา สจฺจา น มคฺโค สจฺจา, มคฺคญฺจ สจฺจญฺจ จ เปตฺวา อวเสสา น เจว มคฺโค น จ สจฺจา** ยกเว้นมรรคเสียแล้ว สัจจะที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า มรรค

แต่ชื่อว่า สัจจะ, ยกเว้นมรรคและสัจจะทั้ง ๒ เสียแล้ว ธรรมที่เหลือนอกนั้น ไม่ชื่อว่า มรรค และไม่ชื่อว่า สัจจะ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **น มคฺโค** เป็นสันนิฏฐานบท

น สจฺจํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ สัจจะทั้ง ๓ (ที่นอกจากมรรคสามัญกับมัคคสัจจะ) และสัจจวิมุตติ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป บัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ สัจจวิมุตติ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป บัญญัติเท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ไม่ชื่อว่า มรรค ไม่ชื่อว่า สัจจะ ใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาสัจจะทั้ง ๓ (ที่นอกจากมรรคสามัญและมัคคสัจจะ) ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **มคฺคํ ฐเปตฺวา อวเสสา สจฺจา น มคฺโค สจฺจา** แล้วทรงยกเอาสัจจวิมุตติ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **มคฺคญฺจ สจฺจญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสา น เจว มคฺโค น จ สจฺจา** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ปฏิโลมปุจฉา **น สจฺจา, น ทุกฺขสจฺจนฺติ ?** ธรรมที่ไม่ชื่อว่า สัจจะ, ไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะ ใช่ไหม ? วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **น สจฺจา** เป็นสันนิฏฐานบท

น ทุกฺขสจฺจํ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ สัจจวิมุตติ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป บัญญัติ

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า ธรรมที่ไม่ชื่อว่า สัจจะ, ไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดยปฏิวจนวิสัชนาว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า สัจจวิมุตติ อุตุชกลาป ๒ ที่เป็นอนินทริยพัทธรูป บัญญัติ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น ก็ไม่ชื่อว่า ทุกขสัจจะเช่นกัน

ข้อ ๗๒ ถาม. จงแสดงอนุสนธิแห่งสัจจยมกะ ในปวัตติวาระ มาพอสังเขป ?

ตอบ. อนุสนธิ แห่งสัจจยมกะในปวัตติวาระนั้นมีดังนี้

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงปัณณัตติวาระจบลงแล้ว ทรงแสดงปวัตติวาระต่อไป

ในปวัตติวาระนี้ ว่าโดยการเกิดดับ มี ๓ อย่าง ว่าโดยกาลมี ๖ อย่าง ว่าโดยการแสดงมี ๒ อย่าง ว่าโดยบุคคลและภูมิมี ๓ อย่าง ว่าโดยสัจจะมี ๓ อย่าง คือ ทุกขสัจจะ สมุทยสัจจะ มัคคสัจจะ สำหรับนิโรธสัจจะนั้น ไม่ทรงแสดงไว้ เพราะการแสดงธรรมในปวัตติวาระนี้ ทรงแสดงเกี่ยวกับการเกิดดับในกาลทั้ง ๖ ส่วนนิโรธสัจจะนั้น ไม่มีการเกิดดับ ซึ่งจัดเป็นกาลวิมุตติ ฉะนั้น จึงไม่ทรงแสดงในปวัตติวาระนี้

ข้อ ๗๓ ถาม. จงแสดงวิสัชนา และการจำแนกโกฏฐาส (ไม่ต้องแสดงองค์ธรรม) ในปุจฉาดังต่อไปนี้ **ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติ ?**

ตอบ. วิสัชนา **สพฺเพสํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวตฺเต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสํ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, ตณฺหาย อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชติ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชติ** เมื่อบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดกำลังเกิดก็ดี ในอุปปาทักขณะแห่งจิตที่ปราศจากตัณหาในปวัตติกาลของบุคคลเหล่านั้นก็ดี ทุกขสัจจะกำลังเกิด แต่สมุทยสัจจะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น ในอุปปาทักขณะแห่งตัณหาของบุคคลเหล่านั้น ทุกขสัจจะก็กำลังเกิด สมุทยสัจจะก็กำลังเกิด

แสดงการจำแนกโกฏฐาส

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ทุกขสัจจะกำลังเกิดแก่บุคคลใด, สมุทยสัจจะก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาปุถุชน

๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดใน ๓๑ ภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชกลาป ๓-๗-๔ ชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้นในขณะแรก, ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘ ที่เป็นไปในปวัตติกาลในปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งตัณหาวิปปยุตตจิต ๗๗ เจตสิกที่นอกจากโลติกเจตสิก ๓ จิตตชรูป, ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลบุคคล ๔ ที่เป็นไปในจตุโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งโมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อรูปาวจรจิต ๑๒ เจตสิก ๓๘ ที่นอกจากวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **สพฺเพสํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวตฺเต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสํ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชติ** แล้วทรงยกเอาปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ที่เป็นไปในวัตติกาลในปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งโลภมูลจิต ๘ เจตสิก ๒๒ จิตตชรูป, ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ที่เป็นไปในปวัตติกาลในจตุโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งโลภมูลจิต ๘ เจตสิก ๒๒ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **ตณฺหาย อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชติ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชติ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่วิภังค์โดยตรง

ข้อ ๗๔ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในทุกขสัจจมูละ มัคคสัจจมูลียมกะ แห่งปุคคลวาระ อตีตวาระ อนุโลม ในอุปปาทวาระ เฉพาะอนุโลมปุจฉา มาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ ?** ทุกขสัจจะ เคยเกิดแก่บุคคลใด, มัคคสัจจะก็เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **อนภิสเมตาวีนํ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสํ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, อภิสเมตาวีนํ เตสํ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ มคฺคสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ** บุคคลที่ยังไม่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจ์ ๔ มาเหล่านั้น ทุกขสัจจะเคยเกิด แต่มัคคสัจจะไม่เคยเกิดแก่

บุคคลเหล่านั้น เมื่อบุคคลเหล่านั้นเข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้ว ทุกขสัจจะก็เคยเกิด มัคคสัจจะก็เคยเกิด

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ เปยยสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ โสดาปัตติมัคคบุคคล ๑ ซึ่งยังไม่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ นับตั้งแต่เวียนว่ายตายเกิดมาซึ่งหาเบื้องต้นมิได้ จนถึงโสดาปัตติมัคคจิตเกิด และมัคคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔ ซึ่งเข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้ว นับตั้งแต่โสดาปัตติผลจิตเกิดเป็นต้นมา (โสดาปัตติมัคคานันตรผลจิต) จนถึงปัจฉิมจิต คือ ปรินิพพาน

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ มัคคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔ ซึ่งเข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้ว นับตั้งแต่โสดาปัตติผลจิตเกิดเป็นต้นมา (โสดาปัตติมัคคานันตรผลจิต) จนถึงปัจฉิมจิต คือ ปรินิพพาน เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า ทุกขสัจจะเคยเกิดแก่บุคคลใด, มัคคสัจจะก็เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาปุถุชน ๔ โสดาปัตติมัคคบุคคล ๑ ซึ่งยังไม่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ นับตั้งแต่เวียนว่ายตายเกิดมาซึ่งหาเบื้องต้นมิได้ จนถึงโสดาปัตติมัคคจิตเกิด ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า**อนภิสเมตาวีนํ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสํ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ** แล้วทรงยกเอามัคคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔ ซึ่งเข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้ว นับตั้งแต่โสดาปัตติผลจิตเกิดเป็นต้นมา (โสดาปัตติมัคคานันตรผลจิต) จนถึงปัจฉิมจิต คือ ปรินิพพาน ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อภิสเมตาวีนํ เตสํ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ มคฺคสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้ เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๗๕ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้

ก. คำว่า **ตं สทิสทุติยจิตฺตं** ได้แก่จิตประเภทใด และเป็นจิตของใคร ?

ข. สุทฺธาวาสานं ทุติเย จิตฺเต วตฺตมาเน อสญฺสตฺตานं เตสं ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสं ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ แปลว่าอย่างไร องค์ธรรมได้แก่อะไรบ้าง?

ค. อิตเรสं จตุโวการานं ปญฺจโวการานं เตสं ตตฺถ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ แปลว่าอย่างไร องค์ธรรมได้แก่อะไรบ้าง ?

ตอบ. ก. คำว่า **ตं สทิสทุติยจิตฺตं** คือ จิตที่มีความเป็นไปเหมือนกันกับปฐมภวังค์ ในการที่ทุกขสัจจะเคยเกิด แต่สมุทยสัจจะไม่เคยเกิด ทุกขสัจจะที่เคยเกิดในขณะปฐมภวังค์นั้น ได้แก่ปฏิสนธิจิตที่ดับไปแล้ว ทุกขสัจจะที่เคยเกิดในขณะแห่งจิต ๑๗ ดวง นับตั้งแต่ภวังค์จิตดวงที่ ๒ เป็นต้นไป จนถึงภวนิกันติกะโลภชวนะดวงที่ ๑ นั้น ได้แก่ จิตดวงก่อนๆ ที่ได้ดับไปแล้ว ทุกขสัจจะเคยเกิด แต่สมุทยสัจจะไม่เคยเกิด

จิต ๑๘ ดวง คือ ปฐมภวังค์อันเป็นมุขยทุติยจิต และภวังคจิต ๑๕ ดวง มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ภวกันติกะโลภชวนะดวงที่ ๑ อันเป็น **ตสทิสทุติยจิต** ในสุทธาวาสภูมิ ทุกขสัจจะเคยเกิด แต่ สมุทยสัจจะไม่เคยเกิด

ข. เมื่อทุติยจิต คือ ปฐมภวังค์เกิดขึ้นแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมิเหล่านั้นก็ดี บุคคลที่เกิดอยู่ในอสัญญสัตตภูมิเหล่านั้นก็ดี ในภูมินั้น ทุกขสัจจะเคยเกิด แต่ สมุทยสัจจะไม่เคยเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น ในภูมินั้น

องค์ธรรมได้แก่ อนาคามิผลบุคคล ๑ ที่ในสุทธาวาสภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ๑๘ คือ ปฐมภวังค์อันเป็นมุขยทุติยจิต และภวังคจิต ๑๕ ดวง มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ภวนิกันติกะโลภชวนะดวงที่ ๑ อันเป็น **ตสทิสทุติยจิต** กับสุทธาวาสภูมิ ๕

สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ที่เกิดอยู่ในอสัญญสัตตภูมิ กับอสัญญสัตตภูมิ ๑

ค. เมื่อบุคคลที่เกิดอยู่ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่นอกจากบุคคลที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งทุติยจิตในสุทธาวาสภูมิในภูมินั้น ทุกขสัจจะก็เคยเกิด สมุทยสัจจะก็เคยเกิด องค์ธรรมได้แก่ ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ นับตั้งแต่ภวนิกันติกะโลภชวนะดวงที่ ๒ จนถึงจุติจิต

ในสุทธาวาสภูมิ และนับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นมา จนถึงจุติจิต ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิที่เหลือ กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๖

ข้อ ๗๖ ถาม. จงแปลและแสดงองค์ธรรมของบาลีดังต่อไปนี้

ก. สุทฺธาวาสานำ ทุติเย จิตฺเต วตฺตมาเน เตสำ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจำ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสำ ตตฺถ มคฺคสจฺจำ อุปฺปชฺชิตฺถ

ข. อนภิสเมตาวีนำ เตสำ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจำ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสำ ตตฺถ มคฺคสจฺจำ อุปฺปชฺชิตฺถ

ง. อภิสเมตาวีนำ เตสำ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ มคฺคสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ

ตอบ. ก. เมื่อทุติยจิต คือ ปฐมภวังค์ เกิดขึ้นแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมิเหล่านั้น ในภูมินั้น ทุกขสัจจะเคยเกิด แต่มัคคสัจจะไม่เคยเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น ในภูมินั้น องค์ธรรมได้แก่ อนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตมัคคบุคคล ๑ ที่ในสุทธาวาสภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของมุขยทุติยจิต คือ ปฐมภวังค์ และ**ตัสทิสทุติยจิต** คือ ถ้าจะไม่ได้อรหัตตมัคคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ทุติยภวังค์เป็นต้นไปจนถึงจุติจิต ถ้าจะได้อรหัตตมรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ทุติยภวังค์เป็นต้นไปจนถึงอรหัตตมัคคจิตกับสุทธาวาสภูมิ ๕

ข. เมื่อบุคคลเหล่านั้นยังไม่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจ์ ๔ มานั้น ในภูมินั้น ทุกขสัจจะเคยเกิด แต่มัคคสัจจะไม่เคยเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น ในภูมินั้น องค์ธรรมได้แก่ ปุถุชน ๔ โสดาปัตติมัคคบุคคล ๑ ที่ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต, ถ้าจะได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, ถ้าจะไม่ได้มรรคในภพนี้ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงโสดาปัตติมัคคจิตเกิด กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) โสดาปัตติผลบุคคล ๑ สกิทาคามิมรรคบุคคล ๑ ที่ได้โสดาปัตติมรรคจากภูมิอื่น ๆ มาแล้ว คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ ๓ ของจิต ถ้าจะไม่ได้สกิทาคามิมรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, ถ้าจะได้สกิทาคามิมรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงสกิทาคามิมรรคจิตเกิด, สกิทาคามิผลบุคคล ๑

อนาคามิมรรคบุคคล ๑ ที่ได้สกิทาคามิมรรคจากภูมิอื่น ๆ มาแล้ว คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ถ้าจะไม่ได้อนาคามิมรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, ถ้าจะได้อนาคามิมรรคในภูมิที่ตนอยู่ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึง อนาคามิมัคคจิตเกิด, อนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตมรรคบุคคล ๑ ที่ได้อนาคามิมรรคจากภูมิอื่น ๆ มาแล้ว คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ถ้าจะไม่ได้อรหัตตมรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต ถ้าจะได้อรหัตตมรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงอรหัตตมรรคจิตเกิด กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๑๗ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕ อบายภูมิ ๔)

ค. เมื่อบุคคลเหล่านั้น เกิดอยู่ในอสัญญสัตตภูมิ ในภูมินั้น ทุกขสัจจะเคยเกิด แต่มัคคสัจจะไม่เคยเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น ในภูมินั้น องค์ธรรมได้แก่ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งเกิดอยู่ในอสัญญสัตตภูมิ กับอสัญญสัตตภูมิ ๑

ง. เมื่อบุคคลเหล่านั้นเข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้ว ในภูมินั้นทุกขสัจจะก็เคยเกิด มัคคสัจจะก็เคยเกิด องค์ธรรมได้แก่ มัคคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ถ้าในสุทธาวาสภูมิ ก็นับตั้งแต่อรหัตตผลจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, สำหรับในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เหลือนอกนั้น ถ้าไม่เคยได้มรรคมาแล้วจากภพก่อน ในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, ถ้าผู้ที่ได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่มัคคานันตรผลจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต กับจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

ข้อ ๗๗ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา คำแปล และองค์ธรรม (ไม่ต้องจำแนกโกฏฐาส) ในสมุทยสัจจมูละ มัคคสัจจมูลียมกะ ปุคคโลกาสวาระ อตีตวาระ เฉพาะในอนุโลมปุจฉา ในอุปปาทวาระ มาโดยละเอียด ?

ตอบ. สมุทยสัจจมูละ มัคคสัจจมูลียมกะ

อนุโลมปุจฉา **ยสฺส สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถาติ ?** สมุทยสัจจะเคยเกิดแก่บุคคลใด, มัคคสัจจะก็เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **สุทฺธาวาสานํ ทุติเย อกุสเล วตฺตมาเน อนภิสเมตาวีนํ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสํ ตตฺถ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, อภิสเมตาวีนํ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ มคฺคสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ** เมื่ออกุศลชวนะดวงที่ ๒ เกิดขึ้นแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมิเหล่านั้นก็ดี บุคคลที่ยังไม่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้วเหล่านั้นก็ดี ในภูมินั้น สมุทยสัจจะเคยเกิด แต่มัคคสัจจะไม่เคยเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น ในภูมินั้น, เมื่อบุคคลเหล่านั้นเข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้ว ในภูมินั้น สมุทยสัจจะก็เคยเกิด มัคคสัจจะก็เคยเกิด

แสดงองค์ธรรม

ในอนุโลมปุจฉา	**ยสฺส สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	ตสฺส มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตมรรคบุคคล ๑ ที่ในสุทธาวาสภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของมุขยทุติยอกุศลจิต คือ ภวนิกันติโลภชวนะดวงที่ ๒ และตัสทิสทุติยจิต คือ ถ้าจะไม่ได้อรหัตมรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ภวนิกันติโลภชวนะดวงที่ ๓ เป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, ถ้าจะได้อรหัตมรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ภวนิกันติโลภชวนะดวงที่ ๓ เป็นต้นไปจนถึงอรหัตตมรรคจิตเกิด กับสุทธาวาสภูมิ ๕ (**สุทฺธาวาสานํ ทุติเย อกุสเล จิตฺเต วตฺตมาเน อนภิสเวตาวีนํ เตสํ ตตฺถ**) ปุถุชน ๔ โสดาปัตติมรรคบุคคล ๑ ที่ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ถ้าจะไม่ได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิต เป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, ถ้าจะได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงโสดาปัตติมรรคจิต, กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕) โสดาปัตติผลบุคคล ๑ สกิทาคามิมรรคบุคคล ๑ ที่ได้โสดาปัตติมรรคจากภูมิอื่น ๆ มาแล้ว คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ถ้าจะไม่ได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, ถ้าจะได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงสกิทาคามิมรรคจิต สกิทาคามิผลบุคคล ๑ อนาคามิมรรคบุคคล ๑ ที่ได้สกิทาคามิมรรคในภูมิอื่น ๆ มาแล้ว คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓

ของจิต, ถ้าจะไม่ได้มรรคในภพนี้ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, ถ้าจะได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึง อนาคามิมรรคจิต, อนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตมรรคบุคคล ๑ ที่ได้อนาคามิมรรคจากภูมิอื่น ๆ มาแล้ว คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต, ถ้าจะไม่ได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, ถ้าจะได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงอรหัตตมรรคจิต กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๑๗ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕ อบายภูมิ ๔) และมรรคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ถ้าในสุทธาวาสภูมิก็นับตั้งแต่อรหัตตผลจิตเป็นต้น จนถึงจุตติจิต, สำหรับในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เหลือนั้น ถ้าผู้เคยได้มรรคมาแล้วจากภพก่อนในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต ถ้าผู้ใดได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่มัคคานันตรผลจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ มรรคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ถ้าในสุทธาวาสภูมิก็นับตั้งแต่อรหัตตผลจิตเป็นต้นไปจนถึงจุตติจิต, สำหรับในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ ที่เหลือนั้น ถ้าผู้ที่เคยได้มรรคมาแล้วจากภพก่อนในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต ถ้าผู้ใดได้มรรคในภพนี้ ก็นับตั้งแต่มัคคานันตรผลจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔) เท่านั้น

ข้อ ๗๘ ถาม. ก. เพราะเหตุใดพระพุทธองค์จึงไม่ทรงแสดงว่า **ปฐเม จิตฺเต วตฺตมาเน** ในประโยคที่ว่า **ทุติเย จิตฺเต วตฺตมาเน ?** จงอธิบายเหตุผล

ข. เพราะเหตุใดท่านจึงแสดงปุถุชน ๔ ก่อนมรรค ๔ ดังที่แสดงมา ?

ตอบ. ก. เพราะเหตุว่า ปฏิสนธิจิตของสุทธาวาสพรหมทั้งหลายนั้น สัจจะใด ๆ ก็ไม่เคยเกิดทั้งสิ้น จึงไม่อยู่ในฐานะที่เป็นประธาน ในที่นี้ ทุติยจิต คือ ปฐมภวังค์มีความสำคัญมากกว่า ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงไม่ทรงแสดงว่า **ปฐเม จิตฺเต วตฺตมาเน** แต่ทรงแสดงว่า **ทุติเย จิตฺเต วตฺตมาเน** ดังกล่าวแล้ว

ข. เหตุที่นับปุถุชน ๔ ก่อน เพราะในสังสารวัฏฏ์ของผู้จะได้มรรคทั้ง ๔ เหล่านี้ ก็เคยเป็นปุถุชน ๔ นี้มาแล้วด้วยกันทั้งสิ้น

ข้อ ๗๕ ถาม. จงแปลและแสดงองค์ธรรมของบาลีดังต่อไปนี้

ก. อคฺคมคฺคสมงฺคีนำ อรหนฺตานำ ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อคฺคมคฺคำ ปฏิลภิสฺสนฺติ เตสำ ทุกฺขสจฺจำ อุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ เตสำ สมุทยสจฺจำ อุปฺปชฺชิสฺสติ

ข. อิตเรสำ เตสำ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสติ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสติ

ตอบ. แปลและแสดงองค์ธรรมดังต่อไปนี้

ก. บุคคลที่ถึงพร้อมด้วยอรหัตตมรรคเหล่านั้นก็ดี พระอรหันต์ทั้งกลายก็ดี บุคคลเหล่าใด จักได้อรหัตตมรรคในลำดับแห่งโวทาน บุคคลที่ถึงพร้อมด้วยโวทานเหล่านั้นก็ดี ทุกขสัจจะก็จักเกิด แต่สมุทยสัจจะจักไม่เกิดแก่บุคคลเหล่านั้น องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตมรรคบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของอรหัตตมรรคจิต ๑ เจตสิก ๓๖ อรหัตตผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของอรหัตตผลจิต ๑ เจตสิก ๓๖ นับตั้งแต่อรหัตตผลจิตเกิดในอรหัตตมรรควิถี เป็นต้น จนถึงจิตที่เกิดก่อนปรินิพพานจิต (**ปัจฉิมานันตรจิต** สำหรับบุคคลอื่นเรียกว่า **จุตานันตรจิต**) อนาคามิผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของโวทาน ที่ในอรหัตตมรรควิถี (มุขยนัย), ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ที่จะได้มรรคทั้ง ๔ ตามลำดับ โดยไม่มีตัณหาคั่นในระหว่างนั้น คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ตัณหาที่เกิดครั้งสุดท้าย จนถึงอนุโลมญาณในอรหัตตมรรควิถี ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่าง หลังจากสำเร็จเป็นโสดาบันแล้ว ก็ได้แก่ โสดาปัตติผลบุคคล ๑ มรรคบุคคลเบื้องกลาง ๒ ผลบุคคลเบื้องกลาง ๒ ถ้ามีตัณหาคั่นหลังจากได้สำเร็จเป็นพระสกิทาคามีแล้ว ก็ได้แก่ สกิทาคามิผลบุคคล ๑ อนาคามิมรรคบุคคล ๑ อนาคามิผลบุคคล ๑ ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่าง หลังจากสำเร็จเป็นอนาคามีแล้ว ก็ได้แก่ อนาคามิผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย จนถึงอนุโลมญาณในอรหัตตมรรควิถี (สทิสูปจารนัย)

ข. บุคคลที่นอกจากนั้น เหล่านั้น ทุกขสัจจะก็จักเกิด สมุทยสัจจะก็จักเกิด **องค์ธรรมได้แก่** ภัพปุถุชน ๔ ที่จะได้มรรคทั้ง ๔ ตามลำดับ โดยไม่มีตัณหามาเกิดคั่นในระหว่างนั้น คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่เวียนว่ายตายเกิดเป็นต้นมา ที่หาเบื้องต้นมิได้ จนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่าง หลังจากสำเร็จเป็นโสดาบันแล้ว ก้ได้แก่ ภัพพปุถุชน ๔ โสดาปัตติมรรคบุคคล ๑ โสดาปัตติผลบุคคล ๑, ถ้ามีตัณหามาเกิดคั่นระหว่าง หลังจากสำเร็จเป็นสกิทาคามีแล้ว ก็ได้แก่ ภัพพปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๒, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่าง หลังจากสำเร็จเป็นอนาคามีแล้ว ก็ได้แก่ ภัพพปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้แต่เวียนว่ายตายเกิดเป็นต้นมา ที่หาเบื้องต้นมิได้ จนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย, อภัพพปุถุชน ๔ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่เวียนว่ายตายเกิดเป็นต้นมาจนหาที่สุดมิได้

ข้อ ๘๐ ถาม. จงแปลและแสดงองค์ธรรมของบาลีดังต่อไปนี้

ก. ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคีนำ เตสำ ทุกฺขสจฺจญฺจนุปฺปชฺชิสฺสติ สมุทยสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ

ข. ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคีนำ เตสำ ทุกฺขสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ มคฺคสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ

ค. อคฺคมคฺคสมงฺคีนำ อรหนฺตานำ เตสำ สมุทยสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ มคฺคสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชิสฺสติ

ตอบ. ก. บุคคลที่ถึงพร้อมด้วยปรินิพพานจิตเหลานั้น ทุกขสัจจะก็จักไม่เกิด สมุทยสัจจะก็จักไม่เกิด **องค์ธรรมได้แก่** อรหัตตผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของติเหตุกจุติจิต ๑๓ เจตสิก ๓๕

ข. บุคคลที่ถึงพร้อมด้วยปรินิพพานจิตเหล่านั้น ทุกขสัจจะก็จักไม่เกิด มัคคสัจจะก็จักไม่เกิด **องค์ธรรมได้แก่** อรหัตตผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของติเหตุกจุติจิต ๑๓ เจตสิก ๓๕

ค. บุคคลที่ถึงพร้อมด้วยอรหัตตมรรคเหล่านั้นก็ดี พระอรหันต์ทั้งหลายก็ดี สมุทยสัจจะก็จักไม่เกิด มัคคสัจจะก็จักไม่เกิด องค์ธรรมได้แก่ อรหัตตมรรคบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของอรหัตตมรรคจิต เจตสิก ๓๖ อรหัตตผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่อรหัตตผลจิต ในอรหัตตมรรคจิต เป็นต้นไปจนถึงปรินิพพานจิต

ข้อ ๘๑ ถาม. จงแปลและแสดงองค์ธรรมในบาลีดังต่อไปนี้ **อปายิกานำ อสญฺสตฺตานำ เตสำ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจำ อุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ เตสำ ตตฺถ มคฺคสจฺจำ อุปฺปชฺชิสฺสติ** ?

ตอบ. บุคคลที่เกิดอยู่ในอบายภูมิ และอสัญญสัตตภูมิเหล่านั้น ในภูมินั้นทุกขสัจจะจักเกิด แต่มัคคสัจจะจักไม่เกิดแก่บุคคลเหล่านั้น ในภูมินั้น องค์ธรรมได้แก่ ทุคติบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ถ้าจะเกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นมาจนถึงจุติจิต, ถ้าจะไม่เกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นมาจนถึงจุติอนันตรจิต กับ อบายภูมิ ๔, สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งเกิดอยู่ในอสัญญสัตตภูมิ กับอสัญญสัตตภูมิ ๑

ข้อ ๘๒ ถาม. จงแปลและแสดงองค์ธรรมในบาลีดังต่อไปนี้ **สุทฺธาวาสานำ อุปปตฺติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อสญ□สตฺตำ อุปปชฺชนฺตานำ เตสำ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจำ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสำ ตตฺถ สมุทยสจฺจำ อุปฺปชฺชิตฺถ** ?

ตอบ. แปลว่า ในอุปปาทขณะแห่งปฏิสนธิจิตของบุคคลผู้เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมิเหล่านั้นก็ดี ผู้ที่กำลังเกิดอยู่ในอสัญญสัตตภูมิเหล่านั้นก็ดี ในภูมินั้น ทุกขสัจจะกำลังเกิด แต่สมุทยสัจจะไม่เคยเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น ในภูมินั้น องค์ธรรมได้แก่ อนาคามิผลบุคคล ๑ ที่ในสุทธาวาสภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นของจิต ๑๙ ดวง มีปฏิสนธิจิต ๑ ภวังจิต ๑๖ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ ภวนิกันติกะโลภชวนจิตดวงที่ ๑ กับสุทธาวาสภูมิ ๕

และสุคติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดในอสัญญสัตตภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้นในขณะแรกกับอสัญญสัตตภูมิ ๑

ข้อ ๘๓ ถาม. จงแปล แสดงองค์ธรรมและการแสดงการจำแนกโกฏฐาสในบาลีดังต่อไปนี้

ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชติ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชิตฺถาติ ? อุปฺปชฺชิตฺถ.

ตอบ. อนุโลมปุจฉา ทุกขสัจจะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลใด, สมุทยสัจจะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา เคยเกิด.

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา	**ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ นุปฺปชฺชติ**	เป็นสันนิฏฐานบท
	ตสฺส สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชิตฺถ	เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังตายใน ๓๑ ภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจุติจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปชีวิตนวกกลาปที่ดับครั้งสุดท้าย, ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘ ที่เป็นไปในปวัตติกาล คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติอนันตรจิต, มรรคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔ ในอรูปภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งมัคคจิตเบื้องบน ๓ ผลจิต ๔ เจตสิก ๓๖

องค์ธรรมของสังสยบท ไม่มี

ฉะนั้น คำถามบทนี้จึงเป็น**ปุเรปัญหา** ถามว่า ทุกขสัจจะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลใด, สมุทยสัจจะก็ไม่เคยเกิดแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดยปาพิคติวิสัชนาว่า **อุปฺปชฺชิตฺถ** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาตรงกันข้ามกับบทถาม เพราะว่า ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังตายใน ๓๑ ภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจุติจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูปชีวิตนวกกลาปที่ดับครั้งสุดท้าย, ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘ ที่เป็นไปในปวัตติกาล คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติอนันตรจิต, มรรคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔ ในอรูปภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งมัคคจิตเบื้องบน ๓ ผลจิต ๔ เจตสิก ๓๖ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น แม้ว่าทุกขสัจจะไม่ใช่กำลังเกิด แต่ สมุทยสัจจะเคยเกิด

ข้อ ๘๔ ถาม. จงแสดงวิสัชนา พร้อมทั้งแปลในข้อปุจฉาดังต่อไปนี้

ยสฺส วาปน ยตฺถ มคฺคสจฺจํ นุปฺปชฺชิตฺถ ตสฺส ตฺตถ สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชตีติ ?

ตอบ. วิสัชนา **อนภิสเมตาวีนํ ตณฺหาย อุปปาทกฺขเณ เตสํ ตตฺถ มคฺคสจฺจํ นุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจํ นุปฺปชฺชติ, สุทฺธาวาสานํ ทุติเย จิตฺเต วตฺตมาเน อนภิสเมตาวีนํ ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺเต วตฺตมาเน อสญฺสตฺตานํ เตสํ ตตฺถ มคฺคสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชิตฺถ สมุทยสจฺจญฺจ นุปฺปชฺชติ** แปลว่า ในอุปปาทักขณะแห่งตัณหาของบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้วเหล่านั้นในภูมินั้น มัคคสัจจะไม่เคยเกิด แต่สมุทยสัจจะกำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น เมื่อทุติยจิต คือ ปฐมภวังค์เกิดขึ้นแก่บุคคลที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมิก็ดี ในภังคักขณะแห่งตัณหาของบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้วเหล่านั้นก็ดี เมื่อตัณหาวิปปยุตตจิตเกิดขึ้นแก่บุคคลเหล่านั้นก็ดี บุคคลที่เกิดอยู่ในอสัญญสัตตภูมินั้นก็ดี ในภูมินั้น มัคคสัจจะไม่เคยเกิด สมุทยสัจจะก็ไม่ใช่กำลังเกิด

ข้อ ๘๕ ถาม. จงแปลพร้อมแสดงองค์ธรรมในบาลีดังต่อไปนี้

ก. อคฺคมคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ ตสฺส จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ เย จญฺเ มคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ เตสํ จวนฺตานํ ปวตฺเต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อรูเป มคฺคสฺส จ ผลสฺส จ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ

ข. เย ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ เตสํ ตณฺหาย อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสํ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ

ตอบ. ก. แปลว่า บุคคลเหล่าใดจักได้อรหัตตมรรคในลำดับแห่งโวทานในภังคักขณะแห่งบุคคลที่ถึงพร้อมด้วยโวทานของบุคคลเหล่านั้นก็ดี, บุคคลเหล่าใดจักได้มรรคที่นอกจากโวทานสมังคีอนาคามี บุคคลเหล่านั้นกำลังจุติก็ดี, ในภังคักขณะแห่งจิตในปวัตติกาลของบุคคลเหล่านั้นก็ดี, ในอุปปาทักขณะแห่งมรรคจิต และผลจิตในอรูปภูมิของบุคคลเหล่านั้นก็ดี มัคคสัจจะจักเกิด แต่ทุกขสัจจะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น **องค์ธรรมได้แก่** อนาคามิผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งโวทานในอรหัตตมรรควิถี, ภัพพปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายใน ๓๐ ภูมิ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ) คือ ในขณะ

ที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจุติจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ชีวิตนวกกลาปที่ดับครั้งสุดท้าย, ภัพพปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่เป็นไปในปวัตติกาลที่จะไม่ได้มรรคในภพนี้ แต่จะได้มรรคในภพหน้าก็ดี, ที่จะได้มรรคเบื้องต่ำในภพนี้ และจะได้มรรคเบื้องสูงในภพหน้าก็ดี, คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติอนันตรจิต, ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคบลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะได้อรหัตตมรรคในภพนี้ คือในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงอนุโลมญาณในอรหัตตมัควิถี, มรรคบุคคลเบื้องกลาง ๒ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ในอรูปภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งมรรคจิตเบื้องกลาง ๒ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓

ข. แปลว่า ปุถุชนเหล่าใดจักไม่ได้มรรคในอุปปาทักขณะแห่งตัณหา ปุถุชนเหล่านั้น สมุทยสัจจะกำลังเกิด แต่มรรคสัจจะจักไม่เกิดแก่บุคคลเหล่านั้น **องค์ธรรมได้แก่** อภัพพปุถุชน ๔ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งตัณหา ได้แก่ โลภจิตตุปบาท

ข้อ ๘๖ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในทุกขสัจจมูละ สมุทยสัจจมูลิยมกะ ปุคคโลกาสวาระ ปัจจุปันนานาคตวาระ อนุโลม ในอุปปาทวาระ?

ตอบ. วิสัชนาในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ ตสฺส ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ ?** ทุกขสัจจะกำลังเกิดแก่บุคคลใดในภูมิใด, สมุทยสัจจะก็จักเกิดแก่บุคคลนั้นในภูมินั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **อคฺคมคฺคสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อรหนฺตานํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อคฺคมคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ ตสฺส จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อสญ□สตฺตํ อุปปชฺชนฺตานํ เตสํ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ โน จ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ อิตเรสํ จตุโวการํ ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวตฺเต จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชติ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสติ** ในอุปปาทักขณะแห่งอรหัตตมรรคจิตของบุคคลเหล่านั้นก็ดี, ในอุปปาทักขณะแห่งจิตของพระอรหันต์ทั้งหลายก็ดี, บุคคลเหล่าใด จักได้อรหัตตมรรคในลำดับแห่งโวทานในอุปปาทักขณะแห่งโวทานของบุคคลที่ถึงพร้อมด้วยโวทานเหล่านั้น

ก็ดี, บุคคลที่กำลังเกิดในอสัญญสัตตภูมิเหล่านั้นก็ดี, ในภูมินั้น ทุกขสัจจะก็กำลังเกิด แต่สมุทยสัจจะจักไม่เกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น บุคคลที่นอกจากนั้นเหล่านั้น กำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิก็ดี ในอุปปาทักขณะแห่งจิตในปวัตติกาลของบุคคลเหล่านั้นก็ดี ในภูมินั้น ทุกขสัจจะกำลังเกิด สมุทยสัจจะก็จักเกิด

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส ยตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อรหัตตมรรคบุคคล ๑ ที่ในปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งอรหัตตมรรคจิต ๑ เจตสิก ๓๖ กับปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

อรหัตตผลบุคคล ๑ ที่ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต นับตั้งแต่อรหัตตผลจิตในอรหัตตมรรควิถีเป็นต้นไปจนถึงปรินิพพานจิต (เว้นอรหัตตผลจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

อนาคามิผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งโวทานที่ในอรหัตตมรรควิถี กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะได้มรรคทั้ง ๔ ตามลำดับโดยไม่มีตัณหาคั่นในระหว่างนั้น คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต นับตั้งแต่ตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายเป็นต้นจนถึงอนุโลมในอรหัตตมรรควิถี (เว้นโลกุตตรจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔) ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่างหลังจากสำเร็จเป็นโสดาบันแล้วก็ได้แก่ โสดาปัตติผลบุคคล ๑ มรรคบุคคลเบื้องกลาง ๒ ผลบุคคลเบื้องกลาง ๒, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่างหลังจากสำเร็จเป็นสกทาคามีแล้วก็ได้แก่ สกทาคามิมรรคบุคคล ๑ อนาคามิมรรคบุคคล ๑ อนาคามิผลบุคคล ๑, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่างหลังจากสำเร็จเป็นอนาคามีแล้วก็ได้แก่ อนาคามิผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต นับตั้งแต่ตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายเป็นต้นจนถึงอนุโลมในอรหัตตมรรควิถี (เว้นโลกุตตรจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

ปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะไม่เกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต ถ้ามรณาสันนชวนะของบุคคลเหล่านี้เป็นโลภชวนะ ก็นับตั้งแต่ชวนะดวงที่ ๕ เป็นต้นจนถึงจุติจิต, ถ้าเป็นโทสะ โมหะ มหากุศลชวนะ ก็นับตั้งแต่ตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายเป็นต้นจนถึงจุติจิต (เว้นโลกุตตรจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๕ (เว้นอนิฏฐาภูมิ ๑)

สุคติอเหตุกบุคคล ๑ ซึ่งกำลังเกิดอยู่ในอสัญญสัตตภูมิ กับอสัญญสัตตภูมิ ๑

และ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดอยู่ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิจิต ที่เรียกว่า อุปปาทักขณสมังคีแห่งปฏิสนธิ ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐ (ตามสมควร) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๖

ติเหตุกปุถุชน ๑ ที่จะได้มรรคทั้ง ๔ ตามลำดับในปวัตติกาล โดยไม่มีตัณหาคั่นในระหว่างนี้ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่างหลังจากสำเร็จโสดาบันแล้วก็ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ โสดาปัตตมรรคบุคคล ๑ โสดาปัตติผลบุคคล ๑, ถ้ามีตัณหาคั่นหลังจากสำเร็จเป็นสกทาคามิแล้วก็ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๒, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่างหลังจากสำเร็จอนาคามีแล้วก็ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิตนับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย (เว้นโลกุตตรจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

ปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะไม่เกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต ถ้ามรณาสันนชวนะของบุคคลเหล่านี้เป็นโลภชวนะ ก็นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๔ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๕ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย, ถ้าเป็นโทสะ โมหะ มหากุศลชวนะ ก็นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้ง

สุดท้าย (เว้นโลกุตตรจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๕ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ ๑)

ปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะเกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงจุติจิต (เว้นโลกุตตรจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕)

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ องค์ธรรมหมวดหลังเท่านั้น

ปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน ยตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชตีติ** ? หรือว่า สมุทยสัจจะจักเกิดแก่บุคคลใด ในภูมิใด, ทุกขสัจจะก็กำลังเกิดแก่บุคคลนั้น ในภูมินั้น ใช่ไหม ?

วิสัชนา **จตุโวการา ปญฺจโวการา จวนฺตานํ ปวตฺเต จิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ อรูเป มคฺคสฺส จ ผลสฺส จ อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ โน จ เตสํ ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ, จตุโวการํ ปญฺจโวการํ อุปปชฺชนฺตานํ ปวตฺเต จิตตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสติ ทุกฺขสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชติ** บุคคลที่กำลังจุติจากจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิก็ดี ในภังคขณะแห่งจิตในปวัตติกาลของบุคคลเหล่านั้นก็ดี, ในอุปปาทักขณะแห่งมรรคจิต ผลจิตในอรูปภูมิก็ดีในภูมินั้น สมุทยสัจจะก็จักเกิด แต่ทุกขสัจจะไม่ใช่กำลังเกิดแก่บุคคลเหล่านั้น ในภูมินั้น, บุคคลที่กำลังเกิดในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิก็ดี ในอุปปาทักขณะแห่งจิตในปวัตติกาลของบุคคลเหล่านั้นก็ดี, ในภูมินั้น สมุทยสัจจะก็จักเกิด ทุกขสัจจะก็กำลังเกิด

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน ยตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ อุปฺปชฺชติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังตายในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ และจะเกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจุติจิต ที่เรียกว่า ภังคักขณะสมังคีแห่งจุติจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ และกัมมชรูปที่ดับพร้อมกับจุติจิต และในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิจิต ที่เรียกว่า อุปปาทักขณะสมังคีแห่งปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิต

ขณะสมังคีแห่งปฏิสนธิจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ และกัมมชรูปที่เกิดพร้อมกับปฏิสนธิจิต กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕)

ติเหตุกปุถุชน ๑ ที่จะได้มรรคทั้ง ๔ ตามลำดับในปวัตติกาล โดยไม่มีตัณหาคั่นในหว่างนั้น คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจิต นับตั้งแต่ปฏสนธิจิตเป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดครั้งสุดท้าย, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่างหลังจากสำเร็จเป็นโสดาบันแล้วก็ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ โสดาปัตติมรรคบุคคล ๑ โสดาปัตติผลบุคคล ๑, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่างหลังจากสำเร็จเป็นสกทาคามีแล้วก็ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๒, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่างหลังจากสำเร็จเป็นอนาคามีแล้วก็ได้แก่ ตเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ คือใ นขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจิต นับตั้งแต่ปฏสนธิจิตเป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

ปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะไม่เกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจิต ถ้ามรณาสันนชวนะของบุคคลเหล่านี้เป็นโลภชวนะ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๔, ถ้าเป็นโทสะ โมหะ มหากุศลชวนะ ก็นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายกับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๕ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ ๑)

ปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะเกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นจนถึงจุติอนันตรจิต กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕)

มรรคบุคคลเบื้องกลาง ๒ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่ในอรูปภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งมรรคจิตเบื้องกลาง ๒ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓ กับอรูปภูมิ ๔

และ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ซึ่งกำลังเกิดอยู่ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิจิต ที่เรียกว่า อุปปาทักขณสมังคีแห่ง

ปฏิสนธิ ๑๕ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐ (ตามสมควร) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๖

ติเหตุกปุถุชน ๑ ที่จะได้มรรคทั้ง ๔ ตามลำดับในปวัตติกาล โดยไม่มีตัณหาคั่นในระหว่างนี้ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย, ถ้ามีตัณหาคั้นระหว่างหลังจากสำเร็จโสดาบันแล้วก็ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ โสดาปัตตมรรคบุคคล ๑ โสดาปัตติผลบุคคล ๑, ถ้ามีตัณหาคั่นหลังจากสำเร็จเป็นสกทาคามิแล้วก็ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๒ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๒, ถ้ามีตัณหาคั่นระหว่างหลังจากสำเร็จอนาคามีแล้วก็ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิตนับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย (เว้นโลกุตตรจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔)

ปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะไม่เกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต ถ้ามรณาสันนชวนะของบุคคลเหล่านี้เป็นโลภชวนะ ก็นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๔ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๕ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย, ถ้าเป็นโทสะ โมหะ มหากุศลชวนะ ก็นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงโลภชวนะดวงที่ ๖ ที่เกิดก่อนชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นตัณหาที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย (เว้นโลกุตตรจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๕ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ ๑)

ปุถุชน ๔ มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะเกิดในภูมิที่ตนเกิดอยู่อีก คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งจิต นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นจนถึงจุติจิต (เว้นโลกุตตรจิตในอรูปภูมิ) กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๑ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕)

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ องค์ธรรมหมวดหลังเท่านั้น

ข้อ ๘๗ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งคำแปลและองค์ธรรม ในสมุทยสัจจมูละ มัคคสัจจมูลียมกะ อตีตานาคตวาระ อนุโลม ปุคคโลกาสวาระ ในอุปปาทวาระ เฉพาะอนุโลมปุจฉา? (ไม่ต้องจำแนกโกฏฐาส)

ตอบ. แสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งคำแปลและองค์ธรรม ในสมุทยสัจจมูละ มัคคสัจจมูลียมกะ อตีตานาคตวาระ อนุโลม ปุคคโลกาสวาระ ในอุปปาทวาระ เฉพาะอนุโลมปุจฉาดังนี้

อนุโลมปุจฉา **ยสฺส ยตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ, ตสฺส ตตฺถ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสตีติ** ?สมุทยสัจจะเคยเกิดแก่บุคคลใด ในภูมิใด, มัคคสัจจะก็จักเกิดแก่บุคคลนั้น ในภูมินั้น ใช่ไหม ?

วิสัชนา **อคฺคมคฺคสมงฺคีนํ อรหนฺตานํ เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ อปายิกานํ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ โน จ เตสํ ตตฺถ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ, ยสฺส จิตฺตสฺส อนนฺตรา อคฺคมคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ เย จญฺเ□ มคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ เตสํ ตตฺถ สมุทยสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิตฺถ มคฺคสจฺจญฺจ อุปฺปชฺชิสฺสติ** บุคคลที่ถึงพร้อมด้วยอรหัตตมรรคเหล่านั้นก็ดี พระอรหันต์ทั้งหลายก็ดี ปุถุชนเหล่าใดจักไม่ได้มรรค ปุถุชนเหล่านั้นก็ดี บุคคลที่เกิดอยู่ในอบายภูมิเหล่านั้นก็ดี ในภูมินั้น สมุทยสัจจะเคยเกิด แต่มัคคสัจจะจักไม่เกิดแก่บุคคลเหล่านั้นในภูมินั้น, บุคคลเหล่าใดจักได้อรหัตตมรรคในลำดับแห่งโวทาน บุคคลที่ถึงพร้อมด้วยโวทานเหล่านั้นก็ดี บุคคลเหล่าใดจักได้มรรคที่นอกจากโวทานสมังคีอนาคามีบุคคลเหล่านั้นก็ดี, ในภูมินั้น สมุทยสัจจะก็เคยเกิด มรรคสัจจะก็จักเกิด

แสดงองค์ธรรม

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส ยตฺถ สมุทยสจฺจํ อุปฺปชฺชิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส ตตฺถ มคฺคสจฺจํ อุปฺปชฺชิสฺสติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อรหัตตมรรคบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของอรหัตตมรรคจิต เจตสิก ๓๖ กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔), อรหัตตผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่อรหัตตผลจิตเป็นต้นไปจนถึงปรินิพพานจิตกับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔), ภัพพปุถุชน ๓ (เว้นทุคคติบุคคล ๑) ที่จะได้

มรรคในภูมิที่เกิดอยู่ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๑๗ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕ อบายภูมิ ๔), มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะได้มรรคเบื้องต่ำ ในภูมิที่ตนเกิดอยู่ในภพนี้ และจะได้มรรคเบื้องสูงในภูมิอื่น ๆ แล้วจักปรินิพพาน คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่มรรคที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้ายในภพนี้เป็นต้นไปจนถึงจุติจิต กับจตุโวการภูมิ ๓ (เว้นเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ) ปัญจโวการภูมิ ๑๖ (เว้นจตุตถฌานภูมิ ๖ อบายภูมิ ๔), ผลเสกขบุคคล ๓ ที่เคยได้มรรคเบื้องต่ำ ในภูมิที่ตนเกิดอยู่ในภพก่อน และจะได้มรรคเบื้องสูงในภูมิอื่น ๆ แล้วจักปรินิพพาน คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต กับจตุโวการภูมิ ๓ (เว้นเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ๑) ปัญจโวการภูมิ ๑๖ (เว้นอบายภูมิ ๔ จตุตถฌานภูมิ ๖), อนาคามิผลบุคคล ๑ ที่ในสุทธาวาสภูมิ ที่จะไม่ได้มรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ภวนิกันติโลภะชวนะดวงที่ ๒ เป็นต้นมาจนถึงจุติจิต กับสุทธาวาสภูมิ ๔ (เว้นอกนิฏฐาภูมิ), ผลเสกขบุคคล ๓ ที่เคยได้มรรคจากภูมิอื่น ๆ มาแล้ว แต่จะไม่ได้มรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิตนับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิต, กับจตุโวการภูมิ ๓ (เว้นเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ๑) ปัญจโวการภูมิ ๑๖ (เว้นจตุตถฌานภูมิ ๖ อบายภูมิ ๔), ทุคคติบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิตตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงจุติจิตกับอบายภูมิ ๔

และ อนาคามิผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต โวทานที่ในอรหัตตมรรควิถี กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔), ภัพพปุถุชน ๓ (เว้นทุคติบุคคล ๑) มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะไม่ได้มรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ และจะได้มรรคเบื้องสูงในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ในภพต่อ ๆ ไป คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นไปจนถึงจุติจิต กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๑๗ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕ อบายภูมิ ๔), อนาคามิผลบุคคล ๑ ที่ในสุทธาวาสภูมิที่จะได้มรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ เฉพาะในภพนี้ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นไป

จนถึงอนุโลมญาณในอรหัตตมัคควิถี กับสุทธาวาสภูมิ ๕, ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต้น ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะได้มรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่เฉพาะในภพนี้ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงโคตรภูญาณ หรือโวทานในมรรควิถีเบื้องต่ำ ๓ ที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย จนถึงอนุโลมในอรหัตตมรรควิถี กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๑๗ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕ อบายภูมิ ๔)

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ อนาคามิผลบุคคล ๑ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต โวทานที่ในอรหัตตมรรควิถี กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๒๒ (เว้นอบายภูมิ ๔), ภัพพปุถุชน ๓ (เว้นทุคติบุคคล ๑) มรรคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะไม่ได้มรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ และจะได้มรรคเบื้องสูงในภูมิที่ตนเกิดอยู่ ในภพต่อ ๆ ไป คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นไปจนถึงจุติจิต กับจตุโวการภูมิ ๔ ปัญจโวการภูมิ ๑๗ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕ อบายภูมิ ๔), อนาคาผลบุคคล ๑ ที่ในสุทธาวาสภูมิที่จะได้มรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่ เฉพาะในภพนี้ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ปฐมภวังค์เป็นต้นไปจนถึงอนุโลมญาณในอรหัตตมัคควิถี กับสุทธาวาสภูมิ ๕, ติเหตุกปุถุชน ๑ มรรคบุคคลเบื้องต้น ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ที่จะได้มรรคในภูมิที่ตนเกิดอยู่เฉพาะในภพนี้ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปจนถึงโคตรภูญาณ หรือโวทานในมรรควิถีเบื้องต่ำ ๓ ที่เกิดขึ้นครั้งสุดท้าย จนถึงอนุโลมในอรหัตตมรรควิถี กับจตุโวการภูมิ ๔ กับปัญจโวการภูมิ ๑๗ (เว้นสุทธาวาสภูมิ ๕ อบายภูมิ ๔) เท่านั้น

ข้อ ๘๘ ถาม. จงแปลและแสดงองค์ธรรมในบาลีดังต่อไปนี้

ก. สพฺเพสํ จวนฺตานํ ปวตฺเต ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺตสฺส ภงฺคกฺขเณ เตสํ ทุกฺขสจฺจํ นิรุชฺฌติ โน จ เตสํ สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌติ

ข. ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสํ ทุกฺขสจฺจญฺจ นิรุชฺฌติ สมุทยสจฺจญฺจ นิรุชฺฌติ

ค. ปญฺจโวกาเร มคฺคสฺส ภงฺคกฺขเณ เตสํ ทุกฺขสจฺจญฺจ นิรุชฺฌติ มคฺคสจฺจญฺจ นิรชฺฌติ

ตอบ. แปลและแสดงองค์ธรรมในบาลีดังต่อไปนี้

ก. เมื่อบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดกำลังตายใน ๓๑ ภูมิก็ดี, ในภังคักขณะแห่งจิตที่ปราศจากตัณหาในปวัตติกาลของบุคคลเหล่านั้นก็ดี ทุกขสัจจะกำลังดับ แต่สมุทยสัจจะไม่ใช่กำลังดับแก่บุคคลเท่านั้น องค์ธรรมได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลบุคคล ๔ ซึ่งกำลังตายใน ๓๑ ภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับของจุติจิต ๑๙ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ชีวิตนวกกลาปที่ดับครั้งสุดท้าย, ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๘ ที่เป็นปวัตติกาลในปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งตัณหาวิปปยุตตจิต ๗๗ (ที่นอกจากโลภมูลจิต ๘ อรูปาวจรวิปากจิต ๔) เจตสิก ๔๙ ที่นอกจากวิรตี ๓ จิตตชรูป, ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลบุคคล ๔ ที่เป็นไปในปวัตติกาล ในจตุโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งมูลจิต ๒ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ อรูปาวจรจิต ๑๒ เจตสิก ๓๓ ที่นอกจากวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒

ข. ในภังคขณะแห่งตัณหาของบุคคลเหล่านั้น ทุกขสัจจะก็กำลังดับ สมุทยสัจจะก็กำลังดับ องค์ธรรมได้แก่ ปุถุชน ๔ ผลเสกขบุคคล ๓ ที่เป็นไปในปวัตติกาล ในปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับของโลภมูลจิต ๘ เจตสิก ๒๒ จิตตชรูป, ติเหตุกปุถุชน ๑ ผลเสกขบุคคล ๓ ที่เป็นไปในปวัตติกาล ในจตุโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับของโลภมูลจิต ๘ เจตสิก ๒๒

ค. ในภังคขณะแห่งมรรคจิต ในปัญจโวการภูมิของบุคคลเหล่านั้น ทุกขสัจจะก็กำลังดับ มัคคสัจจะก็กำลังดับ องค์ธรรมได้แก่ มรรคบุคคล ๔ ในปัญจโวการภูมิ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งมรรคจิต ๔ เจตสิก ๓๖ จิตตชรูป

ข้อ ๘๙ ถาม. จงแปลและแสดงการจำแนกโกฏฐาสในบาลีต่อไปนี้

ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ น นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส สมุทยสจฺจํ น นิรุชฺฌิตฺถาติ ? นตฺถิ

ตอบ. อนุโลมปุจฉา ทุกขสัจจะไม่เคยดับแก่บุคคลใด, สมุทยสัจจะก็ไม่เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? วิสัชนา **ไม่มี**

แสดงการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส ทุกฺขสจฺจํ น นิรุชฺฌิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส สมุทยสจฺจํ น นิรุชฺฌิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบทไม่มี เมื่อองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทไม่มีแล้ว องค์ธรรมของสังสยบทก็ไม่มีเหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า ทุกขสัจจะไม่เคยดับแก่บุคคลใด, สมุทยสัจจะก็ไม่เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดย**ปฏิเขปวิสัชนาว่า นตฺถิ** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาห้ามองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า บุคคลที่ทุกขสัจจะไม่เคยดับในภพภูมิต่าง ๆ นั้นไม่มี มีแต่บุคคลที่ทุกขสัจจะเคยดับมาแล้วทั้งสิ้น

ข้อ ๕๐ ถาม. จงแสงปุจฉา วิสัชนา ทั้งบาลีและคำแปล พร้อมทั้งองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาสในสมุทยสัจจมูละ มัคคสัจจมูลียมกะ ปุคคลวาระ ปัจจุปปันนา ตีตาวาระ อนุโลม ในนิโรธวาระ ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **ยสฺส สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌติ, ตสฺส มคฺคสจฺจํ นิรุชฺฌิตฺถาติ ?** สมุทยสัจจะ กำลังดับแก่บุคคลใด มัคคสัจจะก็เคยดับแก่บุคคลเหล่านั้น ใช่ไหม ?

วิสัชนา **อนภิสเมตาวีนํ ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสํ สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌติ โน จ เตสํ มคฺคสจฺจำนิรุชฺตฺถ, อภิสเมตาวีนำ ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสำ สมุทยสจฺจญฺจ นิรุชฺฌติ มคฺคสจฺจญฺจ นิรุชฺฌิตฺถ**ในภังคขณะแห่งตัณหาของบุคคลที่ยังไม่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้วเหล่านั้น สมุทยสัจจะกำลังดับ แต่มัคคสัจจะไม่เคยดับแก่บุคคลเหล่านั้น ในภังคักขณะแห่งตัณหาของบุคคลผู้ที่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้วเหล่านั้น สมุทยสัจจะก็กำลังดับ มัคคสัจจะก็เคยดับ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **ยสฺส สมุทยสจฺจํ นิรุชฺฌติ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส มคฺคสจฺจำ นิรุชฺฌิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งตัณหา ในโลภมูลจิตติปบาท และผลเสกขบุคคล ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งตัณหา คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาท

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ผลเสกขบุคคล ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งตัณหา คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาท เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า สมุทยสัจจะกำลังดับแก่บุคคลใด มัคคสัจจะก็เคยดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาปุถุชน ๔ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งตัณหา คือ โลภมูลจิตตุปบาท ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อนภิสเมตาวีนำ ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสำ สมุทยสจฺจำ นิรุชฺฌติ โน จ เตสำ มคฺคสจฺจำ นิรุชฺฌิตฺถ** แล้วทรงยกเอาผลเสกขบุคคล ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งตัณหา คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาท ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดง่า **อภิสเมตาวีนำ ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสำ สมุทยสจฺจญฺจ นิรุชฺฌติ มคฺคสจฺจญฺจ นิรุชฺฌิตฺถ** คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน มคฺคสจฺจำ นิรุชฺฌิตฺถ, ตสฺส สมุทยสจฺจำ นิรุชฺฌตีติ** ? หรือว่ามัคคสัจจะเคยดับแก่บุคคลใด, สมุทยสัจจะก็กำลังดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ?

วิสัชนา **อภิสเมตาวีนำ ตณฺหาย อุปฺปาทกฺขเณ ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺเต วตฺตมาเน นิโรธสมาปนฺนานำ เตสำ มคฺคสจฺจำ นิรุชฺฌิตฺถ โน จ เตสำ สมุทยสจฺจำ นิรุชฺฌติ, อภิสเมตาวีนำ ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสำ มคฺคสจฺจญฺจ นิรุชฺฌิตฺถ สมุทยสจฺจญฺจ นิรุชฺฌติ** ในอุปปาทขณะแห่งตัณหาของบุคคลที่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้วเหล่านั้นก็ดี เมื่อตัณหาวิปปยุตตจิตเกิดขึ้นแก่บุคคลเหล่านั้นก็ดี, บุคคลที่เข้านิโรธสมาบัติอยู่เหล่านั้นก็ดี, มัคคสัจจะเคยดับแต่ สมุทยสัจจะไม่ใช่กำลังดับแก่บุคคลเหล่านั้น, ในภังคักขณะแห่งตัณหาของบุคคลที่เข้าถึงความเป็นผู้เคยรู้แจ้งอริยสัจจะ ๔ มาแล้วเหล่านั้น มัคคสัจจะก็เคยดับ สมุทยสัจจะก็กำลังดับ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **ยสฺส วาปน มคฺคสจฺจำ นิรุชฺฌิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

ตสฺส สมุทยสจฺจำ นิรุชฺฌติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ผลเสกขบุคคล ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งตัณหา คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาท มรรคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔

คือ ในขณะถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะทั้ง ๓ ของจิต ตัณหาวิปปยุตตจิตตุปบาท อนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตผลบุคคล ๑ ขณะที่เข้านิโรธสมาบัติอยู่

และผลเสกขบุคคล ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งตัณหา คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาท

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ ผลเสกขบุคคล ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งตัณหา คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาท เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า หรือว่า มัคคสัจจะเคยดับแก่บุคคลใด สมุทยสัจจะก็กำลังดับแก่บุคคลนั้นใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาผลเสกขบุคคล ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งตัณหา คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตตุปบาท มรรคบุคคลเบื้องบน ๓ ผลบุคคล ๔ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการเกิดขึ้นแห่งขณะ ๓ ของตัณหาวิปปยุตตจิตตุปบาท อนาคามิผลบุคคล ๑ อรหัตตผลบุคคล ๑ ขณะที่เข้านิโรธสมาบัติอยู่ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อภิสเมตาวีนำ ตณฺหาย อุปฺปาทกฺขเณ ตณฺหาวิปฺปยุตฺตจิตฺเตวตฺตมาเน นิโรธสมาปนฺนานำ เตสำ มคฺคสจฺจำ นิรุชฺฌิตฺถ โน จ เตสำ สมุทยสจฺจำ นิรุชฺฌติ** แล้วทรงยกเอาผลเสกขบุคคล ๓ คือ ในขณะที่ถึงพร้อมด้วยการดับแห่งตัณหา คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตติปบาท ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อภิสเมตาวีนำ ตณฺหาย ภงฺคกฺขเณ เตสำ มคฺคสจฺจญฺจ นิรุชฺฌิตฺถ สมุทยสจฺจญฺจ นิรุชฺฌติ**คำวิสัชนาในอนุโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๕๑ ถาม. จงแสดงอนุสนธิ ในปริญญาวาระ ในสัจจยมก มาโดยละเอียด ?

ตอบ. แสดงอนุสนธิ ในปริญญาวาระ ในสัจจยมก ดังนี้

เมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงปวัตติวาระจบลงแล้ว ก็ทรงแสดงปริญญาวาระต่อไป

ปริญญาวาระนี้แบ่งออกเป็น ๖ อย่าง คือ ๑. **ปัจจุปันนวาระ ๒. อตีตวาระ ๓. อนาคตวาระ ๔. ปัจจุปปันนาตีตวาระ ๕. ปัจจุปปันนานาคตวาระ ๖. อตีตานาคตวาระ** พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจุปปันนวาระก่อนแล้ว จึงทรงแสดงอตีตวาระเป็นต้นต่อไปตามลำดับ

ในปัจจุปปันนวาระนั้น มี ๒ อย่าง คือ ๑. **อนุโลม ๒. ปัจจนิก** พระพุทธองค์ทรงแสดงอนุโลมก่อนแล้ว จึงทรงแสดงปัจจนิกต่อไปตามลำดับ

ในปริญญาวาระนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงบุคคลวาระอย่างเดียว เพราะการรู้แจ้งทุกขสัจจะ ซึ่งเป็นปริญญากิจ และการละสมุทยสัจจะซึ่งเป็นปหานกิจนั้น มิได้เกี่ยวข้องกับภูมิ คงเกี่ยวข้องเฉพาะกับบุคคลเท่านั้น

อนึ่ง ปริญญากิจนั้น ทรงแสดงเฉพาะทุกขสัจจมูละ สมุทยสัจจมูลียมกะอย่างเดียว

สำหรับนิโรธสัจจะและมัคคสัจจะนั้นไม่ทรงแสดง เพราะสัจจะทั้ง ๒ นี้เป็นโลกุตตรธรรม ธรรมที่เป็นปริญญากิจได้นั้น จะต้องเป็นโลกียธรรมเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธโฆษาจารย์ จึงแสดงไว้ในปปัญจสูทนีปกรณ์อรรถกถาว่า **"ยสฺมา จ โลกุตฺตรธมฺเม ปริญฺา นาม นตฺถิ, ตสฺมา อิธ เทฺว สจฺจานิ คหิตานิ, ตตฺถ ทุกฺขสจฺจํ ปชานาตีติ าตตีรณปหาน ปริญฺาวเสน วุตฺตํ, สมุทยสจฺจํ ปชหตีติ าตปหานปริญฺาวเสน อิติ อิมาสํ ปริญฺานํ วเสน สพฺพวาเรสุ อตฺโถ เวทิตพฺโพ"** แปลความว่า ที่ได้ชื่อว่า ปริญญากิจนั้น ย่อมไม่มีในโลกุตตธรรมแต่อย่างใดเพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงเพียงทุกขสัจจะและ สมุทยสัจจะทั้ง ๒ นี้เท่านั้น ดังที่ทรงแสดงว่า **"ทุกฺขสจฺจํ ปชานาติ"** ด้วยอำนาจญาตปริญญา ตีรณปริญญา ที่ทรงแสดงว่า **"สมุทยสจฺจํ ปชหติ"** ด้วยอำนาจญาตปริญญา ปหานปริญญา นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบ คำอธิบายในวาระทั้งหมด ด้วยอำนาจแห่งญาตปริญญา ตีรณปริญญา ปหานปริญญา เหล่านี้ เช่นเดียวกันดังที่กล่าวมาแล้วนี้

ข้อ ๕๒ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในทุกขสัจจมูละ สมุทยสัจจมูลียมกะ ปัจจุปปันนวาระ อนุโลม แห่งปริญญาวาระมาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **โย ทุกฺขสจฺจํ ปริชานาติ, โส สมุทยสจฺจํ ปชหตีติ** ? บุคคลใดกำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะ, บุคคลนั้นกำลังละสมุทยสัจจะใช่ไหม ?

วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อรหัตตมรรคบุคคล ๑

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้ เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า บุคคลใดกำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะ, บุคคลนั้นกำลังละสมุทยสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยปฏิวจนวิสัชนาว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า พระอรหัตตมรรคบุคคล ๑ ซึ่งกำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะนั้น ก็ชื่อว่า กำลังละสมุทยสัจจะไปพร้อมกันด้วย

ปฏิโลมปุจฉา **โย วาปน สมุทยสจฺจํ ปชหติ, โส ทุกฺขสจฺจํ ปริชานาตีติ** ? หรือว่า บุคคลใดกำลังละสมุทยสัจจะ, บุคคลนั้นก็ชื่อว่า กำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะใช่ไหม ?

วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อรหัตตมรรคบุคคล ๑

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้ เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า หรือว่า บุคคลใดกำลังละสมุทยสัจจะ, บุคคลนั้นก็ชื่อว่า กำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยปฏิวจนวิสัชนาว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า พระอรหัตตมรรคบุคคล ๑ ซึ่งกำลังละสมุทยสัจจะนั้น ก็ชื่อว่า กำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะด้วย

ข้อ ๙๓ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส ในทุกขสัจจมูละ สมุทยสัจจมูลียมกะ อตีตวาระ ปัจจนิก แห่งปริญญาวาระ มาโดยละเอียด ?

ตอบ. อนุโลมปุจฉา **โย ทุกฺขสจฺจํ น ปริชานิตฺถ, โส สมุทยสจฺจํ นปฺปชหิตฺถาติ** ? บุคคลใดไม่ใช่เคยรู้แจ้งทุกขสัจจะ, บุคคลนั้นก็ไม่ใช่เคยละสมุทยสัจจะใช่ไหม ?

วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตมรรคบุคคล ๑)

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้ เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า บุคคลใดไม่ใช่เคยรู้แจ้งทุกขสัจจะ, บุคคลนั้นก็ไม่ใช่เคยละสมุทยสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยปฏิวจนวิสัชนาว่า **อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตมรรคบุคคล ๑) ซึ่งไม่ใช่เคยรู้แจ้งทุกขสัจจะนั้น ก็ไม่ชื่อว่า เคยละสมุทยสัจจะด้วย

ปฏิโลมปุจฉา **โย วาปน สมุทยสจฺจํ นปฺปชหิตฺถ, โส ทุกฺขสจฺจํ น ปริชานิตฺถาติ** ? หรือว่า บุคคลใดไม่ใช่เคยละสมุทยสัจจะ, บุคคลนั้น ก็ไม่ชื่อว่า เคยรู้แจ้งทุกขสัจจะใช่ไหม?

วิสัชนา **อามนฺตา** ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล ๑)

องค์ธรรมของสังสยบท เหมือนกัน

ฉะนั้น คำถามบทนี้ เป็น**ปัจฉาปัญหา** ถามว่า หรือว่า บุคคลใดไม่ใช่เคยละสมุทยสัจจะ, บุคคลนั้น ก็ไม่ชื่อว่า เคยรู้แจ้งทุกขสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วย**ปฏิวจนวิสัชนาว่า อามนฺตา** ซึ่งเป็นคำวิสัชนารับรององค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๗ (เว้นอรหัตตผลบุคคล ๑) ซึ่งไม่ใช่เคยละสมุทยสัจจะนั้น ก็ไม่ชื่อว่า เคยรู้แจ้งทุกขสัจจะ

ข้อ ๕๔ ถาม. อภัพพปุถุชน เป็นบุคคลประเภทใด ? ให้อธิบาย

ตอบ. อภัพพปุถุชน หมายถึง ปุถุชนที่จะไม่ได้มรรคผลในชาตินี้ นับตั้งแต่ภพที่ ๒ เป็นต้นไปนั้น จะได้มรรคผล หรือจะไม่ได้ก็ตาม ไม่เรียกว่า **อภัพพปุถุชน** แต่ประการใดคงกำหนดหมายเอาเฉพาะในปัจจุบันภพเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ในคำว่า "**เย ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ**" แปลว่า ปุถุชนเหล่าใดจะไม่ได้มรรคนั้น ก็ได้แก่ อภัพพปุถุชน คือ ปุถุชนที่ไม่มีโอกาสจักได้มรรคผลในภพปัจจุบันนั้นเอง โดยทำนองเดียวกันนี้ คำว่า "**เย ปุถุชฺชนา มคฺคํ ปฏิลภิสฺสนฺติ**" แปลว่า ปุถุชนเหล่าใดจะได้มรรคนั้น ก็คงได้แก่ ภัพพปุถุชน คือ

ปุถุชนที่จะได้มรรคผลในภพปัจจุบันนั้นเอง มิได้กำหนดหมายเอาว่าจะได้มรรคผลในภพชาติต่อไปแต่อย่างใด

อนึ่ง อภัพพบุคคล หมายถึง บุคคลดังต่อไปนี้

๑. **กามาวรณ์** เป็นผู้หมกมุ่นอยู่ในกามคุณทั้ง ๕ ไม่รู้จักสร่างซา

๒. **กิเลสาวรณ์** เป็นผู้ไหลไปตามกระแสกิเลส โดยไม่ลืมหูลืมตา

๓. **วิปากาวรณ์** เป็นผู้ยึดมั่นในมิจฉาทิฏฐิ ทั้ง ๓ อย่าง (อเหตุกทิฏฐิ นัตถิกทิฏฐิ และอกิริยทิฏฐิ)

ข้อ ๙๕ ถาม. จงแสดงความแตกต่างกันระหว่างบุคคล ๑๐ จำพวก โดยกาล ๓ และจำแนกกาลทั้ง ๓ โดย บุคคล ๑๐ มาดู ?

ตอบ. แสดงความแตกต่างกัน คือ การจำแนกบุคคล ๑๐ จำพวก โดยกาล ๓ นั้น ท่านยกบุคคลขึ้นตั้งไว้ก่อน แล้วแสดงกาลในภายหลัง คือ

๑. **อรหัตตมัคคบุคคล** หมายถึง บุคคลที่กำลังรู้แจ้งรูปนามขันธ์ ๕ เท่านั้น (**ปริชานาติ**) ไม่ใช่เคยรู้แจ้งและไม่ใช่จักรู้แจ้ง (**น ปริชานิตฺถ น ปริชานิสฺสติ**)

๒. **อรหัตผลบุคคล** หมายถึง บุคคลที่เคยรู้แจ้งรูปนามขันธ์ ๕ เท่านั้น (ปริชานิตฺถ) ไม่ใช้กำลังรู้แจ้ง และไม่ใช่จะรู้แจ้ง (**น ปริชานาติ น ปริชานิสฺสติ**)

๓. **ภัพพปุถุชน** หมายถึง บุคคลที่นอกจากมัคคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ และผลบุคคลเบื้องต่ำ๓ ซึ่งเป็นผู้จักรู้แจ้งรูปนามขันธ์ ๕ เท่านั้น (**ปริชานิสฺสติ**) ไม่ใช่กำลังรู้แจ้ง และไม่เคยรู้แจ้ง (**น ปริชานาติ น ปริชานิตฺถ**)

๔. **อภัพพปุถุชน** หมายถึง บุคคลที่ไม่ใช่กำลังรู้แจ้ง ไม่เคยรู้แจ้งไม่ใช่จะรู้แจ้ง รูปนามขันธ์ ๕ (**น ปริชานาติ, น ปริชานิตฺถ น ปริชานิสฺสติ**)

จำแนกกาลทั้ง ๓ โดยบุคคล ๑๐ ดังนี้

๑. **ผู้ที่กำลังรู้แจ้งรูปนามขันธ์ ๕ (ปริชานาติ)** นั้นได้แก่ อรหัตตมัคคบุคคลจำพวกเดียว

๒. **ผู้ที่เคยรู้แจ้งรูปนามขันธ์ ๕ (ปริชานิตฺถ)** นั้น ได้แก่ อรหัตตผลบุคคลจำพวกเดียว

๓. ผู้ที่จะรู้แจ้งนามขันธ์ ๕ (ปริชานิสฺสติ) นั้น ได้แก่ ภัพพปุถุชน ๑ มัคคบุคคลเบื้องต่ำ ๓ ผลบุคคลเบื้องต่ำ ๓

๔. ผู้ที่ไม่ใช่กำลังรู้แจ้งรูปนามขันธ์ ๕ (น ปริชานาติ) นั้น ได้แก่ บุคคล ๙ จำพวก (เว้นอรหัตตมัคคบุคคล)

๕. ผู้ที่ไม่ใช่เคยรู้แจ้งรูปนามขันธ์ ๕ (น ปริชานิตฺถ) นั้นได้แก่ บุคคล ๙ จำพวก (เว้นอรหัตตผลบุคคล)

๖. ผู้ที่ไม่ใช่จะรู้แจ้งรูปนามขันธ์ ๕ (น ปริชานิสฺสติ) นั้น ได้แก่ อภัพพปุถุชน ๑ อรหัตตมัคคลบุคคล ๑ อรหัตตผลบุคคล ๑

ข้อ ๙๖ ถาม. คุณสมบัติของผู้ที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมินั้น มีอะไรบ้าง ?

ตอบ. คุณสมบัติของผู้ที่เกิดอยู่ในสุทธาวาสภูมินั้น มี ๓ ประการ ดังนี้

๑. ต้องเป็นพระอนาคามิผลบุคคล

๒. ต้องได้ปัญจมฌานลาภีบุคคล

๓. ต้องมีอินทรีย์อย่างใดอย่างหนึ่งแก่กล้า

ข้อ ๙๗ ถาม. จงแสดงบุคคล ๑๐ โดยภูมิ ๓๑ มาดู ?

ตอบ. แสดงบุคคล ๑๐ โดยภูมิ ๓๑ ภูมิ ดังนี้

ในอบายภูมิ ๔ มี ๑ บุคคล คือ ทุคคติบุคคล ที่จัดเป็นอภัพพบุคคลโดยแน่นอน

ในกามสุคติภูมิ ๗ มีทั้ง ๑๐ บุคคล คือ

๑. อภัพพบุคคลโดยแน่นอน ได้แก่ สุคติอเหตุกบุคคล ๑ (มีเฉพาะในมนุษยภูมิ ๑ และจาตุมหาราชิกาภูมิ ๑) ทวิเหตุกบุคคล ๑ และติเหตุกบุคคลที่จะไม่ได้มรรคผลในชาตินี้ ๑

๒. ภัพพบุคคลปุถุชน ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ที่จะได้มรรคในชาตินี้

๓. พระโสดาปัตติมรรคบุคคล ๔. พระโสดาปัตติผลบุคคล

๕. พระสกิทาคามิมรรคบุคคล ๖. พระสกิทาคามิผลบุคคล

๗. พระอนาคามิมรรคบุคคล ๘. พระอนาคามิผลบุคคล

๙. พระอรหัตตมรรคบุคคล ๑๐. พระอรหัตตผลบุคคล

ในรูปภูมิ ๑๐ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ ๑ สุทธาวาสภูมิ ๕) มี ๑๐ บุคคล คือ

๑. อภัพพบุคคลโดยแน่นอน ได้แก่ ติเหตุกบุคคลที่จะไม่ได้มรรคผลในชาตินี้ ๑

๒. ภัพพบุคคลปุถุชน ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ที่จะได้มรรคในชาตินี้

๓. พระโสดาปัตติมรรคบุคคล ๔. พระโสดาปัตติผลบุคคล

๕. พระสกิทาคามิมรรคบุคคล ๖. พระสกิทาคามิผลบุคคล

๗. พระอนาคามิมรรคบุคคล ๘. พระอนาคามิผลบุคคล

๙. พระอรหัตตมรรคบุคคล ๑๐. พระอรหัตตผลบุคคล

ในสุทธาวาสภูมิ ๕ มี ๓ บุคคล คือ

๑. พระอนาคามิผลบุคคล ๒. พระอรหัตตมรรคบุคคล

๓. พระอรหัตตผลบุคคล

ในอรูปภูมิ ๔ มี ๙ บุคคล คือ

๑. อภัพพบุคคลโดยแน่นอน ได้แก่ ติเหตุกบุคคลที่จะไม่ได้มรรคผลในชาตินี้ ๑

๒. ภัพพบุคคลปุถุชน ได้แก่ ติเหตุกปุถุชน ที่จะได้มรรคในชาตินี้

๓. พระโสดาปัตติผลบุคคล ๔. พระสกิทาคามิมรรคบุคคล

๕. พระสกิทาคามิผลบุคคล ๖. พระอนาคามิมรรคบุคคล

๗. พระอนาคามิผลบุคคล ๘. พระอรหัตตมรรคบุคคล

๙. พระอรหัตตผลบุคคล

ข้อ ๙๘ ถาม. จงแปลและแสดงการจำแนกโกฏฐาส ในปุจฉาดังต่อไปนี้

ก. โย ทุกฺขสจฺจํ ปริชานาติ, โส สมุทยสจฺจํ ปชหิตฺถาติ ? โน

ข. โย วาปน สมุทยสจฺจํ ปชหิตฺถ, โส ทุกฺขสจฺจํ ปริชานาตีติ ? โน

ตอบ. แปลและแสดงการจำแนกโกฏฐาส ในปุจฉาดังต่อไปนี้

ก. อนุโลมปุจฉา บุคคลใด กำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะ บุคคลนั้นก็เคยละสมุทยสัจจะใช่ไหม?

วิสัชนา ไม่ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในอนุโลมปุจฉา **โย ทุกฺขสจฺจํ ปริชานิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

โส สมุทยสจฺจํ ปชหิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อรหัตตมรรคบุคคล ๑

องค์ธรรมของสังสยบท ไม่มี

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า บุคคลใดกำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะ บุคคลนั้นก็เคยละสมุทยสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้โดยปฏิเสธวิสัชนาว่า **โน** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาปฏิเสธองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น เพราะว่า อรหัตตมรรคบุคคล ๑ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทเหล่านั้น แม้ว่า กำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะ แต่ไม่เคยละสมุทยสัจจะ

ข. ปฏิโลมปุจฉา หรือว่า บุคคลใดเคยละสมุทยสัจจะ บุคคลนั้นก็กำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะใช่ไหม? **วิสัชนา** ไม่ใช่

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **โย วาปน สมุทยสจฺจํ ปชหิตฺถ** เป็นสันนิฏฐานบท

โส ทุกฺขสจฺจํ ปริชานาติ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อรหัตตผลบุคคล ๑

องค์ธรรมของสังสยบท ไม่มี

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**โมฆปัญหา** ถามว่า หรือว่า บุคคลใดเคยละสมุทยสัจจะ บุคคลนั้นก็กำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์ทรงแก้โดยปฏิเสธวิสัชนาว่า **โน** ซึ่งเป็นคำวิสัชนาปฏิเสธองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท เพราะว่า อรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทนั้น แม้ว่าเคยละสมุทยสัจจะ แต่ไม่ใช่กำลังรู้แจ้งทุกขสัจจะ

ข้อ ๙๙ ถาม. จงแสดงปุจฉา วิสัชนา พร้อมทั้งคำแปล องค์ธรรม และการจำแนกในบาลีดังต่อไปนี้ ? **โย วาปน สมุทยสจฺจํ นปฺปชหิสฺสติ, โส ทุกฺขสจฺจํ น ปริชานิตฺถาติ ?**

ตอบ. วิสัชนา **อรหา สมุทยสจฺจํ นปฺปชหิสฺสติ โน จ ทุกฺขสจฺจํ น ปริชานิตฺถ, อคฺคมคฺคสมงฺคี เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ เต สมุทยสจฺจญฺจ นปฺปชหิสฺสนฺติ ทุกฺขสจฺจญฺจ น ปริชานิตฺถ** พระอรหันต์ไม่ใช่จักละสมุทยสัจจะ แต่เคยรู้แจ้งทุกขสัจจะ

พระอรหัตตมรรคบุคคลก็ดี และปุถุชนเหล่าใด จักไม่ได้มรรค บุคคลเหล่านั้น ไม่ใช่จักละสมุทยสัจจะ และไม่ใช่เคยรู้แจ้งทุกขสัจจะ

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโกฏฐาส

ในปฏิโลมปุจฉา **โย วาปน สมุทยสจฺจํ นปฺปชหิสฺสติ** เป็นสันนิฏฐานบท

โส ทุกฺขสจฺจํ น ปริชานิตฺถ เป็นสังสยบท

องค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้แก่ อรหัตตผลบุคคล ๑ และอรหัตตมรรคบุคคล ๑ อภัพพปุถุชน ๑

องค์ธรรมของสังสยบท ได้แก่ อรหัตตมรรคบุคคล ๑ อภัพพปุถุชน ๑ เท่านั้น

ฉะนั้น คำถามบทนี้เป็น**ปริปุณณปัญหา** ถามว่า หรือว่า บุคคลใด จักไม่ละสมุทยสัจจะ บุคคลนั้น ก็ไม่เคยรู้แจ้งทุกขสัจจะใช่ไหม ? พระพุทธองค์จึงทรงแก้ด้วยการยกเอาอรหัตตผลบุคคล ๑ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบท ได้บทเดียวขึ้นไว้ในปุริมโกฏฐาส มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อรหา สมุทยสจฺจํ นปฺปชหิสฺสติ โน จ ทุกฺขสจฺจํ น ปริชานิตฺถ** แล้วทรงยกเอาอรหัตตมรรคบุคคล ๑ อภัพพปุถุชน ๑ ซึ่งเป็นองค์ธรรมของสันนิฏฐานบทและสังสยบทได้ทั้ง ๒ ขึ้นไว้ในปัจฉิมโกฏฐาส ไม่มีการปฏิเสธสังสยบท ดังแสดงว่า **อคฺคมคฺคสมงฺคี เย จ ปุถุชฺชนา มคฺคํ น ปฏิลภิสฺสนฺติ เต สมุทยสจฺจญฺจ นปฺปชหิสฺสนฺติ ทุกฺขสจฺจญฺจ น ปริชานิตฺถ** คำวิสัชนาในปฏิโลมปุจฉานี้เป็นสรูปทัสสนวิสัชนาที่มีวิภังค์โดยตรง

ข้อ ๑๐๐ ถาม. จงแสดงญาณ ๓ ในอริยสัจ ๔ ให้ครบอาการ ๑๒ มาดู ?

ตอบ. แสดงญาณ ๓ ในอริยสัจ ๔ โดยอาการ ๑๒ ดังนี้

๑. สัจจญาณ ทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

รู้ว่า ทุกข์คือความไม่สบายกายไม่สบายใจ

รู้ว่า สมุทัยคือต้นเหตุที่ทำให้ทุกข์เกิด

รู้ว่า นิโรธคือความดับไม่เหลือแห่งทุกข์

รู้ว่า มรรคคือข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับแห่งทุกข์

๒. กิจจญาณ ทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

รู้ว่า ทุกข์ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้

รู้ว่า สมุทัย เป็นสิ่งที่ควรละเสีย

รู้ว่า นิโรธ เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง

รู้ว่า มรรค เป็นสิ่งที่ควรทำให้เจริญ

๓. กตญาณ ทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ คือ

รู้ว่า	ทุกข์	เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้	ได้กำหนดรู้แล้ว
รู้ว่า	สมุทัย	เป็นสิ่งที่ควรละเสีย	ได้ละเสียแล้ว
รู้ว่า	นิโรธ	เป็นสิ่งที่ควรทำให้แจ้ง	ได้ทำให้แจ้งแล้ว
รู้ว่า	มรรค	เป็นสิ่งที่ควรทำให้เจริญ	ได้เจริญแล้ว

รวมญาณ ๓ ทำกิจในอริยสัจ ๔ จึงเป็นอาการ ๑๒ ด้วยประการฉะนี้